

Мухаммад Шафік, Мухаммад Абу Німер

МІЖРЕЛІГІЙНИЙ ДІАЛОГ

Посібник для мусульман

Міжрелігійний діалог: посібник для мусульман

Мухаммад Шафік, Мухаммад Абу Німер

*Книга надрукована за підтримки
Інституту Інтеграції Знань*

Міжнародний Інститут
Ісламської Думки

Київ – 2023

УДК 821.161.2'06-93

**Міжрелігійний діалог:
посібник для мусульман (Ukrainian)**

Мухаммад Шафік, Мухаммад Абу Німер

© Міжнародний Інститут Ісламської Думки

1444 г. за піджрою / 2023р. н.е.

Paperback ISBN: 978-617-7557-33-2

**Interfaith Dialogue:
A Guide For Muslims (Ukrainian)**

Muhammad Shafiq, Mohammed Abu-Nimer

© The International Institute of Islamic Thought (IIIT)

1432AH / 2011CE

ISBN 978-1-56564-369-7 *paperback*

ISBN 978-1-56564-370-3 *hardback*

IIIT

P.O. Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

Переклад: Корженко Анна

Редактор: Микитюк Петро

Обложка: Тимчишин Ольга

Верстка: Тимчишин Ольга

Інститут Інтеграції Знань

Грузія, Тбілісі, вул. Дадіані 7,

Торговий і Бізнес-центр «Карвасла», А-508

ikiacademy.org

Усі права захищені.

Жодна з частин даної книги не може бути відтворена

без письмового дозволу правовласника. Погляди та думки,

висловлені в даній книзі, належать автору та можуть не співпада-

ти з думкою видавництва, перекладачів і редакторів.

Мухаммад Шафік, Мухаммад Абу Німер

Міжрелігійний діалог / Перекл. з англ. А. Корженко. Київ. 2023.

224 с.

ISBN: 978-617-7557-29-5

УДК 821.161.2'06-93

Передмова

Міжнародний інститут ісламської думки (МІІМ) з величезним задоволенням представляє це важливе та своєчасне друге видання книги «Міжрелігійний діалог» Мухаммада Шафіка та Мухаммада Абу Німера.

Взаємодія мусульман з представниками інших релігій, зокрема християнства та юдаїзму, завжди була важливою складовою ісламського ставлення до інших; тому міжрелігійний діалог, хоч і є відносно сучасним поняттям, має дійсно тривалу історію для мусульман, яка підкреслюється духом справжнього дослідження та шанобливого обміну думками.

Первинна роль міжрелігійного діалогу полягала в усуненні нерозуміння та у прийнятті відмінностей, – це мета, спрямована на створення підґрунтя мирного співіснування та гармонійних соціальних відносин. І, можливо, зараз ми потребуємо цього більше, ніж будь-коли, оскільки людство все більше закликають до толерантності в дуже мінливому світі, де спільне проживання та співробітництво стрімко стають нормою. Міжрелігійний діалог є аж ніяк не легким: захисна реакція, неприйнятний для всіх залучених сторін обмін та приховане бажання уникнути досягнення компромісу щодо глибоко вкорінених принципів є своєрідними пастками, які можуть швидко спричинитися до охолодження запалу й послаблення шляхетних поривань. Саме висвітленню й вирішенню цих проблем, перш за все, присвячена ця книжка. Зрештою, її головний задум полягає в тому, щоб вона стала настановою для

мусульман, - зацікавлених чи тих, які беруть участь у побудові відносин з християнами та юдеями, - націлених на розуміння, визнання та пошану до відповідних релігій.

Дати, вказані згідно з ісламським календарем (гіджра), позначені р. г., в іншому випадку, вони наводяться за григоріанським календарем і позначені н.е., де це необхідно. Арабські слова наводяться курсивом, крім тих, що увійшли до загального вжитку. Аяти Корану наводяться частково або ж повністю.

МІІМ, заснований у 1981 р., є головним центром, який заохочує серйозні наукові зусилля на основі ісламських поглядів, цінностей та принципів. Протягом десятиліть були реалізовані численні програми досліджень, відбулися семінари та конференції, які вилилися у видання більше чотирьох сотень праць англійською та арабською мовами, багато з яких перекладені різними іншими мовами.

Ми хотіли би висловити подяку авторам Мухаммаду Шафіку та Мухаммаду Абу Німеру, а також редактору, доктору Кетрін М. Метьюз за високу якість її роботи. Також, ми вдячні редакторській та видавничій групі Лондонського офісу МІІМ, зокрема Салмі Мірзі та доктору Мар'ям Махмуд.

Лондонський офіс МІІМ

Серпень, 2011

Передмова до другого видання

Група близькосхідних вчених відвідала Ісламський центр Рочестера у Нью-Йорку в 2010 році. Один з них написав доповідь, присвячену міжрелігійному діалогу. Ця доповідь була сприйнята з опором. Ситуація стала ще більш хаотичною, коли одна людина в аудиторії заявила, що міжрелігійний діалог є куфром (невір'ям), а задіяні в ньому, є, фактично, віровідступниками. Вченого-доповідача почали застерігати, що він потрапить до Пекла за підтримку міжрелігійного діалогу. Багато хто почав кричати – і модераторові довелося докласти чимало зусиль, щоб взяти ситуацію під контроль. Потужний імпульс надала Саудівська Аравія, коли король Абдуллаг профінансував Мадридську міжрелігійну конференцію в 2008 році. Сьогодні міжрелігійний діалог відбувається в мусульманських країнах на державному та громадському рівнях. Багато мусульман, проживаючи на Заході, зокрема в США та Канаді, є активними учасниками міжрелігійного діалогу, але потрібно продовжувати поліпшувати сприйняття міжрелігійного діалогу серед мусульман.

Існують дві головні перешкоди, які мають подолати мусульмани, що беруть участь в міжрелігійному діалозі:

По-перше, міжрелігійний діалог є релігійною дією. Але багато мусульман, які відвідують мечеть для повсякденного поклоніння, виступають проти діалогу або мають негативну думку про нього. У багатьох ме-

четях в Америці діяльність, спрямована на зміцнення миру між послідовниками різних релігій, оточена певними забобонами. Ісламські центри в Америці, які очолюються переважно професіоналами, зазнають труднощів, заявляючи про прагнення до здійснення міжрелігійного діалогу публічно. В мусульманських країнах проводити міжрелігійні заходи ще складніше. Ми сподіваємося, що ця книга сприятиме внутрішньому мусульманському діалогові в мечетях на тему міжрелігійного діалогу, який ознайомить віруючих зі значенням, масштабом та використанням сучасного міжрелігійного діалогу з ісламської точки зору. Існує занепокоєння, що станеться розкол серед парафіян мечетей, якщо вони не матимуть чіткого розуміння цієї галузі.

По-друге, імами часто не охоче беруть участь у міжрелігійному діалозі. Деякі з них мають викривлене уявлення, згідно з яким метою міжрелігійного діалогу є створення громадянської релігії. Інші лідери визнають його значення, але бояться негативних відгуків від парафіян мечетей, уникаючи відкритої участі в міжрелігійному діалозі. Ті імами, які відкрито беруть участь у діалозі, стикаються зі звинуваченнями з боку деяких віруючих, такими як: «потрапите в Пекло», «будете разом з юдеями і християнами в Судний день», – і деякі віруючі не хочуть молитися разом з такими імами. Ми вважаємо, що ця книга спонукає імамів до вивчення внутрішнього та міжрелігійного діалогу, до розуміння таких суперечностей, і до подальшого навчання віруючих у цій сфері. Існує потреба в усвідомленні та поясненні сутності внутрішнього та міжрелігійного діалогу в мечетях поряд із вивченням Корану, хадисів, фікху та інших ісламських тем.

Ми також сподіваємося, що ця книга вивчатиметься в рамках програми недільної школи для молоді. Наша молодь – це наше майбутнє; те, як ми навчаємо її, визначатиме її майбутній успіх і служіння мусульманській громаді, а також світу. На жаль, викладання світових релігій та розуміння міжрелігійного діалогу повністю відсутні в багатьох мечетях, розташованих в Америці.

У рамках міжрелігійного діалогу немусульмани запитують про концепції зіммі, джизьї, дар аль-ісламу, а також про застосування понять куфр, валі та про те, чи християни і юдеї потрапляють у Джанна (Рай). Розгляд останніх трьох питань є у першому виданні, а перші три були додані до другого.

Крім того, ми підготували чотири додатки до нового видання. Ці вказівки допоможуть організувати міжрелігійний діалог та зробити успішні практичні кроки в напрямку його реалізації. Також, ми відредагували весь текст і зробили в ньому відповідні зміни, щоб оновити нове видання та полегшити його сприйняття. Щоби мусульмани усвідомили невідкладність міжрелігійного діалогу, ми додали кілька графіків у якості супроводу, щоб показати, як мусульман сприймають в сучасному світі. Це дозволяє зрозуміти, що потрібно ставати активними та брати участь у міжрелігійному діалозі.

Я вдячний МПМ за безперервні зусилля на шляху просування знань та міжрелігійного діалогу, а також за задоволення мусульманських освітніх потреб в Америці та поза нею. Примноження людських знань та поглиблення розуміння людьми складних питань, що веде до мирного співіснування, є великою благо-

стинею в ісламі, яку людина може надати творінням Господа.

Будь ласка, прочитайте цю книгу з відкритим серцем і розумом. Вибачте нас, якщо ми зробили якісь ненавмисні помилки, Всемогутній Бог знає краще.

Мухаммад Шафік

20 Раджаба 1451 р. / 3 липня 2010 р.

Вступ

Ціль

Коли ми розглядаємо ісламську історію та вчення, ми бачимо, що мусульмани мають значну спадщину життя в поліконфесійних суспільствах та країнах. Іслам визнає розмаїття релігій та закликає мусульман поважати інші релігії. Загалом, мусульмани позитивно відповідають на цей заклик, як це впливає з багатой історичної спадщини у сфері діалогу, що відображає успішну комунікацію з усіма прошарками суспільства. Ця книга призначена для того, щоб спрямовувати мусульман, зацікавлених, або тих, які є учасниками побудови відносин з юдеями та християнами¹. Як пояснює цей посібник, Коран наказує мусульманам поважати інші релігії та їхніх послідовників. Пророк Мухаммад завжди прагнув примирення з іншими релігіями. Він сумував із християнами, коли перси, прихильники зороастризму, перемогли християн-візантійців (Коран, 30:1-6)².

¹ Цей посібник зосереджений на міжрелігійному діалозі між юдеями, християнами та мусульманами, оскільки вони належать до авраамічних релігій. Це не повинно сприйматися як уникнення або нехтування потребою розробляти подібні посібники для діалогу з індуйстами, буддистами та іншими неавраамічними релігіями. З іншого боку, оскільки 80% мусульман живуть на субконтиненті та в Азії, мусульмани набагато більше контактують з ними щодня, ніж з юдеями і християнами. Наша настанова – це відповідь на сукупність проблем міжрелігійних відносин між юдеями, християнами і мусульманами в сучасній геополітичній динаміці.

² «В ім'я Аллага Милостивого, Милосердного! Аліф. Лям. Мім.

Коли Пророк та інші мусульмани переїхали до Медини, він підписав пакт із місцевими єврейськими племенами про спільне мирне проживання. Мусульмани жили в мирі і поважали не тільки юдеїв та християн, коли мусульмани прийшли на Індійський субконтинент, вони з такою ж повагою ставилися до індуїзму та буддизму.

Ісмаїл Р. аль-Фарукі у своїй книзі «Іслам» наголошує, що договір Пророка з юдеями Медини визнавав їх як умму (релігійну громаду), причому цей термін використовується в Корані для позначення мусульман. Таке ж позначення застосовувалося щодо християн і, пізніше, на Індійському субконтиненті, щодо індусів і буддистів. В результаті іслам гарантував дотримання основних прав кожної релігійної громади та захист релігійної свободи³.

Як їхні предки, сучасні мусульмани прагнуть про-сувати міжрелігійний діалог. Але щоб здійснювати його ефективно, мусульманам потрібно зрозуміти сутність проблем, які можуть виникнути при взаєминах з немусульманами. Серед них – вдосконалення сучасної термінології та коректне її застосування, створення установ та структур для поглиблення таких зв'язків, підвищення кваліфікації мусульман-професіоналів із необхідними знаннями для збагачення їхніх релігійних громад, ефективного реагування на політичну дійсність жорстокості й переслідування та визначення конструктивних і ефективних методів ісламу.

Переможені ромеї у найближчих землях. Але після своєї поразки переможуть вони, за кілька років. Влада належала Аллагу раніше і буде належати далі. Того дня віруючі зрадіють допомозі Аллага. Він допомагає, кому забажає. Він – Всемогутній, Милостивий. Такою є обіцянка Аллага, і Аллаг не порушує Своєї обіцянки, проте більшість людей не знають цього» (Коран, 30:1-6).

³ Isma'il R. Al-Faruqi, Islam (Boston: Argus Communications, 1984), pp.61-67.

Деякі мусульмани порушують питання міжрелігійного діалогу, такі як небезпека змішання ісламського вчення з іншими релігійними вченнями. Вони розглядають міжрелігійний діалог як зусилля щодо створення однієї релігії, утвореної за допомогою поєднання ключових принципів усіх релігій або формування громадянської релігії із загальним поклонінням, ритуалами та молитвами. На це питання можна реагувати лише загальним розумінням величі та унікальності кожної релігії, які виявляються за допомогою вільного й чистого дотримання релігії її послідовниками та поваги до всіх інших релігій. Коран підкреслює цю істину, наполягаючи на тому, що краса світу – в його расовому та релігійному плюралізмі, інакше Бог не створив би його таким (Коран, 10:99⁴; 5:48⁵).

Інші мусульманські учасники плутають міжрелігійний діалог зі здійсненням да'авату (заклику до ісламу). Міжрелігійний діалог не слід розглядати як можливість навернути інших до ісламу, оскільки використання міжрелігійного діалогу як приводу для здійснення таких програм змушує учасників оборонятися – і вони відвертаються від діалогу. Справжній міжрелігійний діалог ґрунтується на головному принципі: неможливості його використання для релігійного навернення. Крім того, деякі мусульмани вважають,

⁴ «Якби твій Господь побажав, то увірували б усі, хто живе на землі. Та чи зміг би ти примусити людей стати віруючими?» (Коран, 10:99).

⁵ «Зіслали Ми тобі Писання в істині, яке підтверджує те, що було до цього в писаннях, і тебе як наглядача над ним. Тож, суди між ними згідно з тим, що зіслав Аллаг, і не підкоряйся бажанням їхнім, щоб не ухилитися від тієї істини, яка явилася тобі. Кожному з-посеред вас встановили Ми різні закони й приписи. Якби побажав Аллаг, то створив би Він вас громадою єдиною, але випробує Він у тому вас, що дарував вам. Змагайтеся ж у добрих справах, до Аллага ви всі повернетеся, і сповістить Він вам про те, щодо чого були ви незгодні одне з одним!» (Коран, 5:48).

що міжрелігійний діалог є синонімом екуменізму, а тому – спробою християнської більшості навернути всіх у християнство. Ці люди повинні усвідомити, що в сучасному розумінні міжрелігійний діалог означає саме діалог між представниками різних релігій.

Іншою проблемою, через яку мусульмани уникають участі у цьому виді діяльності, є переконання в тому, що такий діалог – це не більше, ніж полемічні дебати між теологами різних релігій, які почалися багато століть тому між християнськими та мусульманськими теологами та продовжилися до сучасного періоду, особливо в епоху колоніалізму. Проте агресивне ставлення та полемічне прагнення немає нічого спільного з міжрелігійним діалогом.

Ця настанова є освітньою ініціативою, яка прагне висвітлити ті чи інші помилкові уявлення; вона допомагає визначити та вести міжрелігійний діалог у його сучасній формі. У цьому контексті міжрелігійний діалог покращує розуміння та будує мости для мирного співіснування. Тому книга «Міжрелігійний діалог: настанова для мусульман» - це:

- Посібник для підготовки як лідерів, так і учасників діалогу з немусульманами;
- Роз'яснення діалогу як форми комунікації, яка відрізняється від типових логічних чи теологічних дебатів, що використовуються як у дискусіях між мусульманами, так і між мусульманами і немусульманами;
- Інструмент для навчання та роз'яснення термінології, щоби можна було уникнути неправильних уявлень про групи, що складаються з представників різних релігій та займаються здійсненням міжрелігійного діалогу;

- Метод нагадування мусульманам про адаб (етикет) та етику розбіжностей, заснованих на Сунні та Корані, щоб вони могли досягти найефективнішої форми комунікації.

Існують також локальні проблеми. Мусульмани, які живуть на Заході, розглядають питання участі в міжрелігійному діалозі настільки по-різному, що деякі мечеті відмовляються здійснювати шура (рада) з тими мечетями, які беруть участь у міжрелігійному діалозі. Насправді, деякі імами вважають міжрелігійний діалог бід'а (не ісламським нововведенням). Питання про те, чи є цей погляд правильним, чи міжрелігійний діалог дійсно необхідний згідно з ісламом, мусульмани повинні розглядати під час міжрелігійних обговорень. Ми сподіваємося, що завдяки дослідженню міжрелігійного діалогу (спочатку на внутрішньому ісламському рівні), мусульманська громада (як тільки вона чітко буде розуміти свою віру та переконання) продовжить розвивати впевненість та навички, необхідні для ефективною участі у міжрелігійному діалозі.

На багатьох недавніх конференціях мусульманські вчені обговорювали потребу в такому всеосяжному посібнику, яким є представлена книга⁶. І на сьогоднішній день, незважаючи на цю очевидну потребу, яка відчувається також вченими та практиками міжрелігійного діалогу, все, що ми маємо, – це різні статті, написані мусульманськими вченими, що беруть активну участь у цьому починанні. У цих статтях вони

⁶ The Islamic Society of North America, “Mission Statement,” Goal #5: Interfaith and Coalition Building. Available online на www.isna.net/ISNAHQ/pages/Mission—Vision.aspx. The International Institute of Islamic Thought (IIIT), “International Seminar Program.” Available online на www.iiit.org/Partner/Seminars%20and%20Research/peaceseminar.asp. ; The Salam Institute for Peace and Justice, “Mission Statement.” Available online на <http://www.salaminstitute.org/mission.htm>.

представляють свою думку про те, що іслам говорить про відносини між мусульманами і немусульманами та релігійну толерантність (наприклад, Джамал Бадаві, Музамміл Сіддікі, Саїд М. Сайєд, Луар Сафі, Гулам Хайдер Аасі та Мухаммад Абу Німер). Хоча ці статті мають неоціненне значення, вони не розглядають міжрелігійний діалог із погляду мусульман цілісно та систематично.

Звичайно, такий всеосяжний підхід потрібний сьогодні. Усні нападки на мусульман та на іслам у західних медіа сформували хибне сприйняття мирної природи ісламу у багатьох американців та європейців. Більше того, така ворожість до мусульман не є нещодавньою тенденцією. Історично так склалося, що іслам набув стереотипу «ворожого іншого», стереотипу, який з'явився за часів хрестових походів та Відродження. У ХІХ столітті він посилювався більш витонченими відтінками упередженості, зокрема завдяки новій академічній дисципліні орієнталізму. Багато століть насадження викривлених ідей привели жителів Заходу до підозрілості та страху перед ісламом та мусульманами.

Після Другої Світової війни зростання національних визвольних рухів та антиколоніальної боротьби в мусульманських колоніях, особливо в Палестині й інших арабських країнах, призвело до формування у суспільній свідомості жителів Заходу ще страшнішої картини. Незабаром таке уявлення сформувалося щодо всіх мусульман: як арабів, так і не арабів. Хоча така боротьба була чітко націлена на здобуття національної незалежності, жителі Заходу сприймали її як акт агресії щодо них самих. Прикладом цього може бути іранська революція.

Голлівудські фільми є чудовим прикладом антимусульманських стереотипів на Заході. Багато фільмів

використовують Близький Схід та іслам для відтворення екзотичної та жорстокої атмосфери. На жаль, вони здебільшого створені без знань про справжню природу ісламських культурних та релігійних цінностей. У таких фільмах Ісус і Мойсей використовують освічений розум для того, щоби зберегти душі людей; Мухаммад зображений як завойовник, який, з мечем у руці, надає вибір між насильницьким наверненням до ісламу та смертю. Відомі західні письменники XIX століття представляли іслам як творіння Сатани та Антихриста.

Не лише популярна культура є джерелом неправильних тлумачень ісламу. Нині деякі представники християнського духовенства проповідують, що іслам є релігією Сатани й темряви. Їхню безпідставну, провокаційну позицію критикують. Як підкреслює Ларі Гудштейн, автор книги «Бачення ісламу як «диявольської» віри, євангелісти шукають навернених»: «Гостра мова релігійних лідерів, таких як Франклін Грахам, Джеррі Фалвел, Пат Робертсон і Джері Вінс, колишній президент Південної баптистської конвенції, критикує мусульман і християн подібним чином⁷». На жаль, екстремістська релігійна думка стає дедалі сильнішою.

Події 11 вересня 2001 року та їхні наслідки порушили багато питань про ісламське послання миру та посилили існуючі негативні стереотипи про іслам та мусульман. Сьогодні багато мусульман на Заході живуть у страху. У 2004 році Рада з американо-ісламських відносин (CAIO)⁸ опрацювала 1522 доповіді про порушення громадянських прав мусульман, по-

⁷ Laurie Goodstein, "Seeing Islam як "Evil" Faith, Evangelicals Seek Converts," The New York Times (New York, May 27, 2003).

⁸ www.cair.com .

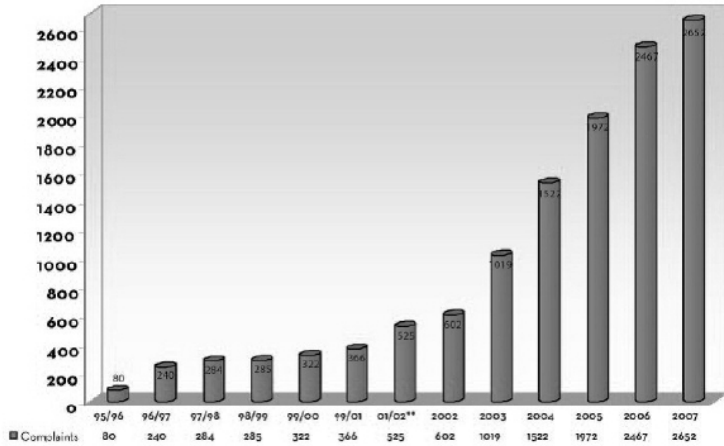
рівняно з 1019 випадків у 2003 році. Ми бачимо 39% зростання кількості випадків приниження, жорстокості та дискримінації і відзначаємо найбільшу кількість таких випадків за 11-річну історію САІО. Крім того, САІО отримала 141 повідомлення про дійсно і потенційно жорстокі антимусульманські злочини, засновані на жорстокості, 51% зростання від 93 повідомлень, отриманих у 2003 році. У десяти штатах спостерігалося 79% усіх повідомлених САІО випадків у 2004: Каліфорнія (20.17%), Нью-Йорк (10.11%), Арізона (9.26%), Вірджинія (7.16%), Техас (6.83%), Флорида (6.77%), Огайо (5.32%), Меріленд (5.26%), Нью-Джерсі (4.53%) та Іллінойс (2.96%).

Навіть через дев'ять років після подій 2001 року негативне уявлення про мусульман Америки збільшується. Наступний графік САІО є попередженням щодо порушення громадянських прав, про які повідомили мусульмани. Мусульмани повинні діяти негайно, здійснюючи позитивні кроки для усунення зростаючої ненависті проти них⁹.

Американці також вважають, що мусульмани стикаються з більшою дискримінацією у США, ніж інші головні релігійні групи згідно з дослідженням PEW у 2009 році. Приблизно шість із десяти дорослих (58%) сказали, що мусульмани піддаються більшій дискримінації, набагато більшій, ніж юдеї, християни-євангелісти, атеїсти чи мормони. Насправді, з усіх груп, які згадувалися у питанні, вважається, що лише геї та лесбійки стикаються з більшою дискримінацією, ніж мусульмани, із двома третинами (64%) публічних висловлювань. Дуже багато дискримінації проти гомосексуалів. Наступне дослідження є важливим для

⁹ Подобиці дивіться: CAIR report on violation of Muslim civil rights in America at its website: <http://www.cair.com/Portals/0/pdf/civilrights2008.pdf>.

Графік 1. Загальна кількість скарг на порушення цивільних прав за роками

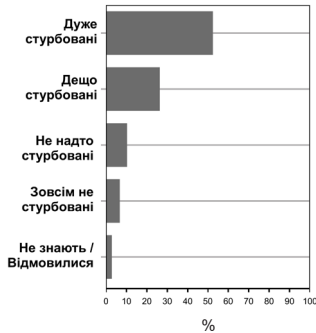
Сприйняття релігійних відмінностей

Порівняно з твоєю релігією...	Дуже / дещо подібне %	Дуже / дещо відмінне %	Інші %
Протестантизм	44	38	18
Католицизм	43	49	8
Юдаїзм	35	47	18
Мормонізм	21	59	20
Іслам	17	65	19
Буддизм	15	60	25
Індуїзм	12	57	32

Проведено серед респондентів, які не пов'язані з релігіями, про які йшлося у запитанні.

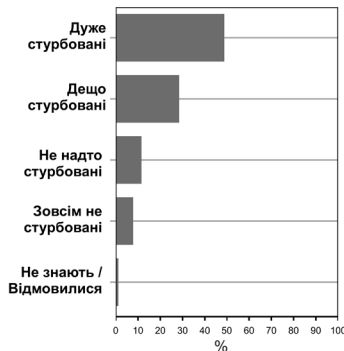
розуміння того, як мусульмани сприймаються в Америці порівняно з іншими:

Результати, наведені нижче, відносяться до питання: «Так ви стурбовані можливим зростанням ісламського екстремізму в США?», – чітко показують

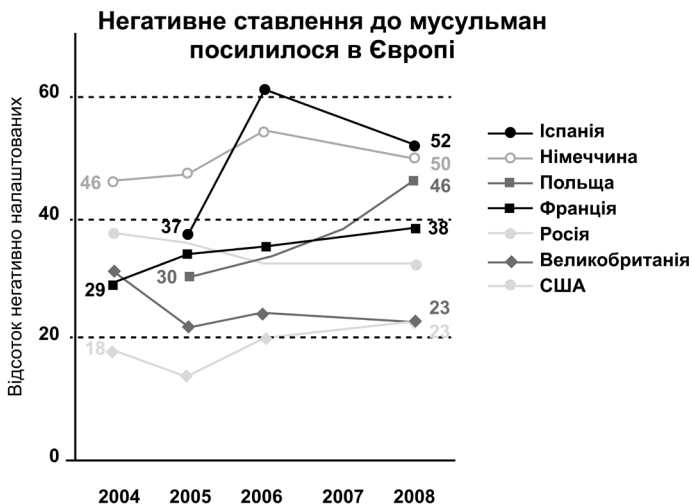
настрої серед американців щодо мусульман, навіть у США.

Порівняно з результатами подібного питання: «Так ви стурбовані зростанням Ісламського екстремізму у світі в наші дні?», – результати демонструють, що ті, хто проводили дослідження, не усвідомили відмінності між можливим збільшенням ісламського екстремізму в США та світі¹⁰.

¹⁰Детальніше дивитись на сайті: <http://www.pewforum.org> та на форумі: Pew Research Forum on Religion & Public Life Survey (November, 2009).

Уявлення про мусульман ще більш тривожне в Європі порівняно зі США. Дослідження, проведене всесвітнім дослідницьким центром Pew у 2008 році, встановило такі негативні думки щодо мусульман у різних європейських країнах (див. діаграму).

Медіа продовжують концентруватися на так званих «мусульманських» екстремістських групах, а не на мирних позитивних ісламських громадах. Це вибіркове висвітлення включає використання фотографій жінок у хіджабі на обкладинках головних журналів, наприклад, Newsweek, незважаючи на те, що карта та статистика статті містить інформацію про етнічні або секулярні екстремістські групи, не пов'язані з ісламом¹¹. Все це вплинуло навіть на звичайне життя мусульман¹². Вїзд чи робота в зонах безпеки усклад-

¹¹ Christopher Dickey, Women of Al Qaeda, Newsweek (12 грудня 2005).

¹² «Hate Hurts America Campaign», <http://www.cairchicago.org/inthenews.php?file=lm02272008>

нилися: за мусульманами спостерігають навіть під час звичайної прогулянки та в магазинах.

Як мусульмани можуть подолати ці забобони? Ми не повинні впадати у відчай після того, як побачили ці графіки та картинки; навіть більше, ми маємо серйозно їх розглядати. Ми вважаємо, що громадянська діяльність та міжрелігійний діалог є двома сучасними методами, які за умови правильного застосування можуть змінити негативне сприйняття людей, побудувати хороші відносини та отримати взаємні симпатії. Мусульмани повинні спрямовувати свої сили та ресурси на побудову мостів та руйнування неправильних уявлень, щоб заручитися позитивним сприйняттям ісламу та мусульман¹³.

Ця настанова дозволить мусульманам достукатися до немусульман, щоб зруйнувати такі неправильні уявлення. Вона підтримує мусульманську громаду, застосовуючи мирні ісламські підходи до міжрелігійного діалогу та побудови простору і платформи, необхідної для успішного обміну. Це здійснюється із твердою впевненістю в тому, що такий обмін, далекий від розмивання нашої віри, насправді посилить її.

Перший розділ досліджує те, чому це спрямування необхідне і відповідає на два упередження деяких мусульман щодо міжрелігійного діалогу. Спочатку розглядаються їхні упередження щодо екуменізму, надається точне визначення цього терміна та пояснюється його історія. Потім, розглядається їхній страх щодо міжрелігійного діалогу, роз'яснюються історичні дані, що привели нас до сучасного діалогу. Другий розділ розглядає обмеження та масштаб цього діалогу, а та-

¹³ Мусульманські громади можуть навчатися з досвіду юдейських меншин на Заході, оскільки вони змогли достукатися до більш широких масштабів суспільства.

кож атмосферу та інструменти, необхідні для його успіху. Третій і четвертий розділи мають три цілі.

По-перше, вони розглядають подальші питання, які порушують мусульмани-протівники міжрелігійної роботи. По-друге, вони нагадують мусульманам, як іслам зароджувався і як йому був властивий плюралізм, як мусульмани процвітали, коли практикували плюралізм і як вони створили нову цивілізацію на підставі вільного спілкування мусульман та немусульман. Вони роз'яснюють обставини, у яких наука і техніка, мистецтво й архітектура процвітали та створили цивілізацію, яка цінувала гідність людини та характеризувалася відсутністю дискримінації за расою та кольором шкіри. Третя мета полягає в усуненні неправильних уявлень щодо того, що іслам – обрана релігія. Таким чином, четвертий розділ розглядає деякі аяти Корану, які говорять про протилежне.

Розділ перший

Внутрішньорелігійний та міжрелігійний діалог

Визначення міжрелігійного діалогу

Слово «діалог» походить від *dia* (крізь, через) та *logos* (розмова, слово). Словник Вебстера пропонує просте визначення діалогу як розмови між двома людьми (або великою кількістю). У Корані найточнішим словом для позначення діалогу є *йухавір* (Коран, 18:34; 18:37; 58:1): воно означає розмову між двома людьми чи групами людей. Наприклад: «Розмовляючи з ним, його товариш сказав: «Невже ти не віруєш у Того, Хто створив тебе з праху, потім – із краплі, а потім зробив тебе чоловіком?» (Коран, 18:37)¹. У загальному сенсі, в ісламській традиції розмова між людьми, групами чи релігіями розглядається як ключ до кращого життя. Пророк завжди прислухався до людей: чи то ідолопоклонники, чи люди Писання (юдеї і християни), чи брати-мусульмани. Нижче ми проаналізуємо його діалог з його дядьком Абу Талібом, Утбою ібн Рабі (лідер племені Курайш, який прагне примирення), і з християнською делегацією з Наджрана. У міжрелігійному контексті діалог відображає ісламське розуміння розмови між окремими людьми та/або групами людей.

Мета діалогу не полягає в тому, щоб усунути відмінності в думках і переконаннях, а в тому, щоб досягти

¹ Цитати з Корану наведені в перекладі М. Якубовича.

розуміння та прийняття цих відмінностей. Діалог несе в собі не прагнення перемогти чи змусити замовкнути інших, а навчання, усвідомлення та збільшення знань людини про них. Пророк сказав:

«Душі схожі на завербованих солдатів. Ті, що дізнаються один про одного, досягають взаємного розуміння, а ті, які є незнайомцями, більш схильні до розбіжностей»².

Цей хадис робить внутрішньорелігійний та міжрелігійний діалог необхідністю для досягнення кращого розуміння та побудови мостів між різними громадами. Багато хадісів, які ми знаходимо в «Книзі узгодження» Аль-Бухарі, також вказують на це. Цілями діалогу є боротьба проти фанатизму й відкриття дверей для прислухання один до одного, спілкування й поваги.³

Як підкреслює Джако Ціллерс, що практикує міжрелігійний діалог: «Участь у міжрелігійному діалозі аж ніяк не означає приниження віри чи релігійної традиції когось. Насправді, міжрелігійний діалог може бути конструктивним лише в тому випадку, якщо люди глибоко усвідомили власні релігійні традиції та за допомогою цього процесу досягають бажання слухати та поважати релігійні переконання інших»⁴.

Міжрелігійний діалог означає прихильність до власних релігійних переконань і, поряд із цим, спробу зрозуміти вірування інших людей. Він вимагає чес-

² Sahih al-Bukhari, Kitab al-Anbiya, Bab al-Arwah Junudun Mujannadah.

³ Mike Leterfield, "The Necessity of Dialogue," The Fountain (November 27, 1999), p.21.

⁴ Jaco Cilliers, "Building Bridges для Interfaith Dialogue," Interfaith Dialogue and Peacebuilding, ed. David R. Smock (Washington, DC: United States Institute of Peace, 2002), p.49.

ності та поваги від його учасників, оскільки вони можуть представляти свою релігію щиро. Досягнення однаковості та злагоди не є цілями, а, навпаки, ними є співпраця та об'єднання наших різних сильних сторін заради благополуччя людства. Окрім відмови від мови ненависті, міжрелігійний діалог означає використання поважних методів для поглиблення взаємного розуміння між віруючими людьми. Розглянемо таку ситуацію. Як бути, якщо люди різних релігій ставляться один до одного з нехтуванням, а не з повагою та розумінням? Жодна громада не може досягти такого менталітету, і жодна країна не може процвітати і залишатися мирною, якщо в ній тліють релігійна ворожнеча і фанатизм. Коран наказує мусульманам поважати інші релігії і бути ввічливими до їхніх послідовників: «Немає примусу в релігії» (Коран, 2:256)⁵.

Аббас аль-Джирарі у своїй книзі «Діалог з ісламської точки зору» пояснює ісламський погляд на діалог: «Діалог, який здійснюється на ісламській основі, є ідеальним шляхом для досягнення істини. Однак, коли ми міркуємо – у світлі того, чого він дозволяє досягти – в сучасних умовах життя і людства, ми зробимо висновок, що потрібно встановити розуміння, співпрацю і звзвити прірву (що виникла через відмінності) для людей»⁶.

Як обговорювалося вище, міжрелігійний діалог не прагне створення нової релігії або підриву ідей ісламу; навпаки, він виборює створення мирної атмосфери для співіснування. Імами можуть бути вчителями

⁵ У Корані використовується вираз ла ікраху, щоб підкреслити відстоювання свободи та поваги, а також особистих переконань та свободи вибору.

⁶ Abbas al-Jirari, Dialogue від Islamic Point of View (Rabat: ISESCO, 2000). Available online at <http://www.isesco.org.ma/english/publications/islamtoday/18/P2.php>.

– путівниками цього шляху, шляху внутрішньорелігійного і міжрелігійного діалогу.

Наша участь у міжрелігійному діалозі надасть модель для того, щоб:

- по-новому осягнути мистецтво слухати один одного;

- зрозуміти наші подібні риси та відмінності за допомогою теоретичних і філософських дискусій на інтелектуальному рівні;

- оцінити духовність інших людей шляхом вивчення інших релігій за допомогою священних текстів, історій та переказів;

- працювати разом над спільними проектами на множинних рівнях, щоб забезпечити більшу справедливість, гуманітарну допомогу та мир у суспільстві;

- діяти у мирній атмосфері, щоб надати благодійні програми та програми соціальних послуг кожному, незважаючи на релігію.

Коротка історія сучасного міжрелігійного діалогу у країнах Заходу

Важливо розуміти історичний контекст та виникнення сучасного міжрелігійного діалогу. Виходячи із мимовільної чи випадкової взаємодії, діалог зараз включає формалізовані дискусії, із якими ми знайомі сьогодні. До кінця XIX століття ані християни, ані мусульмани не розробили формальної моделі для міжрелігійного діалогу. Хоча аят Корану, 29:46 згадує міжрелігійні теоретичні дискусії та внутрішньо ісламські дебати (джадал), він не містить справжнього визначення діалогу. Як ми продемонструємо у третій

главі, джадал дійсно означає дебати, спрямовані на те, щоб переконати іншого прийняти істину за допомогою логічного та теоретичного обговорення. Крім того, Джадал прагне до того, щоб вказати на помилковий шлях або тлумачення іншого. Сучасний міжрелігійний діалог уникає такої агресивної мети та концентрується на розвитку справжнього розуміння релігії, порівнюючи її з іншими.

Міжрелігійний діалог, як сучасний рух, можна простежити до вирішення деяких церков розширити співпрацю та побудувати стосунки з нехристиянами. Ця ініціатива обумовлювалася потребою християнських місіонерів пристосовуватись до умов роботи за кордоном. Так як національні рухи за незалежність країн третього світу ускладнили для них проведення їх традиційних видів роботи, вони прагнули залишатися цікавими, долучаючись до основного руслу суспільства через роботу з лідерами інших релігій та демонстрацію того, що християнство не є чужим. Перша світова конференція місіонерів, яка проводилася в Единбурзі 1910 р., намагалася визначити, як християни можуть працювати з нехристиянами, не переступаючи принципів своєї релігії. За цією подією були дві міжнародні конференції місіонерів в Єрусалимі (1928) і Тамбарамі (Індія, 1938). Після всього сказаного і зробленого християни не досягли згоди з приводу підходу до інших релігій.

Стан християнської місіонерської роботи погіршився після Другої світової війни. 1948 року церкви, зацікавлені у зміні цього жахливого стану, сформували Світову раду церков (СРЦ) в Амстердамі. Міжнародна рада місіонерів (МРМ) та СРЦ обговорювали те, як християни можуть працювати з нехристиянами на благо людства. СРЦ проводила конференції у Нью-Делі (1961) та Канді (Шрі Ланка, 1967), щоб застосувати

більш ефективну стратегію.⁷ У той же час, папа Іван ХХІІІ скликав Другий ватиканський собор (1962). Широко відома як «Ватикан ІІ», рада підштовхнула римську католицьку церкву до здійснення міжрелігійного діалогу.⁸

Ключовий документ, *Nostra Aetate*, визначив її ставлення до нехристиянських релігій. Цей прорив у міжрелігійному діалозі невдовзі поставив під загрозу основні ініціативи на користь екуменізму (внутрішньохристиянська єдність) та міжрелігійні відносини. Римська католицька церква визнала, що Святий Дух є присутнім у всіх християнських церквах, навіть якщо вони протестантські чи східні православні. Ватикан ІІ наполягав на християнській єдності на підставі того, що це не перешкоджає збереженню їхньої власної традиції. Так розпочалася сучасна історія християнської участі у міжрелігійному діалозі.

Ключовим кроком *Nostra Aetate* було розширення концепції одкровення, дії Слова Божого, Істини і Волі на всі творіння:

«Отці церкви правильно вбачали в різних релігіях, – що знайшло своє вираження в багатьох міркуваннях про єдину істину, – «насіння Слова Божого»⁹, підтверджуючи тим самим те, що, хоча наявні шляхи можуть бути різними, існує єдина мета, до якої спрямовані найглибші сподівання людського духу, що ви-

⁷ Sonia P. Omulepu, ed., *Interfaith Education Initiative: A Manual on Interfaith Dialogue* (New York: Office of Ecumenical and Interfaith Relations, The Episcopal Church USA, 2004).

⁸ The Second Vatican Ecumenical Council (Vatican II). 1962-1965. Available online на www.christusrex.org/www1/CDHN/v1.html і www.vatican.va.

⁹ Edward Idris Cardinal Cassidy, *Rediscovering Vatican II, Ecumenism and Interreligious Dialogue*, p.148. Available на www.paulistpress.com.

ражаються в його прагненні до Господа, а також через таке прагнення до Господа, до справжнього розуміння ним самим його власної людяності, або, іншими словами, до осмислення справжнього значення людського життя».¹⁰

Хоча ця концепція була відома в ранніх християнських писаннях, ця публічна заява сприяла збільшенню надії на діалог з юдеями, з якими, як було сказано, християни поділяють «духовну спадщину». Понад те, вона заохочує діалог із мусульманами, на яких римська католицька церква «дивиться з повагою», оскільки мусульмани вихваляють Єдиного Бога; шанують Авраама, Марію та Ісуса, та всіх пророків. Також, інші світові релігії були визнані як шлях до наближення до Того, Кого християни називають «Богом». Індуїзм описувався як релігія, «через яку люди споглядають божественні таємниці», а буддизм як релігія, «яка визнає критичну недостатність цього постійно мінливого світу».¹¹ Це було основним кроком вперед для римської католицької церкви і християнства загалом.

На основі цього ширшого бачення одкровення Бога, *Nostra Aetate* наполегливо закликав католиків вступати в дискусії і співпрацювати з некатоліками, керуючись розсудливістю та милосердям. Він закликав християн, свідчивши про свою віру і спосіб життя, визнати, зберегти та підтримувати духовні та моральні істини, що спостерігаються серед нехристиян у межах їхнього соціального життя та культури. Натхненні цими благородними словами, багато католицьких церков почали брати участь у міжрелігійному діалозі,

¹⁰ Cf. "Vatican Council II: Declaration on Church's Relations with Non Christian Religions *Nostra Aetate*," 3-4, AAS 58 (1966), pp.741-43.

¹¹ Mary Pat Fisher, *Living Religions*, 6th ed., (Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2005). Для більш детального вивчення «*Nostra Aetate*», www.vatican.va/archives/histcouncils/II.

особливо з ісламом. Також багато церков прагнули створити гармонійне середовище для своїх місіонерів, які працюють за кордоном, пристосовуючи їх завдання до мінливих обставин та заохочуючи кращу комунікацію, більшу повагу до інших релігій та побудови світу. Інакше кажучи, вони прагнули працювати заради досягнення спільних інтересів, залишаючись вірними своїм переконанням.

Мусульмани можуть зробити те саме, заново вивчивши процес діалогу, укорінений в ісламській історії, що сягає часів Адама. Діалог не чужий ісламу, бо Коран є Книгою Діалогу між Аллагом (Богом) та Його творіннями, починаючи з ангелів і закінчуючи пророками:

«Ось твій Господь сказав ангелам: «Я встановлю на землі намісника.»

Вони сказали: «Невже Ти поселиш там того, хто поширюватиме безбожність і проливатиме кров, тоді як ми прославляємо Тебе хвалою і освячуємо Тебе?»

Він сказав: «Воістину, Я знаю те, чого ви не знаєте»» (Коран, 2:30).

«Він навчив Адама всіляким іменам, а потім показав їх ангелам і сказав: «Назвіть мені їхні імена, якщо ви кажете правду»» (Коран, 2:31).

«Він сказав: «О Адам! Розкажи їм про їхні імена».

Коли Адам розповів їм про їхні імена, Він сказав: «Хіба Я не говорив вам, що знаю потаємне на небесах і землі, і знаю, що ви чините відкрито і що ви приховуєте?»» (Коран, 2:33).

Ось сказав Ібрахім (Авраам): «Господи! Покажи мені, як Ти оживляєш небіжчиків».

Він сказав: «Хіба ти не віриш?»

Він сказав: «Звичайно, вірю! Але я хочу, щоб моє серце заспокоїлось».

Він сказав: «Візьми чотирьох птахів, заріж їх, притиснувши до себе, і поклади по шматку на кожному пагорбі. А потім поклич їх, і вони стрімко з'являться до тебе. І знай, що Аллаг – Могутній, Мудрий» (Коран, 2:260).

Хоча багато публікацій мусульманських вчених розглядали становище «інших» в ісламі, було б розумніше для мусульманських релігійних установ повернути цю діалогову форму комунікації, щоб вони могли ефективно аналізувати сучасну прірву між самими мусульманами і між мусульманами та представниками інших релігій у світлі шаріату. Багато мусульманських установ (Аль-Азгар, Організація ісламської ради, різні комісії з фетв в Саудівській Аравії, тощо) можуть відіграти головну роль в реалізації цієї ініціативи та розширити шлях для внутрішньо- та міжрелігійного діалогу серед мусульман. Не можна допустити, щоб діалогом займалися лише вчені.

Ця потреба у навичках діалогу стала невідкладною з 11 вересня, оскільки мусульмани на Заході зіткнулися з жахливим випробуванням. Багато мусульман, особливо араби, були заарештовані, ув'язнені, допитані та принижені. Християнські та іудейські групи, які активно займаються міжрелігійним діалогом, безпосередньо звернулися до своїх мусульманських братів та сестер. Мусульмани всього світу висловлювали свої співчуття американцям щирими словами, які нагадували метод навчання пророка через адаб і співчуття. Своєю чергою, багато мусульман знову підтвердили свою ісламську віру. Внаслідок подій 11 вересня багато мусульман усвідомили потребу брати участь у діалозі

із західними діячами та установами, щоб висловити та розділити скорботу, вдаючись до власної релігії.

До подій 11 вересня деякі мусульманські групи у США були активними учасниками міжрелігійного діалогу. Мусульманське суспільство Рочестера (Нью-Йорк) було однією з них. Черпаючи сили зі своїх добрих стосунків із християнськими та юдейськими сусідами, ця мусульманська громада успішно захищала мусульман цієї місцевості від дискримінації.¹²

Спочатку деякі мусульмани у цій місцевості з підозрою ставилися до такої діяльності. Але невдовзі після подій 11 вересня кожен мусульманин аплодував роботі мусульман Рочестера у сфері побудови мостів порозуміння та захисту мусульманської громади. Тому імами із західного Нью-Йорка зустрілися для обговорення значення міжрелігійного діалогу. Насправді, багато хто з них визнав, що ці ісламські центри та мечеті, які були активними членами цього діалогу до подій 11 вересня, отримали підтримку немусульман¹³.

Імами реагували таким чином, оскільки як мусульманські вчені, вони відповідальні за настанову

¹² Праця «Від екуменізму до міжрелігійного діалогу» Мухаммада Шафіка була представлена на зборах церковних лідерів у Пенсільванії. Він пояснює, що екуменізм допоміг християнській громаді будувати мости. Екуменізм був своєрідним подарунком Господа християнам. Говорячи на цю тему, деякі християнські клерки сказали: «Алілуя». Решта статті була присвячена важливості міжрелігійної роботи. Вона також презентувалася на мусульманських зборах, доповнена коранічною точкою зору. Противники міжрелігійної роботи також були присутні. Стаття спровокувала активну дискусію та зробила крок уперед у розумінні міжрелігійної роботи.

¹³ Рада мечетей на півночі штату в 2003 р. відвідали імами та керівники кожної мечеті/ісламського центру. Рада визнала мусульманську участь у міжрелігійній роботі до 11 вересня і допомогла мусульманам у лихоліття після 11 вересня.

мусульман. Цей путівник прагне служити ісламу та мусульманам, підвищуючи цінність міжрелігійного діалогу на Заході та засновуючи його на Корані та Сунні. Таким чином, він фокусується на наданні ресурсів для перенавчання, заснованому на адабі, етиці незгоди та вмінні слухати. Громадські лідери, які використовують цей путівник, також можуть давати поради мусульманам про права та обов'язки, які з'являються із початком життя на Заході. Цей путівник точно підтримуватиме і робитиме внесок у розвиток ісламської юриспруденції для життя мусульман як меншості на Заході.

Чому деякі мусульмани виступають проти міжрелігійного діалогу

Міжрелігійний діалог є методом комунікації серед людей, починанням, яке поважає різницю «інших». Він дозволяє по-справжньому вислухати в безпечному середовищі та надає можливості для зростання кожного¹⁴. Проте, незважаючи на те, що міжрелігійний діалог є ключовим елементом ісламської віри та традиції, деякі мусульмани на Заході та в інших частинах світу продовжують протистояти йому. Розглянемо наступний приклад.

Якось мусульманин у мечеті почув крики, що міжрелігійний діалог є куфром (невір'ям) і те, що ті мусульмани, які беруть участь у ньому, діють як куффар (невіруючі). Цей голос був сповнений ненависті та несхвалення. Усі тихо проходили повз, хоча бачили, що атмосфера не сприяє спілкуванню. Та одного разу

¹⁴ Miriam Sabirah Ashki, "Islamic Approaches and Principles of Dialogue" (Fellowship Papers, Salam Institute, 2006). Online на www.salaminstitute.org/ashki.pdf.

імам спитав його, чому він настільки різко виступає проти цієї діяльності. У ході подальшого обговорення було встановлено такі помилкові уявлення:

- міжрелігійний діалог є частиною екуменізму, екуменізм є християнським;

- основна мета полягає в тому, щоб створити єдину релігію для кожного;

- вислів: «Ваша віра є моєю – і немає різниці», – підлягає уникненню;

- міжрелігійний діалог спрямовується на створення нового, змішаного і розмитого богослужіння, спільного для всіх, і мусульманські учасники вже беруть участь у цьому богослужінні.

Противники також використовують певні коранічні аяти на підтвердження свого аргументу. Однак вони «виривають» значення з контексту. В умовах відсутності просунутої та міцної ісламської освіти, а також цілісного ісламського розуміння, деякі мусульмани можуть підтримувати абсолютистське ставлення до тексту та «інших». Навпаки, Коран і хадиси підтримують діалог між різними групами як у межах мусульманської громади, так і між мусульманськими та немусульманськими громадами.

Мусульмани, які заперечують міжрелігійний діалог, зазвичай наводять наступний аят: «Юдеї та християни не будуть задоволені тобою, поки ти не навернешся до їхньої релігії. Скажи: «Лише шлях Аллага – шлях прямий!» Не потурай бажанням їхнім після того, як прийшло до тебе знання, а то Аллаг не буде тобі ні Захисником, ні Помічником» (Коран, 2:120).

Тоді, як мусульмани розуміють цей аят як засудження будь-якого діалогу з юдеями чи християнами,

науковий, історичний підхід встановлює, що він насправді означає протиріччя, яке виникло після того, як Аллаг наказав Пророку змінити киблу (напрямок при молитві) з Єрусалиму на Каабу. Юдеї не зраділи цьому рішенню. Пророк намагався найкраще пояснити свою точку зору на це нововведення та підтримувати добрі стосунки з ними. Саме в цьому контексті Аллаг сказав йому, що юдеї та християни того часу будуть задоволені ним, поки він дотримується їхнього вчення про центральну роль Єрусалима. Цей аят не закликає його розривати свої відносини з юдеями та християнами, а лише повідомляє йому, що повне задоволення всіх вимог в цьому контексті було неможливим¹⁵.

Зауважте, що деякі мусульмани надали цьому аяту альтернативного, абсолютистського тлумачення, яке стверджує, що мусульмани не повинні бути задоволеними немусульманами – чи то юдеями, чи християнами, чи іншими – доки вони не повернуться до ісламу. Відповідно до цього способу мислення, наприклад, якщо якийсь християнин у Нью-Йорку вивчає Коран і позитивно висловлюється про іслам, справедливо представляючи його, то це сприйматиметься «як ні те, ні се», бо такі мусульмани будуть задоволені лише його наверненням до ісламу, а можливо, вони взагалі, через якийсь час, навіть припинять із ним розмовляти, якщо він не стане мусульманином.

Деякі мусульмани використовують інші аяти Корану для підтвердження засудження міжрелігійного діалогу. Вони стверджують, що наступний аят також засуджує міжрелігійний діалог:

¹⁵ Детальний коментар до цього аяту у книзі: Mawlana Mufti Muhammad Shafi, Tafsir Ma'arif al-Qur'an (Karachi: Idarah Ma'rif, 1989).

«Він – Той, Хто послав Посланця Свого з прямим шляхом і релігією істини, щоб перевершила вона всі інші релігії, хоч як не було б це ненависно багатобожникам!» (Коран, 61:9).

Аналізуючи цей аят у межах ширшого ісламського контексту, ми усвідомлюємо, що, по-перше, іслам є посланням істини – і мусульмани повинні зробити все можливе для його поширення. По-друге, деякі люди завжди опираються істині, коли її представляють їхньому суспільству. І, по-третє, мусульмани мають бути готовими зіткнутися з наслідками та знайти позитивні шляхи їх подолання. Як знаємо, істину не можна поширювати за умов ворожнечі, лише з хорошою поведінкою та терпінням. Людина має зробити все можливе для створення мирного середовища для істини. Пророк представив нам таку модель, коли він підписав Худайбійський мирний договір з мекканськими противниками, саме тими, хто вигнав його та його послідовників з Мекки. Він зміг зрозуміти, що ця угода призведе до миру, і підписуючи цей документ, мусульмани зможуть вільно пересуватися у мирній атмосфері та поширювати іслам.

Цей аят вимагає, щоб мусульмани будували добрі стосунки з іншими. Інші аяти, які можуть неправильно тлумачити, включають такі:

«Ви – найкраща громада, створена серед людей: ви наказуєте добре, забороняєте неприйнятне та віруєте в Аллага! Якби люди Писання теж увірували, то це було б краще для них. Є серед них віруючі, але більшість із них – нечестивці.» (Коран, 3:110).

«Воістину, релігія перед Аллагом – іслам! Ті, кому дано Писання, розійшлися поміж собою через взаємну ненависть лише після того, як до них прийшло знання.

А якщо хто не вірує у знамення Аллага, то, воістину, Аллаг – швидкий у відплаті!» (Коран, 3:19).

Коран закликає мусульман, як окремих осіб, так і громаду, стати найкращою громадою за допомогою застосування та практикування ісламу й приєднатися до організованих та безпосередніх зусиль щодо поширення ісламу. Для мусульман іслам є істинною релігією Аллага. Будь-який сумнів у цьому факті є ознакою слабкого іману (віри). Відповідно, багато мусульман використовують цей аят для твердження, що міжрелігійний діалог применшує можливість стати «найкращою уммою». Вони ще не згадують про те, що пророк сам взаємодіяв з немусульманами, залучаючи їх до діалогу і, в деяких випадках, до ісламу. Розглянемо наступний аят:

«Але хто скоїть зле або буде несправедливим до самого себе, а потім благатиме прощення у Аллага, той знайде Аллага Прощаючим, Милосердним!» (Коран, 4:110).

Це застереження повторюється у Корані, 6:68. Замість того, щоб підтримувати такі зв'язки або відвідувати зустрічі, мусульмани повинні уникати їх. Але ведення міжрелігійного діалогу – це інше, оскільки ті, хто бере участь у ньому, поважають інших та їхню релігію. Дивитись зверхньо чи пропускати негативні судження щодо інших релігій чи їхніх послідовників суперечить духу міжрелігійного діалогу. Більше того, Коран безпосередньо висловлює те, що тільки іслам буде прийнятним для Аллага:

«Від того, хто шукає іншу релігію крім ісламу, це ніколи не буде прийнято, і в останньому житті він опиниться серед потерпілих» (Коран, 3:85).

Але цей та інший аят, наведений вище, не забороняє мусульманам будувати добрі стосунки з іншими. Насправді, Аллаг наказує їм будувати хороші відносини, як пояснюється далі. Незважаючи на це, наступний хадис часто наводиться для того, щоб утримувати мусульман від розвитку відносин з немусульманами: «У Судний день кожен буде з тими, кого він любить¹⁶».

Якось відбувався захід, присвячений юдейсько-мусульманському діалогу. Наступного дня після цієї події мусульманин, який висловлюється проти нього, почав цитувати наведений вище хадис і говорив:

«Ті, хто віддає перевагу діалогу з юдеями, будуть з ними в Судний день, оскільки спілкування з ними означає любов до них».

Зараз міжрелігійний діалог не пов'язують із любов'ю до «іншого» у сенсі перетворення на щось «єдине» з цією людиною; скоріше він означає повагу до поглядів іншого і, таким чином, прокладання шляху для мирного суспільства. Але багато опонентів виривають цей та інші хадиси з контексту та використовують їх для залякування мусульманських учасників, звинувачуючи їх у вчиненні гріха. Процес діалогу сам по собі змушує мусульман аналізувати та підтверджувати власну релігійну ідентичність, посилювати власні переконання, поважаючи переконання інших із терпінням, толерантністю та гарною поведінкою. Насправді цей хадис не стосується діалогу або побудови мостів взагалі; він дійсно закликає мусульман до любові до Аллага та Його Пророка, твердо відстоювати власні переконання у їхній автентичній формі, не змішуючи їх із неісламськими поглядами та практиками.

¹⁶ Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Bab Alam al-Hub fi-Allah.

Спираючись на вище згадані хибні уявлення, деякі мусульмани стверджують, що такі відносини дійсно створені для розширення політичного, військового, економічного та культурного впливу Заходу; вестернізації мусульман та мусульманських країн; примусу мусульман до втрати політичної, економічної та культурної незалежності; викорінення ісламу та ісламського способу життя; і навернення всіх людей у християнство. Ми визнаємо ці страхи, а втім прогресивні постколоніальні суспільства розвинули здатність відкрито реагувати на такі питання та проблеми однаково, із рівністю й повагою. Страх міжрелігійного діалогу справді вказує на брак віри, впевненості та духовної стійкості. Ця недостатність веде до втрати можливості знайомства з ісламом немусульман.

Зараз можна досягти навіть більш позитивних результатів у міжрелігійному діалозі порівняно зі звичайним ознайомленням немусульман з ісламом; взаємодія із Заходом та його множинними суспільствами у вигляді діалогу може розширити знання немусульман та їх розуміння ісламу. Страх можна замінити впевненістю в мусульманах і використовувати для створення позитивного розуміння ісламу шляхом колективної роботи з іншими спільними проектами. Мусульмани, які беруть участь у цьому, мають неймовірну нагоду представляти іслам як істинну й мирну релігію, зображену в Корані. Багато людей, які не зустрічалися з мусульманами або не мали прямих контактів з ісламом, будуть раді такій перспективі. Замість того, щоб залишатися за зачиненими дверима в страху, мусульмани дозволяють своїм партнерам у діалозі почуватися більш комфортно й щиро з ними, втілюючи в життя цю можливість. Вони також можуть мотивувати інших прагнути до таких відносин.

Міжрелігійний досвід Рочестера чітко показує, що мусульманська участь може принести багато благ для всіх учасників діалогу. Ця взаємодія приносить повагу до мусульманської громади та покращує уявлення про неї. У результаті мусульмани міста займають більш благодотворну позицію в суспільстві, ніж ту, де вони перебували, залишаючись у страху. Їх поважають на робочому місці, вони мають довіру як високоморальні особистості. Мусульманська участь у міжрелігійному діалозі міста має багато позитивних моментів у цивільному та приватному житті його мешканців. Навіть мусульмани Рочестера, які не підтримують міжрелігійний діалог, визнають цю тенденцію. Занепокоєння опонентів буде проаналізовано більш детально далі, як і наведені вище аяти Корану та хадиси.

На жаль, мусульмани розділені у цьому питанні. Таке відокремлення призвело до того, що деякі мусульмани уникають мечетей, які беруть участь у міжрелігійному діалозі. Сьогодні замість реагування на страхи, засновані на неправильних уявленнях, вони повинні впевнено спиратися на свою ісламську віру. Побудові такої впевненості насамперед присвячена ця настанова. Проте впевненість має виходити з точних теоретичних та історичних знань. Ми не просто повинні розуміти теоретичну основу діалогу в ісламі – природа та значення міжрелігійного обміну в ісламській та західній історії мають бути класифіковані. При розгляді західної історії першою може виникнути багато важливих питань. Як і чому екуменізм (внутрішньо християнський діалог) розпочався в Європі? Як і чому він розвивався у недавні роки? Мусульмани повинні розглядати цей розвиток і вивчати, як він пов'язаний із внутрішньоісламським діалогом. Завдяки цьому дослідженню вони можуть спілкуватися і взаємодіяти з немусульманами.

Визначення екуменізму та аналіз його історичного значення

Мусульмани, які висловлюються проти міжрелігійного діалогу, часто кажуть, що екуменізм заборонений. Але що це за поняття взагалі?

Екуменізм походить від грецького слова ойкос (будинок, домоволодіння)¹⁷. Він має на увазі концепцію єдності, об'єднання як сім'ї. Крім того, екуменізм може використовуватися в оригінальній формі, позначаючи внутрішньо релігійне явище, що пов'язує різні підрозділи в межах релігійної, етнічної та іншої групи; він не обов'язково відноситься лише до християнського контексту. Як ми бачимо, цей спочатку секулярний термін пізніше застосовувався до християнського руху для об'єднання різних протестантських відгалужень.

Група мусульман у Рочестері обговорювала екуменізм і читала про нього в його християнському контексті, як представлено в книзі Міхаеля Моллоя «Зустріч зі світовими релігіями»¹⁸. Але, не прочитавши розділ повністю, противники екуменізму сказали: «Дивіться. Ми ж казали, що екуменізм є християнським». Інші ж люди заперечували: «Давайте прочитаємо повністю і потім почнемо обговорювати екуменізм у душі відкри-

¹⁷Див. www.carthage.edu/augustine/index.php?page_id=6/ HYPERLINK «http://www.carthage.edu/augustine/index.php?page_id=6/and www.sofn.org» HYPERLINK «http://www.carthage.edu/augustine/index.php?page_id=6/and www.sofn.org»and HYPERLINK «http://www.carthage.edu/augustine/index.php?page_id=6/and www.sofn.org» HYPERLINK «http://www.carthage.edu/augustine/index.php?page_id=6/and www.sofn.org» www.sofn.org . [uk/Conferences/lg96conf.html](http://www.sofn.org) economic oikonomia = household management.

¹⁸ Michael Molloy, *Experiencing the World's Religions* (Europe: McGraw-Hill, 2006).

тості». Наступний абзац підсумовує обговорення Молоя на тему екуменізму:

«Після епохи Реформації та Відродження¹⁹ християнський світ був сильно розділений. Різні відгалуження називали одне одного невіруючими (кафірами). Ватикан відкинув протестантські церкви як «повсталі», а тому – як невіруючі. Протестантські церкви звинувачували католиків у тому ж. Крім того, протестантські відгалуження були також вороже налаштовані одне до одного. Внутрішні християнські відносини були на найнижчому рівні в історії. Потім, з часом, головні протестантські відгалуження вирішили обговорити проблеми, щоби знайти загальну підставу для послаблення напруженості та побудови відносин між собою. Це стало відомим як християнський екуменічний (єдність сім'ї) рух.

Цей же рух, що розглядає всі головні християнські групи як частину єдиного «вдома», заохочує діалог для розуміння та побудови стосунків. Найвідомішою християнською екуменічною організацією є WCC, що виникла з англіканської церкви. Хоча східна православна церква і Римська католицька церква спочатку не були партнерами в організації, екуменізм, який об'єднує як сім'ю суспільство у складні часи, просував те, що є одним із подарунків Господа християнству: він допомагав їм зрозуміти, поважати та будувати стосунки один із одним. Усвідомлюючи користь цього діалогу, сьогодні практично всі головні церкви, включаючи православну та римо-католицьку, беруть участь у WCC тією чи іншою мірою».

¹⁹ Реформація та Відродження були паралельними рухами у Західній Європі. Реформація підтримала протестантський рух та Відродження, проклала шлях для відокремлення церкви від держави.

Після читання книги Молоя, мусульмани, які підтримують внутрішньорелігійний та міжрелігійний діалог, розпочали свою дискусію словами:

«Погляньте на наш мусульманський світ; наскільки сильно він розділений релігійними відгалуженнями. Відносини між різними школами мусульманської думки (особливо між сунітами та шиїтами) зараз на мізерній стадії. Чи можемо ми щось перейняти з християнського екуменізму задля покращення ісламської умми? Чому ми не можемо розпочати спочатку внутрішній мусульманський діалог, щоби побудувати повагу та відновити мусульманську єдність? Коран і сунна вчать мусульман тому, як жити разом із поважною толерантністю як брати та сестри – але подивіться, наскільки сильно ми розділені сьогодні».

Іншими словами, мусульмани, які підтримують внутрішньорелігійний і міжрелігійний діалог, однієї миті зрозуміли, що міжрелігійний діалог дійсно має ширше значення, крім його більш обмеженого християнського тлумачення, яке може збагатити мусульман та інші великі групи, які відчувають болісне розз'єднання. Це розуміння приходить важко, а до супротивників діалогу, що перебувають на початковій стадії, навіть більш повільно. Їхня стійкість обумовлена не недовікою розуму, а згубним впливом страху.

Наприклад, обговорюючи велику потребу мусульман у внутрішньорелігійному діалозі, деякі супротивники справді плакали і навіть найсуворіші серця ставали більш чутливими. Неправильне розуміння досі зберігалось.

Зі сльозами на очах противник говорив: «Але ми проти мусульманської участі в екуменічному діалозі».

І отримував відповідь: «Але ми, мусульмани, не беремо участі в екуменічному діалозі з християнами та в межах християнського розуміння цього терміну. Ми разом із християнами та іншими беремо участь у міжрелігійному діалозі».

Все ще збентежений, він питав: «Але хіба це не одне й те саме?».

Відповідь була негативною, якщо ми пам'ятаємо, що екуменізм зазвичай стосується внутрішньо християнського діалогу, а міжрелігійний використовується для позначення діалогу між релігіями.

Обговорення зупинилося, коли кожен погодився зустрітися знову, щоб обговорити питання міжрелігійного діалогу. (Треба зазначити, що в англійській мові частіше можна побачити термін *interfaith*, а не правильне поняття *interreligious*, що також збільшує плутанину)²⁰.

Чи створює міжрелігійний діалог нову релігію?

Мусульмани мають інші страхи: один з них полягає в тому, що немусульманські учасники справді є місіонерами, які шукають додаткову інформацію та бачення того, як покращити зусилля щодо євангелізації та навернення мусульман. У випадку, коли цей мотив може характеризувати деяких місіонерів, він може призвести до зворотних результатів. Наприклад, один місіонер, який отримав глибинні знання про іслам перед використанням їх для навернення мусульман у

²⁰ Ian R. K. Paisley, *A Concise Guide до Bible Christianity and Romanism* (Belfast: European Institute of Protestant Studies, 2000). Available online на www.ianpaisley.org/article.asp?bible17.htm#229.

християнство, незабаром зрозумів, що він сам став мусульманином!

Інший страх полягає в тому, що нова штучна «авраамічна» релігія виникне завдяки цим зусиллям, дещо нагадуючи діні-ілягі (божественна віра) Акбара. Акбар (1542-1605), третій могольський імператор Індії,²¹ прагнув створити єдність і налагодити контакти з багатьма релігіями, створюючи нову релігію – діні-ілягі – за допомогою об'єднання ісламу, брахманізму, християнства та зороастризму. Хоча він мав тісні зв'язки зі вченими всіх релігій, ця нова релігія не могла закріпитись серед людей. Деякі мусульмани, особливо з Південної Азії, щиро протистояли міжрелігійному діалогу через цей випадок. Вони підтримували (і підтримують) побудову добрих і дружніх відносин із немусульманами, а не особисту участь у будь-якому міжрелігійному діалозі.

Коли мусульмани збираються разом, щоб обговорити міжрелігійний діалог, вони часто заплутуються в розбіжностях. На зборах мусульманської громади, проведених у мечеті Нью-Йорка для того, щоб оцінити внутрішньомусульманські та міжрелігійні програми мусульманської громади, одна людина заявила, що міжрелігійний діалог дає християнам можливість вивчити щось про іслам та використовувати знання для навернення мусульман до християнства. Дехто каже, що такі програми мають проводитися лише у церквах. Сьогодні багато інших кажуть, що важливо проводити такі зустрічі на мусульманській території, щоб ознайомити немусульман з ісламом або принаймні усунути їхнє неправильне сприйняття.

²¹ David Nicolle, *Mughul India 1504-176* (Essex, UK, Osprey Publishing, 1993).

Суперечність набула специфічної форми, коли християнська місіонерська школа в Нью-Йорку надіслала своїх студентів відвідати ісламські заняття, організовані в мечеті. Деякі дуже розбурхані супротивники стверджували, що ці студенти приходили, щоб удосконалювати свої місіонерські здібності. У той же час інші вважали, що вони відвідували їх, щоб отримати точну інформацію про іслам. Вони виправдовували це тим, що ніхто не знає, чиє серце в результаті зміниться.

Думки розділяються наступним чином: прибічники міжрелігійного діалогу кажуть, що Коран наказує це; супротивники називають його актом куфра (невіри). І заперечення може бути страшним. Одного разу, коли програма міжрелігійного діалогу була анонсована в Чиказькій мечеті, деякі люди почали кричати: «Куфр, куфр!». Такі реакції змушують багатьох імамів мовчати та відмовлятися від участі в цих діалогах. Такі приклади створюють дисбаланс у зборах діалогу загалом. Через відсутність імамів звичайних мусульман залишено для проведення діалогу з високоосвіченими рабинами, міністрами та священиками. Без участі імамів діалог, що відбувся, не може надати довіри з будь-якого боку. Інші релігійні лідери справді вітають участь імамів. Насправді, у тих місцях, де імами беруть участь у діалозі, міжрелігійна робота є більш ефективною та почесною.

Остаточною причиною, що використовується для протистояння міжрелігійному діалогу, є те, що він, імовірно, заохочує розмивання та стирання практик поклоніння. Таким чином, цей страх можна легко подолати, розпочавши насамперед із того, що учасники повинні спостерігати, а не брати участь в актах поклоніння інших людей. У той час, як кожного запрошують спостерігати за мусульманською молитвою, потрібно

вітати також спостереження (а не участь) мусульман за християнськими та юдейськими молитвами.

Коли мусульмани порушили це питання у Рочестері, їхні партнери з діалогу охоче погодилися із принципом окремих молитов. В результаті такої домовленості імами змогли брати участь у процесі з чітким усвідомленням його сутності, гарантуючи таким чином, що різнопланова діяльність діалогу з побудови миру буде більш продуктивною і корисною для мусульманських інтересів.

Ключовий момент тут полягає в тому, що міжрелігійний діалог не спрямований на об'єднання релігій. Мусульманські учасники мають усвідомлювати це. Коли мешканці Мекки попросили Пророка дозволити їм поклонятися їхнім божествам рік і потім почати поклонятися Аллагу наступного року, Аллаг сказав: «Ви сповідуєте свою релігію, а я сповідаю свою!» (Коран, 109: 6). Коран відстоює свободу релігії та релігійного поклоніння.

З усього вищесказаного стає очевидним те, що імами не повинні сумніватися, чи брати їм участь у міжрелігійному діалозі. Навпаки, їхня участь допоможе їхнім групам подолати страхи та думати про подальші переваги. Міжрелігійний діалог стосується свободи й поваги до будь-якої релігії, а також побудови мостів для пом'якшення напруженості та ворожнечі між послідовниками різних релігій. Релігії є подарунком Господа для принесення миру, а не ненависті, людству. Вони можуть існувати разом у світі лише завдяки організованим зусиллям у напрямку розуміння, взаємоповаги та побудови добрих відносин.

Виклики: виникнення радикального евангелізму

Перед тим, як зустрітися з різними християнськими групами для міжрелігійного діалогу, деякі мусульманські учасники висловлюють стурбованість щодо того, що всі християни беруть участь в агресивній евангелізації та не поважають іслам як релігію. Наступний параграф спрямований на те, щоб зруйнувати це неправильне твердження, надати більше інформації про ті християнські евангелістські групи, що виражають антагоністичні погляди, а також християнські групи, які виступають категорично проти таких стратегій.

Християнський евангелізм є складним рухом у межах протестантизму. Деякі його елементи насправді дуже прогресивні. Проте агресивне фундаменталістське крило евангелістів почало активно зростати у 1970-х роках. Після початку війни в Іраку воно стало сильнішим і почало впливати на інші християнські секти.²² Кінцевий радикальний і фундаментальний

22 «Евангелістські відгалуження виникли 1920 р. З акцентом на Біблії, консервативними моральними програмами, їх кількість поступово зростала. Сучасні радикальні фундаменталістські евангелістські рухи походять від фундаментальної модерністської полеміки на початку ХХ ст. Фундаменталісти протистоять ліберальному чи сучасному руху в християнстві, який прагне досягти об'єднання релігії та науки й використовувати історичні й археологічні дані для того, щоб зрозуміти Біблію. У відповідь на це евангелісти стверджують: натхнення і авторство Писання (і іноді його непогіршеність), акцент на непорочному зачатті Ісуса та інших чудесах; божественність Христа та тілесне воскресіння як буквальна історична подія; смерть Ісуса як спокута гріхів і акцент на буквальному та неминучому другому пришестві Ісуса». Mary Pat Fisher, *Living Religions*, 6th ed.

(New Jersey: Prentice Hall, 2005), p.349. Потрібно підкреслити, що не всі евангелісти є радикальними фундаменталістами, і багато хто з них бере участь у міжрелігійному діалозі. Евангелісти, яких ми обговорюємо тут, є правими радикальними фундаменталіста-

євангелізм, як ми бачимо в Індонезії, Африці і зараз у США, нагнітав ворожнечу з іншими християнськими відгалуженнями та конфесіями.

Його тактика дуже підступна. Стратегічно розставлені місіонери під прикриттям атакують інші християнські відгалуження та мусульманські громади. Висміювання інших релігій є загальноприйнятою стратегією. Огидні слова, які колись використовували в християнських церквах один проти одного, сьогодні використовуються проти інших релігій, особливо ісламу. Ця поведінка проявляється багатьма вкрай консервативними євангелістськими церквами, які навіть не виявляють терпіння до інших християнських відгалужень, які є менш радикальними, ніж вони. Немає нічого дивного в тому, що ці церкви знеславлюють іслам.

Нещодавно прикладом такої ненависті був знак, видимий з траси, поставлений навпроти баптистської церкви Північної Кароліни: «Треба спустити Коран в унітаз». Згідно з Джошем Хамфрісом, який писав у «The Daily Courier of Rutherford» (Північна Кароліна) від 24 травня 2005 року:

«Міністр не лише відмовився перепросити, а й наполягав на доречності експозиції.

«Я вважаю, що цей вислів підтверджує слово Господа, і воно (Біблія) над усе і будь-яка інша релігійна книга, яка не вчить, що Христос – це рятівник і Господь, як навчають нас 66 книг Біблії, є неправильною», – сказав міністр.

«Я знаю, що вирішили б ми поставити цей знак чи ні, все одно одні люди погодилися би з написом на

ми, які спотворили християнство, як деякі мусульмани спотворили іслам.

ньому, а інші – ні, тому ми всього лиш маємо відстоювати те, що правильно. Наш символ віри як християнської, чи протестантської, чи баптистської церкви – звичайно, єдиним символом віри є Біблія – але ми справді маємо баптистську віру та послання, які свідчать, що ми повинні триматися 66 книг Святої Біблії та будь-яка інша книга, в якій заявляється про знання шляху Бога або яка претендує на те, щоби бути словом Бога, автоматично анулюється і вважається, що вона намагається збити людей зі шляху справжньої праведності, у нашому уявленні Слова Бога».

Коли міністра запитали, чи розумів він до того, як ставити знак, що можуть бути негативні наслідки і це образить почуття деяких людей, він сказав, що сподівався на такий результат.

«Ну, я думав про це, і я сказав, що можуть бути люди, яких це образить, але я вважаю, що Ісус сказав своїм послідовникам, що якщо слово злить тебе, не ображайся, оскільки вони в першу чергу ненавидять мене», – сказав міністр.

«Якщо ми боремося за правду, слово Бога і християнство, то світ буде засуджувати нас і тому відразу після того, як я отримав скаргу, я сказав: «Хтось злиться, хтось скривджений, тому ми чинимо правильно»».

Однією з ознак радикальної зростаючої сили євангелізму є дедалі більше використання ним Інтернету з часів подій 11 вересня. Протягом чотирьох років спостерігалася «інтернет-війна» секулярних і радикальних фундаменталістських євангелістів проти мусульман на організованих і неформальних форумах (тобто ісламські чати Yahoo). Наприклад, один самопроголошений євангеліст уявляє себе як дуже освіченого в ісламі, урду та арабській мові. Він керує мережею християнського радіо в Південній Азії і постійно

принижує і паплюжить іслам і Пророка, просуваючи фундаменталістські євангелістські переконання. Подібним чином мусульманські та іудейські організації вороже ставляться одна до одної. Однак, на багатьох інших інтернет-платформах діалог справді відбувається й існують відомості трансформаційного та поважного спілкування.

Загалом, радикальний євангелістський рух зараз характеризується широкими проявами по всій території США та за кордоном завдяки друкованим та Інтернет-медіа, що є обставиною, яка посилює його програму щодо звернення християн і нехристиян до відповідних поглядів. Учасники руху інвестували величезні ресурси в медіа, навчання та заохочення харизматичних ораторів для підтримки програми.

Однак не всі євангелісти є радикалами. Насправді, багато хто з них глибоко і щиро беруть участь у міжрелігійному діалозі. Нині вони, як і керівні представники авраамічних релігій, мають бути більш сильними та відкритими, щоби допомогти людям усвідомити небезпечні наслідки будь-якого релігійного радикалізму. Цього обов'язку неможливо уникнути, оскільки Старий і Новий Завіт, а також Коран повідомляють, що Господь наказав Аврааму працювати задля встановлення миру з відданістю та щирістю. Така робота – обов'язок для кожного.

Сміливі дії заради зміцнення миру (рано чи пізно) дозволять мусульманам виправити нинішню розхитану ситуацію. Через війни в Іраку та Афганістані, постійні погрози, спрямовані на Іран, і атаки в Мадриді та Лондоні в 2004 і 2005 роках відповідно багато мусульман на Заході живуть у страху. Вони знають, що деякі урядові організації та ультраконсервативні християнські групи вороже налаштовані проти них.

Посилення міжрелігійної роботи та залучення до місцевих політичних процесів є двома ефективними шляхами для мусульман до звільнення від власних страхів, боротьби із забобонами та ісламофобією і, зрештою, життя у світі з іншими.

Історія євреїв після Другої світової війни на Заході дає нам модель схожого повороту долі. Такі євреї, переживши багато подібних випробувань, які мусульмани переживають зараз, стали активними учасниками екуменічного діалогу до того, як міжрелігійний діалог увійшов у моду. Равини брали активну участь у міжрелігійних відносинах, і єврейські громади жертвували кошти для просування діалогу. Сьогодні євреї та єврейські організації надають багато грантів для міжрелігійного діалогу, і рабин чи видатний член єврейської громади завжди присутній на будь-якій міжрелігійній зустрічі. На більшості зустрічей єврейський учасник висловлює бажання вести протоколи та бути секретарем. Євреї беруть участь у політичному процесі та мають посланців у Палаті представників та Сенаті. Вони важко працюють, щоби взаємодіяти з різними групами та захищати власні інтереси.²³ Вони давно застосовують міжрелігійний діалог, успішно інтегрувавши себе в життя суспільства й отримавши повагу; при цьому не порушують ключові принципи своєї релігії.

²³ Деякі юдейські лідери робили безпосередні примирливі ініціативи щодо американської мусульманської громади. Комісія з іудейсько-мусульманського розуміння профінансувала громадський семінар на тему юдейсько-мусульманської міграції до США. Єврейський доповідач прочитав вступну лекцію про те, з чим зіткнулися юдеї, коли вони приїхали сюди, і як важко вони працювали, щоб знайти собі місце в суспільстві, охопленому забобонами.

Підтримка міжрелігійного діалогу

Підтримка міжрелігійного діалогу зростає в усьому світі. Міжнародна міжрелігійна конференція, яку спонсорувала Саудівська Аравія, у Мадриді (Іспанія) у липні 2008 року та міжрелігійні конференції у Катарі, Каїрі, Ісламабаді, Стамбулі, Джакарті та інших мусульманських містах створили підтримку й позитивне уявлення про мусульман. У січні 2002 року була проведена Олександрійська міжрелігійна конференція, яка розробила Першу олександрійську декларацію. Цей наріжний камінь став результатом спільної наради принаймні вісімнадцяти іудейських, християнських та мусульманських учених та релігійних лідерів зі Святої землі. Конференцію проводили в Олександрії (Єгипет), а одним із організаторів був головний імам університету Аль-Азгар. (З повним текстом декларації можна ознайомитись у Додатку I).

Подібне зростання підтримки міжрелігійного діалогу спостерігалось в американських та європейських вищих навчальних закладах. Деякі американські та іноземні університети розширили свою програму, включивши ісламознавство поряд із вивченням інших релігій та міжрелігійним навчанням.

Школа міжнародної служби американського університету, Центр мусульмансько-християнського розуміння університету Джорджтауна та Інститут Крока університету Нотр-Дам є лідерами в ісламських підходах у побудові миру, справедливості та діалогу у міжрелігійному контексті. Іншими лідерами є Центр Макдональда з дослідження ісламу та християнсько-мусульманських відносин семінарії Хартфорда та Назорейський коледж Рочестера, у якому заснували

Центр міжрелігійних досліджень та діалогу (англ. – Center for Interfaith Studies and Dialogue (CISD)).

Центр міжрелігійних досліджень та діалогу організував конференцію з національного міжрелігійного розуміння 11-13 квітня 2010 року. Конференція дала позитивне уявлення про мусульман поряд із іншими наслідками. Підтримка коледжу рочестерською бізнес-спільнотою, яку очолювали Браян та Джин Хайкей, та Міжнародним інститутом ісламської думки (МІІМ) у Херндоні, Вірджинія, перетворили CISD на центр міжрелігійного діалогу, який визнається на національному та міжнародному рівні. Цілі, поставлені центром, полягають у тому, щоб розвинути навички, які будуть роз'яснювати і вдосконалювати особисте спілкування та спілкування на рівні суспільства щодо питань релігії, переконань і духовності; розуміти особисті та загальні погляди; встановлювати методологію, відповідну для досягнення таких цілей; розробити дослідницькі інструменти, знання і навички для отримання користі кожній стороні; визначити середовище, що сприяє розумінню різних релігій та прагненню розповідати про навички, необхідні для людей, щоби жити у світі, повному справедливості.

У відповідь на цю позитивну динаміку у вищій освіті, мусульманське суспільство, доволі молоде, але зростаюче на Заході, має бути готовим зустрітися зі специфічними викликами та випробуваннями, щоб забезпечити комфортне місце для себе. Чотири дії є ключовими для виживання цієї релігійної меншини: бути єдиними і водночас будувати добрі відносини з іншими релігіями; бути активними у подоланні викликів; брати участь у політичних процесах та просувати сильні освітні програми з ісламознавства у

контексті плюралістичного суспільства (як у межах громадянського суспільства, так і у вищих навчальних закладах).

Деякі ключові моменти розділу:

- міжрелігійний діалог включає побудову мостів між різними релігійними групами для просування поваги, терпимості та мирного співіснування;

- міжрелігійний діалог не є екуменізмом, навпаки, – це діалог між представниками різних релігій;

- екуменізм вчить мусульман посилювати внутрішньомусульманський діалог, щоби впоратися з внутрішніми мусульманськими розбіжностями відповідно;

- міжрелігійний діалог створений не для того, щоб створити громадянську релігію, а для того, щоб створити атмосферу поваги до кожної релігії;

- міжрелігійний діалог важливий для запобігання поширенню релігійного радикалізму;

- міжрелігійний діалог захищає права релігійних меншин;

- участь імамів є дуже важливою для правильного скерування, навчання та уникнення хибного розуміння.

Питання для обговорення:

1. Ви знаєте про якийсь внутрішньомусульманський діалог? Якщо так, то вкажіть, де цей діалог відбувається та поясніть його вплив на відносини між різними мусульманськими групами, що в ньому беруть участь.

2. Чи знаєте Ви якийсь коранічний аят або хадис, згаданий вище, який використовується противниками міжрелігійного діалогу? Якщо так, поясніть, як його неправильно тлумачили.

3. Зусилля Акбара щодо встановлення єдиної громадянської релігії добре відомі у Південній Азії. Чи знаєте Ви іншого мусульманського лідера чи мислителя, який займається тим самим починанням?

4. Чи приєдналися б Ви до групи міжрелігійного діалогу, якби Вам запропонували? Чому так або ж чому ні?

Розділ другий

Настанови для внутрішньо релігійного та міжрелігійного діалогу

Відмінності між людьми одного чи різних віросповідань є природними. Хоча їх часто заперечують. Наприклад, імама у Нью-Йорку попросили створити раду імамів у його місті для того, щоби згладити відмінності між мусульманами у питаннях, які впливали на їхні громади. Він відмовився це робити, оскільки, за його словами, «у цьому немає потреби». Внаслідок такої поведінки, відмінності продовжують розділяти мусульманську громаду. І, навіть якщо розбіжності між мусульманами визнаються, існує неготовність реагувати на них.

Одного разу, під час презентації статті на тему міжрелігійного діалогу на освітній конференції ISNA у Чикаго у 2006 році, Мухаммада Шафіка запитали про внутрішньо мусульманський діалог. Він стверджував, що внутрішньорелігійний діалог набагато складніший, аніж міжрелігійний. Такі, на перший погляд, неймовірні твердження висувають припущення, що мусульманські лідери вважають внутрішній мусульманський діалог складнішим, ніж міжрелігійний.

Загалом, більшість імамів і мусульманських лідерів не знайомі із правилами та етикетом внутрішньорелігійного діалогу, водночас багато лідерів інших релігій більше стикалися з цим типом діалогу, а тому більш відкрито слухають і завжди готові вчитися. Їхня впевненість збільшилася завдяки практиці ви-

користання технік діалогу у внутрішніх та зовнішніх обговореннях. Розвиток основних умінь, необхідних успішному діалогу і комунікації, може мати позитивний вплив на мусульманські громади, особливо у країнах Заходу. Нестача таких умінь є суттєвою причиною нестабільності та поганого керування багатьма мечетями. Лідери багатьох із них можуть бути хорошими працівниками, але вони мають невеликий досвід в управлінні, діалозі та вирішенні конфліктів. Багато лідерів все ще використовують стратегію «повноваження змусити замовкнути» та вірять у її ефективність. Внаслідок цього багато мечетей та інших мусульманських установ, контрольованих однією людиною, здаються більш стабільними, ніж ті, якими керує громада¹. Однак при проживанні в західному суспільному середовищі діалог стає навіть більш необхідним для побудови кращого розуміння між самими мусульманами. Внутрішньомусульманський діалог може бути ефективним двигуном для побудови мусульманської солідарності та єдності, особливо в питаннях, що вимагають часу й ресурсів людини. Слабке суспільство не може цього надати й тому займає позицію споживання. Як сказав Пророк, рука, яка дає, набагато краща ніж рука, яка отримує.² Хоча громада може бути не великою, найкраща організація зробить її інформаційну силу ефективною. Добре організована мусульманська громада завжди отримує більшу повагу і має більший вплив на міжрелігійний діалог, ніж розрізнена.

¹ Мухаммад Шафік досліджував деякі мечеті та установи, засновані різними людьми, а також установи та мечеті, очолювані громадськими організаціями. Його дослідження встановило, що установи, які очолює адміністрація, мають менше проблем, ніж інші. В одній мечеті, яку очолює громада, людині, яка просто запитала про адміністрацію мечеті, сказали піти, якщо їй щось не подобається. Коротке дослідження встановило, що багато хто не радий працювати в мечетях, очолюваних громадою.

² Sahih al-Bukhari, Kitab al-Zakah, Bab La Sadaqah 'Illa 'an zahr ghina.

Не повинно бути суперечок щодо цінності такого діалогу та практик, необхідних для його посилення. Крім того, Коран відстоює повагу до різноманітності думок серед членів одного суспільства й між послідовниками різних релігій. Релігійна свобода щодо практик та переконань гарантується ісламом. Мусульмани, іудеї та християни жили у ворожнечі в Аравії й Візантійській імперії. Вони не могли терпіти один одного, тому продовжували переслідування заради релігії. Коли Аллаг обрав Мухаммада Своїм Пророком у 610 році н.е. і почав відкривати йому Коран, було окреслено настанови для мирного співіснування та діалогу. Щоразу діалог (як між окремими людьми, так і суспільствами чи релігіями) повинен успадковувати чудовий шлях пророка й етику розбіжностей, як вона викладена в Корані та Сунні. Ці моделі показують справжні підстави та сутність діалогу, із яких ми виводимо настанови, які зберігають свою актуальність навіть сьогодні.

*Керівні принципи:*³

Наступні принципи є частиною навчальних технік для принесення усвідомленості і створення мислення в суспільстві, що визначає те, як поводитися, будувати відносини й обговорювати питання подіб-

³ Дослідження сур «Аль-Худжурат», «Лукман» і «Аль-Фуркан» і праці Аль-Тірмізі «Аль-Шамаїл аль-махамадія» про сунну Пророка сильно допоможе при розробці комплексного переліку відповідних манер і етикету. У книзі «Ненасильство та побудова миру в ісламі» Абу-Німер (Nonviolence and Peacebuilding in Islam (Gainesville: University Press of Florida, 2003)) визначив інші ключові ісламські цінності, які підтримують діалог і світ: серед них терпіння, рівність, баланс (як спосіб навчання, що веде до дій), добрі вчинки, служіння суспільству (включно з волонтерством), співчуття, чесність та справедливість, просвітництво, побудова миру, солідарність, священство життя людини та універсальність.

ності й відмінностей у душевній атмосфері. Наступні принципи допоможуть поглибити взаєморозуміння та зміцнити мирне співіснування:

Контроль над нафсом (бажання, внутрішнє «я»): контроль нафсу є найважливішою вимогою у внутрішньо- та міжрелігійному діалозі. Нафс спонукає особистість прагнути до вигоди і престижу, комфорту і грошей, вищого становища за рахунок ісламських принципів. Наступні вимоги нефту є хава (бажаннями, примхою). Коран суворо засуджує прямування хава (Коран, 2:120). Наслідуючи хаву, людина йде за Сатаною, а Сатана є найстрашнішим ворогом людей (Коран, 17:53; 7:22; 12:05). Робота Сатани полягає в тому, щоб показати речі людині привабливим і красивим чином.

Добротичливість і терпіння: Пророк був ав-са'ал-нас садран (найдобріший серед людей). Керуючи мусульманською громадою або проповідуючи Слово Боже, дуже часто доводиться чути словесні образи, брутальні слова й хибні звинувачення та навіть терпіти переслідування. Терпіння має значення в таких випадках. Наш Пророк залишався спокійним, ввічливим і сповненим гідності в подібних ситуаціях. Мухаммад ніколи не виявляв ненависть чи страх, а витримував усі труднощі з терпінням та наполегливістю.

Універсальність за своїм характером: мусульманський лідер у внутрішньо- та міжрелігійному діалозі має утримуватися від племінних та націоналістичних тенденцій. Трайбалізм і націоналізм – вороги ісламу й мусульман. Пророк Мухаммад був вищий за трайбалізм і етноцентризм – і це призвело до колосального успіху його місії, місії ісламу. Іслам не заперечує дійсність того, що люди народжуються в сім'ях, поділених на племена й народи. Іслам ніколи не на-

магався викоринити ці племена й народи. Наявність у світовій мусульманській уммі турків, персів, індійців, малайців та багатьох африканських племен, крім арабів, є доказом прийняття їх ісламом. Їхні культури та мови були захищені, а історичні документи зберігали, при цьому заохочували літературні дослідження.

Підвищування голосу: Коран забороняє підвищувати голос на зустрічах та під час діалогу. Абу Бакр та Умар одного разу підвищили голос на зустрічі в присутності Пророка, тому Коран попереджає їх та інших:

«О ви, які увірували! Не перекрикуйте Пророка та не звертайтеся до нього так голосно, як ви звертаєтесь одне до одного, інакше ваші вчинки стануть марними, а ви цього й не відчуєте. Воістину, тим, хто перед Посланцем Аллага знижує свій голос, Аллаг очистив серця для богобоязливості. На них чекає прощення та велика винагорода!» (Коран, 49:2-3).

Говорити м'якше: коли Аллаг попросив Мусу та Харуна закликати Фараона до ісламу, Він сказав їм використовувати м'яку форму мови:

«Говоріть з ним ніжно, можливо, він прислухатється до проповіді або злякається» (Коран, 20:44).

Бути ввічливим і ніжним, уникати грубості⁴: Пророк Мухаммад був відомий своєю ввічливістю: «Воістину, твоя вдача чудова» (Коран, 68:4). Аллаг цінував його ввічливість і ніжність:

⁴ Підтримка відносин ввічливості – дуже непросте завдання у матеріалістичному та індивідуалістичному суспільстві. На конференції у 2006 році лідер громади сказав, що у його мечеті деякі люди підуть, коли інші прийдуть. «Ви завжди застаєте їх дуже злими. На їхньому обличчі ніколи немає посмішки. Багато мусульман не приходили в мечеть через це». У відповідь йому порадили попросити імама читати тривалі проповіді про манери (адаб) та ісламські риси ввічливості й добру посмішку.

«За милістю від Аллага ти був м'який із ними. Якби ти був грубим чи жорстоким, то вони неодмінно залишили б тебе. Вибач їм та благай про прощення для них; радься з ними у справах. А коли щось вирішиш, то покладай сподівання на Аллага! Воістину, Аллаг любить тих, які сподіваються на Нього!» (Коран, 3:159).

Пригнічувати гнів і прощати: використання образливих слів під час діалогу часто веде до напруги. Коран радить мусульманам переглянути і пробачити заради загальнолюдського блага:

«які роблять пожертвування в радості та в горі, стримують гнів та прощають людей. Воістину, Аллаг любить тих, хто творить добро» (Коран, 3:134).

Не говорити про інших або про їхню релігію погано: У Корані сказано:

«Не ганьте тих, до кого вони звертаються замість Аллага, інакше через свою ворожість і невігластво вони почнуть ганити Аллага. Так Ми зробили для кожного народу вчинки його прекрасними, але потім вони повернуться до Нас, і Ми розкажемо їм про те, що робили вони!» (Коран, 6:108).

Говорити лише про свою релігію, уникати безпосередньої критики інших людей та їхніх релігій – це головне для уникнення конфлікту. Діалог не може відбутися, якщо учасники починають критикувати один одного, оскільки такий підхід завжди веде до агресії, образливих емоцій, які спричиняють конфлікт.

Повага до Писань: У Корані з великою повагою говориться про Тору та Євангелію: «Ми послали Таурат (Тору), у якому містяться вірні настанови та світло...» (Коран, 5:44). У другому п'яті ми читаємо:

«Слідами їхніми відправили Ми Ісу, сина Мар'ям, із підтвердженням істинності того, що було до нього в

Таураті, й дарували Ми йому Інджіль, у якому прямиий шлях і світло, та підтвердження істинності того, що було до нього в Таураті, і як прямиий шлях та пересторога для богобоязливих» (Коран, 5:46).

Повага до всіх пророків і засновників віри: Коран просить віруючих поважати всіх пророків. Згадуючи ім'я пророка, мусульмани повинні сказати: «Світ йому». Про Мусу Коран каже:

«О Мусо! Я вивищив тебе над людьми через Моє послання й Мою розмову з тобою. Візьми те, що Я дав тобі, й будь одним із вдячних!» (Коран, 7:144).

Повага до місць поклоніння: Коран відстоює повагу та збереження місць поклоніння. Ми читаємо в Корані:

«Вони були несправедливо вигнані зі своїх домівок лише за те, що казали: «Наш Господь – Аллаг».

Якби Аллаг не дозволив одним людям захищатися від інших, то були б зруйновані келії, церкви, синагоги та мечеті, у яких поминають ім'я Аллага. Аллаг неодмінно допомагає тому, хто допомагає Йому. Воістину, Аллаг – Всесильний, Могутній» (Коран, 22:40).

Терпіння: терпіння є великою рисою, оскільки вираз «Аллаг – з терплячими» багато разів бачимо в Корані. Міжрелігійний діалог нелегко проводити. З такою різноманітністю тих, що мають багато різних думок, безумовно, люди зіткнуться з ідеями, які вони не підтримують. Терпіння є дуже корисним у таких випадках.

Рівне та гуманне звернення: Коран відстоює рівність серед нас і не помічає різницю у кольорах шкіри, оскільки перед Аллагом усі люди рівні. Мусульмани, які беруть участь у міжрелігійному діалозі, повинні

ставитись до всіх людей з однаковою повагою й гідністю. Іншими словами, ставитися до інших так, як хотіли, щоби ставилися до них. Пророк сказав, що віруючий повинен вибирати для іншого брата/сестри те, що він вибрав би для себе. Виконання пророчої традиції призведе до кращої атмосфери.

Усмішка й тихий сміх: Пророк Мухаммад волів трохи усміхатися й унікав гучного сміху.⁵ Під час діалогу відходьте від нудних або байдужих виразів; навпаки, – підтримуйте веселий вираз обличчя. Пророк говорив: «Усмішка твоєму братові є актом милосердя»⁶ і «Змусити людину усміхнутися – це акт милосердя»⁷.

Зосереджувати увагу на людині, яка говорить: вдумливо слухати й бути напоготові – ці риси є ключовими для діалогу та хорошого адаба, як демонструє наступний хадис: людина прийшла до Пророка й почала говорити з ним тоді, коли він збирався проголосити молитву. Пророк слухав уважно, ніби йому говорили щось дуже важливе, поки ця людина не закінчила⁸.

Також важливо розуміти культурні вияви того, як люди звертають увагу один на одного. Для прикладу, мусульман вчать опускати свій погляд при розмові із протилежною статтю, водночас такі дії на Заході вважаються образливими. Одного разу немусульманська жінка поскаржилась імаму, що мусульмани ніколи не дивляться на неї, коли вона до них звертається. Вона

⁵ Sunan al-Tirmidhi, “Chapter on the Cheerfulness of the Prophet,” Book of Virtues, hadith no. 3642.

⁶ Sunan al-Tirmidhi, “Chapter on Ways Making Righteous Deeds,” Book of Righteousness and Relationships, hadith no. 1956.

⁷ Muhammad ibn ‘Isa al-Tirmidhi, “Chapter on Prophet’s Manners of Talking,” AlShama’il al-Muhamadiyyah.

⁸ Muhammad ibn Abdullah al-Khatib al-Tabrizi, “Chapter on Adab al-Mufrad,” Mishkat al-Masabih.

вважала їх расистами, оскільки, коли інші люди розмовляли з ними, вони відвертали голови або дивилися вниз. Жінка подякувала імаму за те, що він пояснив їй, чому вони так робили. На Заході для створення найкращих робочих відносин рекомендують дивитися прямо та скромно на представників протилежної статі. Це питання можна тлумачити в межах категорії урф (культурні цінності), яка є складовою шаріату.

Бути пильними на людях: мусульмани, які беруть участь у міжрелігійному діалозі, повинні не просто бути пильними, але також уникати лицемірства, будучи справді акуратними, – це складна, але необхідна духовна практика. Це лицемірство, коли людина вдає, що слухає, а насправді думками витає десь далеко. Справді, зовнішня поведінка є дуже важливою, але вона має бути щирою. Наприклад, Пророк не любив позіхання на людях, він стримував себе, якщо йому хотілося зробити це й просив людей чинити так само (або принаймні прикривати рот і не видавати звуків при цьому).⁹

Давати іншому висловитись: говорити по темі, бути коротким, просити дозволу висловитися, адже саме так чинив Пророк.¹⁰ Не перебивайте того, хто говорить, адже це не поважно й порушує правила ввічливості.

Будь готовий допомогти й бути добровольцем у громадській роботі: волонтерство для допомоги нужденним, бідним, хворим, старим і людству загалом є ключовим елементом ісламських навчань. Співпраця

⁹ Sahih al-Bukhari, “Chapter on Sneezing and Yawning,” Book of Manners, hadith no. 5869.

¹⁰ Sahih al-Bukhari, “Chapter on the Character of the Prophet”, Book of Exploits, hadith no. 3375.

та залучення до громадянського суспільства збагачує іслам та сприяє подальшому діалогу.

«Вклоняйтеся Аллаху і не долучайте до Нього співтоваришів. Робіть добро батькам, родичам, сиротам, біднякам, сусідам із ваших родичів і сусідам, які не є вашими родичами, супутникам, що поруч із вами, мандрівникам і невірникам, якими оволоділи ваші правиці...» (Коран, 4:36).

Це стосується всіх видів волонтерської роботи, присвяти часу та вкладення грошей, та допомоги всім суспільним станам.

Бути пунктуальним: пунктуальність є складовою ісламу, всі повинні вчиняти ібадат (акти поклоніння) у певний час:

«Коли ви звершите молитву, то згадуйте Аллага – стоячи, сидячи та лежачи. І коли ви опинитеся у безпеці, то звершуйте повну молитву. Воістину, молитва встановлена для віруючих у визначений час» (Коран, 4:103).

Одягатися відповідно й у чисті речі: Пророк говорив, що чистота – це частина віри мусульманина.¹¹ Аллаг наказав Пророку тримати свої речі в чистоті:

«О закутаний! Вставай та застерігай! Звеличуй Господа свого, очисти свій одяг» (Коран, 74:1-4).

Пророк підтримував власну чистоту і просив інших робити так само. Одного разу він сказав: «Дозвольте тим, хто має волосся, піклуватися про нього».¹²

¹¹ Sahih Muslim, “Chapter on the Virtues of Ablution,” Book of Corporeal Purification.

¹² Sunan Abu Dawud, “Chapter on Fixing One’s Hair,” Book of Combining One’s Hair.

Він також сказав, що чистота – це половина віри.¹³ В іншому хадисі він повідомив мусульманам, що наступні десять дій є важливими актами фітри (людської природи): підстригання бороди, відрощування її, використання місвака (зубної щітки), очищення ніздрів водою, підстригання нігтів, миття суглобів рук та ніг, гоління волосся під пахвами та очищення статевих органів водою. Відповідно до слів оповідача, десятим може бути полоскання рота.¹⁴

Дуже важливо пам'ятати, що інші можуть сприймати кожного мусульманина як представника ісламу та вчення Пророка. Охайний зовнішній вигляд, позитивне уважне ставлення та милосердя відображають ісламські принципи та ознаки.

Відповідний етикет та гарні манери є найважливішими підставами для міжрелігійного діалогу. Леонард Свідлер (Темпльський університет, факультет релігії) багато пише про принципи міжрелігійного діалогу, які він називає «приписами». Вони підсумовані нижче¹⁵. Зверніть увагу, що ці приписи не суперечать ісламським вченням, а навпаки – посилюють те, що сказано в Корані та Сунні.

1. Мета діалогу полягає в тому, щоби вивчити щось та покращити розуміння людини.

2. Учасники повинні бути залучені до діалогу в межах кожної релігійної громади та з іншими релігій-

¹³ Al-Tabrizi, Mishkat al-Masabih, Kitab al-Taharah, vol. 1, hadith no. 281.

¹⁴ Ibid., «Chapter on Miswak (tooth brush),» Kitab al-Taharah, hadith no. 378.

¹⁵ Professor Leonard Swidler of Temple University вивчає ті принципи в його “What is Dialogue?” Available online на www.theamericanmuslim.org.

ними громадами. Ці процеси мають відбуватися паралельно.

3. Учасники повинні бути чесними, щирими, навчатися й духовно зростати разом, в атмосфері взаємоповаги.

4. Не порівнюйте наші ідеали з практикою нашого партнера, а навпаки, наші ідеали з ідеалами іншого та нашу практику із практикою іншого.

5. Наш партнер з діалогу має право визначати свою релігію та переконання. Інші можуть лише описувати, як це виглядає ззовні.

6. Учасники повинні залишити всі свої упередження, щоб слухати інших щиро та відкрито.

7. Діалог може відбуватися лише між рівними сторонами. Тож не намагайтеся домінувати чи ставитись до інших як до неповноцінних людей.

8. Діалог має відбуватися в атмосфері взаємної довіри.

9. Учасники діалогу повинні розмірковувати щодо себе та своєї релігійної традиції.

10. Учасники діалогу мають намагатися простежити, як релігії інших впливають на них загалом.

З мусульманської точки зору, Ісмаїл Р. аль-Фарукі¹⁶ підкреслював, що діалог повинен захищати себе

¹⁶ Ісмаїл Р. Аль-Фарукі та Леонард Свідлер були колегами на факультеті релігії в Темплському університеті та брали активну участь у міжрелігійному діалозі. Мохаммад Шафік мав привілей бути студентом Аль-Фарукі та видав книгу «Зростання ісламської думки в Північній Америці: фокус на Ісмаїлі Р. Аль-Фарукі (The Growth of Islamic Thought in North America: Фокус на Isma'il R. Faruqi (Beltsville, MD: Amana Publication, 1994)) на знак поваги до його життя та здобутків.

від деградації до рівня пропаганди, промивання мозку або місіонерської діяльності. Міжрелігійний діалог, особливо теоретичний діалог, повинен дотримуватися наступних правил, щоб мати успіх:

- Жодна релігійна заява не є поза межами критики: як і Свідлер, Аль-Фарукі наголошував, що жодна людина не може говорити так, щоби з нею погоджувалися за умовчанням. Божественне Об'явлення є авторитетним, але не авторитарним. Розуміння Одкровення людством має ґрунтуватися на раціональних аргументах та на логічному розумінні. Воно не повинно бути не цілісним, ірраціональним, езотеричним чи таємним.

- Має бути присутня внутрішня цілісність: весь дискурс повинен бути доступним для розуміння, не парадоксальним.

- Потрібно підтримувати відповідну точку зору: діалог має враховувати релігійну історію та контекст. Історія минулого не повинна розглядатись як не потрібна, бо правильне розуміння веде до успішного діалогу.

- Повинна бути відповідність дійсності: діалог буде кращим, якщо він враховує фізичні, етичні та релігійні почуття людини, а також її реальність.

- Кожна людина має бути здатною описати свою дійсність.

- Свобода від абсолютизованих духовних тлумачень: усі релігії висловлюють різноманітність думок у тому, як підходити до розгляду релігійних текстів. Суперечки та розбіжності існували протягом тисячоліть. Істотний рівень свободи важливий під час розгляду цих множинних тлумачень. Ця свобода може гаранту-

вати найвищий рівень толерантності для вираження сучасних проблем.

Діалог потрібно проводити у сферах, де існує велика ймовірність успіху, таких як етичні обов'язки: учасники можуть підкреслювати, що можна досягти взаємного розуміння в галузях етики, моральності, сім'ї та в питаннях соціальної справедливості у служінні людству, незважаючи на теологічні відмінності, які виникли в межах ісламу та християнства, а також між ними.¹⁷ Річард Ландау перелічує кілька інших пунктів¹⁸:

- Використання нашої творчої уяви та чутливості до людей;
- Усі релігійні групи, що беруть участь, повинні залучатися до початкового планування;
- Не варто спершу розглядати найскладніші відмінності; навпаки, починати треба з подібних характеристик, щоби побудувати довіру та взаємну повагу;
- Порівнюючи ідеали, вчіться не перемагати, бо жага до перемоги руйнує мету діалогу;
- Підтримуйте діалог як двосторонню вулицю спілкування, не дозволяючи переважати нікому. Ми можемо додати, що участь у діалозі є найкращим шляхом для того, щоб дізнатися про людей, які є представниками інших релігій та традицій. Однак від усвідомлення, що міжрелігійний діалог – це не просто, ми

¹⁷ Наведений вище перелік – це відредагована версія з книги: I. R. al-Faruqi, *Islam and Other Faiths*, ed. Ataulloh Siddiqui (UK: The Islamic Foundation, публікується в Association with the International Institute of Islamic Thought, 1998), pp.250-58.

¹⁸ Richard Landau, “What the world needs to know about interfaith dialogue,” *Beliefnet*, 2001, www.beliefnet.com/90/story.

повинні дізнатися багато про інші релігії до того, як брати участь у такому виді діяльності.

Ми маємо також пам'ятати деякі інші основні норми та принципи, такі як:

- Відсутність дискримінації: коли ми говоримо про іншу віру, варто висловлюватися таким чином, щоби представники іншої релігії вважали це правильним.

- Висловлюйте співчуття: робіть щирі зусилля щодо визнання заклику іншої релігії до тих, хто цікавиться нею і хоче зрозуміти її значення та роль для них і те, що вона означає для них.

- Уникайте неправильного використання писання: ніхто не повинен намагатися за допомогою своєї релігії доводити недостовірність іншої.

- Будьте відкриті до змін та випробувань: кожен учасник має бути відкритим до всіх припущень, бути готовим прийняти колективне рішення, що суперечить переконанням будь-якого учасника.

- Уникайте звинувачень та суперечок: діалог – це не дебати, і він не може відбуватися, якщо одна сторона прагне звинуватити іншу.

- Дотримуйтесь взаємності: кожна сторона повинна застосовувати однаковий стандарт до себе та інших.

- Не висувайте попередніх умов: наполягання на них зазвичай руйнує ціль діалогу.

- Будьте обережні, коли робите широкі узагальнення: широкі узагальнення приховують невизначеність у межах релігії та відмінності між ними.

- Реагуйте на розбіжності відкрито: бути готовим

і не надто чутливим – це важливі дисципліни для реагування на розбіжності.

- Уникайте вибіркового використання писання, традиції та історії: загальна помилка полягає в тому, щоб вибрати аяти про жорстокість із релігійного тексту, не враховуючи цілісну картину.

- Уникайте гаданого консенсусу: учасники не повинні припускати, що на кожному питанні можна легко досягти згоди. Кожна релігія має свої пріоритети.

Звертайте увагу на те, що мудрість не належить певному віруючому: кожна релігія наділена багатьма мужніми та шанованими послідовниками; жодна релігія не має монополії на таких людей.¹⁹

Рівні міжрелігійного діалогу

Коли ми говоримо про міжрелігійний діалог, зазвичай ми маємо на увазі діалог між релігійними спільнотами, який проводиться для того, щоб зрозуміти релігії один одного й побудувати мости в напрямку плюралістичного та мирного суспільства. Проте існують різні рівні та форми міжрелігійного діалогу. Та важливо від початку пояснити цей термін: двосторонній діалог – це діалог між двома релігіями, а багатосторонній діалог включає три чи більше релігій.

Рівень міжрелігійного діалогу різниться залежно від місця, де він відбувається: в університетському кампусі як одна з різних форм діяльності студентів, в офіційній установі між вченими чи релігійними лідерами, або в рамках культурного обміну різних поко-

¹⁹ Richard Landau, “What the world needs to know about interfaith dialogue,” Beliefnet, 2001, www.beliefnet.com/90/story.

лінь, що включає спільні обіди як форму соціального діалогу для побудови міжрелігійного світу. Прикладами різних рівнів діалогу є теоретична дискусія, соціальний обмін (міжрелігійний пікнік чи захід), соціальна акція, освітній обмін та культурний обмін.

Важливо визначити рівень діалогу під час виборів учасників та тем. Збільшуючи знання й почуття учасників до передбаченого типу діалогу, пристосовуючи їхні очікування до рівня розуміння та роз'яснюючи причини вступу до діалогу, ті, хто планує діалог, можуть уникнути марної плутанини та розчарування і сприяти більш успішному результату.

Хто є потенційним учасником таких подій? Людина повинна ретельно розглянути це питання, особливо, коли це стосується різноманітності групи. Інженер, який не є ісламознавцем, може почуватися не комфортно у формальній розмові, обговорюючи теологію та філософію з ісламськими, християнськими чи іудейськими вченими, особливо, якщо діалог виходить за межі його знань та досвіду. Тому потрібно бути гнучким у соціальній категоризації.

Наприклад, під час підготовки діалогу з учасниками, серед яких є і чоловіки, і жінки, людина не повинна припускати, що тільки чоловіки можуть впоратися з теологічним обміном, а жінки більш пристосовані до партнерства чи соціальної діяльності. Може бути перетин між та серед інших членів, залежно від рівня діалогу й особливих талантів учасників. Вибірка учасників може бути великою: лише чоловіки, лише жінки, чоловіки та жінки, а також різні комбінації молодих людей, студентів та віруючих послідовників усіх релігій. Позитивні результати залежать від їхньої здатності діяти таким чином, який відповідає рівню діалогу. Незважаючи на рівень, одна деталь характеризує

їх усіх: міжрелігійний діалог призначений для взаємного розуміння та побудови світу, а не для будь-якого виду політичних, соціальних чи теологічних дебатів. (Дебати – це інший стиль спілкування).

Діалог релігій: коли люди думають про міжрелігійний діалог, вони зазвичай уявляють діалог між послідовниками різних релігій. Такі діалоги зазвичай концентруються на організації і просуванні різних міжрелігійних форм діяльності: релігійно-культурний обмін серед різних поколінь, політичні демонстрації чи акції за мир і проти жорстокості, обговорення світової етики або планування зустрічей для організації гуманітарної допомоги. Або ж вони можуть брати участь у тому, що на перший погляд може здаватися простими зусиллями, такими як релігійно-соціальна діяльність (тобто міжрелігійні збори за обідом або живий діалог, що включає відвідування місць поклоніння один одного, щоби краще зрозуміти релігію один одного). Сила такої діяльності не повинна залишатися недооціненою.

Вороги стали друзями завдяки таким програмам. CAIR, ISNA, ISNA, MAS, мусульманська місія та багато інших мусульманських організацій серйозно ставляться до такої діяльності. Вони спонсорують та відвідують відкриті будинки, пікніки й інші види діяльності, у яких обмін розглядається як важливий перший крок для досягнення найкращого розуміння інших релігій.

У Рочестері ці збори, особливо серед членів авраамічних релігій, називають «духовними подорожами». Ісламський центр Рочестера зазвичай приймає такі подорожі, надаючи частування і напої, коли немусульманські учасники відвідують його для вивчення ісламу. У дні таких заходів центр стежить за тим, щоб імам чи лідер громади з відповідними знаннями ісла-

му та чітким розумінням міжрелігійного діалогу провадив дискусію.

Потрібно подбати, щоб деякі мусульмани зрозуміли, що відбувається під час таких заходів. Наприклад, одного разу мусульманин кричав на імама, питаючи його про те, скільки відвідувачів він навернув до ісламу. Імам повинен пояснювати терпляче, що метою цих заходів не було звернення до ісламу, а побудова добрих взаємин. Він повинен пояснити, що міжрелігійний діалог руйнує поширені стереотипи про мусульман і пропонує немусульманам простір для роздумів про чесноти ісламу. Це не означає, що звернення є неможливим; швидше, це означає, що навернення до ісламу не є частиною самого діалогу. Якщо відвідувач хоче дізнатися більше про іслам, надання відповідного посібника буде доречним.

Міжрелігійний діалог між релігійними лідерами: діалог між релігійними лідерами швидко посилюється в усьому світі, оскільки вони шукають нові рішення щодо розділення серед людей, що збільшується, а особливо серед послідовників усіх релігій. Залежно від особистісних прагнень лідера, його чи її участь та керівництво може сприяти розширенню міжрелігійного діалогу. Теми діалогу відрізнятимуться, але лідери зазвичай концентруються на релігійному розумінні та соціальному обміні. Міжрелігійний діалог між лідерами та вченими може здійснюватися формально, неформально чи спонтанно (залежно від формату, що використовується). Формат може включати конференції, воркшопи або невеликі групи (очолювані координатором), симпозіуми (зустрічі експертів для обговорення різних думок на певну тему), семінари (лекції, після яких має місце інтерактивний діалог, що дозволяє учасникам обмінюватися досвідом) та форуми (збори для обговорення) питань та проблем).

Міжрелігійний форум Рочестера надає єдину модель міжрелігійного діалогу серед однолітків. Релігійні лідери, які презентують свої релігії, є активними членами. (Миряни зазвичай не беруть участь у таких форумах).

Приблизно двадцять дві релігійні групи беруть участь. Поточний міжрелігійний діалог також створив комісії, такі як Комісія з християнсько-мусульманських відносин (англ. Commission on Christian-Muslim Relations (CCMR)) і Комісія з іудейсько-мусульманських відносин (англ. Commission on Jewish-Muslim Understanding (CJMU)). Схожа група, мусульмансько-католицький альянс (Muslim-Catholic Alliance (MCA)) – результат історичної угоди між міськими мечетями та Римо-католицькою єпархією Рочестера.

Більш детально про цей тип діалогу ми поговоримо далі, тут ми тільки маємо наголосити, наскільки складним він є для мусульманської громади. Християнські та іудейські релігійні офіційні особи, які беруть участь у цьому типі діалогу, є високоосвіченими. Якщо освічені імами відсутні, мусульмани не можуть серйозно впливати на діалог. Навіть якщо можна знайти висококваліфікованого імама для участі, може бути присутнім мовний бар'єр. У такому разі громаду має представляти найосвіченіший в ісламі представник імаму. Але насамперед цей тип діалогу потребує величезної підготовки для глибшого дослідження міжрелігійного порозуміння. Учасники повинні бути здатними розсудливо обговорити соціальні проблеми та дії, бути ознайомленими з поточними подіями та визнавати важливість тривалої співпраці й побудови відносин із великою спільнотою. Імами як представники громади служать умі, коли їх включають у такі «недіалогові» заходи як прес-конференції, презентації та

конференції, особливо присвячені плануванню громади, відповідям на події та кризовому менеджменту.

У більшому масштабі, та й при більшій різноманітності учасників, у Вашингтонському кафедральному соборі багато років проходять заходи, присвячені міжрелігійному діалогу, у яких беруть участь мусульманські релігійні лідери, вчені та миряни. Організатори таких заходів досить успішно інтегрують цих учасників за різними платформами, розширюючи можливості для формального та неформального діалогу²⁰.

ISNA зробила міжрелігійний діалог частиною своєї місії та створила форму лідерства, яка, між іншим, навчає імамів міжрелігійної роботи. Таким чином, Salam Institute разом із ISNA приступив до організації конференції на тему побудови мусульманами миру, справедливості та міжрелігійного діалогу (більше деталей про миротворчі ініціативи мусульман, справедливість та міжрелігійний діалог можна знайти на сайті Salam Institute).

Інші важливі види діалогу між релігійними лідерами перераховані нижче:²¹

- На Близькому Сході рух «Духовенство за мир» об'єднує рабинів, священників, пасторів та імамів у Ізраїлі та на Західному березі для спільної діяльності, щоб передавати свої знання про мир та справедливість у регіоні.

²⁰ Washington National Cathedral, Massachusetts and Wisconsin Avenues, NW, Washington, DC 20016-5098. www.cathedral.org.

²¹ World Council of Churches (WCC). Interreligious Relations and Dialogue. World Council of Churches, 150 Route de Ferney, P.O. Box 2100, 1211 Geneva 2, Switzerland. www.oikoumene.org/en/home.html and <http://www.oikoumene.org/en/programmes/interreligiousdialogue.html>.

- Королівський інститут міжрелігійних досліджень (Амман, Йорданія) проводить діалоги та семінари для просування найкращих відносин між духовенством та людьми авраамічних релігій.

- У південній Індії Рада милосердя об'єднує індусів, християн, мусульман, сикхів та джайнів у спробі розглянути ситуації суспільних конфліктів.

- У Тихоокеанському регіоні міжрелігійний пошук об'єднав представників багатьох релігій на Фіджі задля того, щоби знайти шлях подолання забобонів та просувати взаємну повагу та визнання.

Міжрелігійний діалог на тему теології: цей тип діалогу відбувається між викладачами вищих навчальних закладів. Наприклад, доктор Ісмаїл Р. аль-Фарукі, провідний піонер міжрелігійного діалогу, брав участь у таких заходах наприкінці 1970-х і на початку 1980-х років²². Завдяки цій діяльності виникло багато літератури про міжрелігійні питання. Зростаючий інтерес та зацікавленість численних коледжів та інститутів у міжрелігійних дослідженнях як академічному предметі дослідження оживили діалог в академічних колах. Наприклад, Назорейський коледж Рочестера нещодавно відкрив Центр міжрелігійних досліджень та діалогу (Center for Interfaith Studies and Dialogue (CISD)).

²² Ісмаїл Раджі аль-Фарукі (1921-1986) народився в Джаффі, Палестина. Він став видатним палестинсько-американським філософом і академіком, а також глибоко шанованим ученим-ісламоведом та фахівцем у порівняльному релігієзнавстві. Він навчався в Університеті Аль-Азхар (Каїр) та викладав в Університеті Макгілла (Монреаль), Центральному інституті ісламських досліджень (Карачі), Темплському університеті (Філадельфія) та деяких північно американських університетах. Він є автором понад 100 статей та 25 книг, співзасновником Міжнародного інституту ісламської думки разом із Таха Джабіром аль-Альвані, доктором Абдул-Хамідом Абу Сулайманом, Анваром Ібрагімом та іншими у 1981 році.

Salam Institute for Peace and Justice та семінарія Фуллера разом займаються побудовою відповідних структур. Університет Нотр-Дам, Інститут Кроку, Центр мусульмансько-християнського розуміння Університету Джорджтауна – все це центри міжрелігійного діалогу, що розвиваються.

Духовний діалог: духовний діалог, також відомий як «діалог релігійного досвіду», часто складається з багато учасників. Цей філософський діалог здійснюється за допомогою обговорення оповідань і досвіду людей, які відчують себе в безпеці у своїх релігійних переконаннях і традиціях, тож можуть поділитися духовним досвідом (тобто своїм досвідом молитви або своїм особистим діалогом чи досвідом спілкування з Господом). Згодом ця форма діалогу трансформується найбільше серед всіх учасників, попри те, які групи беруть у цьому участь. Групи, сконцентровані в цьому типі діалогу, часто відвідують місця поклоніння для посилення свого розуміння. Духовний діалог поширений на всій території США.

Інші рівні міжрелігійного діалогу

Будь-яка форма діалогу має концентруватися в першу чергу на людському контакті та взаємодії, що характеризується уважним ставленням та розумінням. Першим кроком у такому починанні є відмова від усіх попередніх думок та переконань щодо «іншого». У своїй книзі «Що світ повинен знати про міжрелігійний діалог» Річард Ландау зосередився на цій темі, тому закликає всіх учасників: «Ставитися до інших як до людей, а не як до символів або навіть типів»²³.

²³ Richard M. Landau, What the World Needs to Know (E-Book, 2001) <http://www.how-to-succeed-at-interfaith-dialogue.com/>.

Підіб'ємо підсумки: якщо виникає питання про те, хто може брати участь, відповідь – очевидно, всі, хто хоче. Ключ до успішного міжрелігійного діалогу полягає у рівні розуміння людини щодо її очікувань від діалогу (наприклад, чи хочуть учасники брати участь у партнерстві, заснованому на практичних чи теоретичних формах діалогу). Відповідність людей та типів діалогу надає симетрію та рівновагу, необхідну для його успіху. Крім того, оскільки діалог відбувається протягом тривалого часу, важливо визначити рівень цілеспрямованості учасників та привести їх у відповідність до природи діалогу.

Міжрелігійний альянс: Міжрелігійний альянс – група релігійних громад, що формують альянс на загальних соціальних, політичних, економічних чи освітніх засадах. Ці альянси використовують різні форми діалогу на різні теми та питання, щоб здійснити фундаментальні зміни в державній політиці. Міжрелігійний альянс, національна організація з відгалуженнями по всіх США, працює в цьому напрямку.²⁴ Міжрелігійна організація Рочестера та мусульмани беруть активну участь у цих починаннях.

Habitat for Humanity: мусульмани по всій цій країні разом із немусульманами беруть участь у будівництві для Habitat for Humanity. Члени працюють спільно для збирання коштів та оновлення чи побудови нових будинків для знедолених. Мусульманська громада Рочестера активно задіяна у цій програмі, як і мусульманські організації в Іллінойсі, Мічигані, Каліфорнії та інших штатах.

²⁴ The Interfaith Alliance, 1331 H Street, NW Washington, DC 20005 (11th Floor) www.interfaithalliance.org/site/pp.asp?c=8dJIIWMCE&b=120694.

Мережа гостинності: ця міжрелігійна мережа надає тимчасове житло (зазвичай на тиждень) безпритульним сім'ям. Церкви, мечеті та синагоги добровільно приймають такі сім'ї.

Студентські товариства: такі діалоги швидко набирають обертів у студентських містечках американських університетів та коледжів. Ці діалоги об'єднують різні групи студентів та сприяють спільній діяльності. Мусульманські громади повинні призначати навчених імамів, щоб вони направляли мусульманських студентів і радили їм, як чинити в релігійних справах та міжрелігійному діалозі. Багато асоціацій мусульманських студентів потребують такої допомоги. Коли здійснюється міжрелігійний діалог, можна помітити, що студенти, більш обізнані в ісламі і які мають деякі знання щодо порівняльного релігієзнавства, схильні бути більш чутливими до інших релігій. Тут ми бачимо такі асоціації, як Діти Авраамівського інституту (англ. Children of Abraham Institute (CAI)) в університеті Віргінії,²⁵ Центр мусульмансько-християнського розуміння в університеті Джорджтауна,²⁶ Студентська міжрелігійна рада в університеті Юти,²⁷ Центр міжрелігійної роботи Бантінга Мейєрхоффа в університеті Джона Хопкінса (англ. Bunting Meyerhoff Interfaith and Community Service Center)²⁸, і Міжрелігійні спільноти,

²⁵ Children of Abraham Institute, c/o Prof Peter Ochs, Dept. of Religious Studies, University of Virginia, Charlottesville, VA 22904-1026. <http://etext.virginia.edu/journals/abraham/about.html>.

²⁶ Georgetown's Center for Muslim-Christian Understanding, Georgetown University, ICC 260, Washington, DC 20057. <http://cmcu.georgetown.edu>.

²⁷ Student InterFaith Council на University of Utah (SIFC-U), 124 Lincoln Street, Salt Lake City, UT 84102. <http://utefaith.blogspot.com/>.

²⁸ Bunting Meyerhoff Interfaith and Community Service Center. John Hopkins University. 3400 North Charles Street, Baltimore, MD 21218. <http://web1.johnshopkins.edu/chaplain/index.php/interfaith->

об'єднані в боротьбі за справедливість і мир, університету Південної Кароліни.²⁹

Жіночий міжрелігійний діалог: жіночі гурти дуже популярні. У багатьох містах та студентських містечках по всій країні жінки-мусульманки формують групи для участі у теологічному та соціальному діалогах. Як із подібними групами, всі мусульманські учасники повинні мати глибокі знання про іслам та інші релігії, а також мати ментора або імама, який може підтримати або направити їх. Чудові приклади можна знайти у Вашингтонському кафедральному соборі, групи якого підтримують ініціативи жінок різних релігій, відомі як «священне коло». Іншою ініціативою є група жіночої міжрелігійної діяльності Бостонського університету³⁰.

Молодіжні групи: це зусилля щодо створення таких груп серед молодих іудеїв, християн та мусульман. У CISD є щорічна літня програма для навчання молоді, яка має різні релігійні переконання, але зацікавлена у міжрелігійній роботі³¹. NCCJ у Детройті спонсорує хорошу програму під назвою «Діти Авраама». Заснована на зверненні до традиційних сімейних цінностей, ця програма відкриває молоді міжрелігійний діалог³². Іншим прикладом є Міжрелігійний альянс молоді Айдахо, який описує себе так:

center.html.

²⁹ Interfaith Communities United Justice and Peace (ICUJP), University of Southern California, P.O. Box 483 Pasadena, CA 91102-0483. www.icujp.org.

³⁰ Boston University Women's Interfaith Action Group, 735 Commonwealth Ave., Boston, MA 02215.

³¹ Для більш докладної інформації на програмі, www.naz.edu/dept/cisd.

³² NCCJ Interfaith Partners and Pathways to Peace Foundation, в поєднанні з Mosaic Youth Theatre і University of Michigan, Arts of Citizenship Program "The Children of Abraham Project."

«Міжрелігійний альянс молоді – міжрелігійний проект державного масштабу, мета якого – об'єднати різні групи молоді для того, щоб:

1) сильніше взаємодіяти з елементами їхніх власних релігійних традицій, які надихають на соціальні дії;

2) вчитися розуміти, цінувати та поважати релігійні традиції інших;

3) покращити наше суспільство, держави та світ за допомогою міжрелігійних соціальних акцій.

ІУА очолюється молодими (15-25 років) і дорослими товаришами, які представляють різні релігійні громади Айдахо³³. Діалог не обмежується вищезгаданими учасниками. Це масштабне прагнення допоможе усунути стереотипи та неправильне розуміння, а також побудувати сильне, а головне – продуктивне громадянське суспільство».

Запропоновані теми

Як стверджувалося вище, діалог має різні форми та включає велику різноманітність людей. Звичайно, його теми відображають цю різноманітність. Діалог включає в себе поняття спілкування між людьми з усією складністю. Хоча діалог і може розвинутися від дискусії чи дебатів, він все одно залишається унікальним спілкуванням, яке має свої визначення, настанови, можливості та наслідки.

Міжрелігійний діалог може включати різні теми, залежно від його форми, а також рівня зацікавленості

³³ The Interfaith Alliance of Idaho, www.idahodesigns.net/tiaidaho/currentprograms.htm.

учасника, його розуміння та знань. Наприклад, соціальна акція – це продуктивна спільна тема, яка може включати питання, пов'язані з системою кримінального правосуддя, економічного правосуддя, освітою, екологічним правосуддям, гендерною рівністю, проблемами охорони здоров'я та культури, глобального миру, безпеки, раси та етнічної приналежності, а також участю в політичному житті³⁴. Нижче наведено деякі запропоновані теми:

Питання, пов'язані з релігійними переконаннями: більшість міжрелігійних діалогів зосереджено на поданні дійсності однієї релігії послідовникам інших релігій. Лідери зі знаннями в порівняльному релігієзнавстві мають сприяти представленню цієї теми. Деякі групи використовують фільми або книги для того, щоби розповісти про певну релігію перед тим, як розпочати обговорення, і потім продовжити частиною «запитання-відповідь», а вже після нарешті приходять час для самого обговорення. Такий підхід довів свою ефективність.

Загальні проблеми та питання громади: ці проблеми можуть варіювати від ядерних, екологічних чи економічних питань на міжнародному або ж локальному рівні до питань, що стосуються освіти, державних служб чи транспорту.

Соціальна справедливість та громадянські права: захист громадянських прав є іншою людською та релігійною основою. Мусульмани повинні брати активну участь у всіх видах діяльності, пов'язаних із освітою, активною громадянською позицією, лобіюванням, реформуванням системи кримінального про-

³⁴ Fellowship of Reconciliation. List of Social Action Issues. 521 N. Broadway, Nyack, New York 10960. www.forusa.org/programs/rej/socialagenda.html.

вадження та запобіганням використанню тортур, расових забобонів та інших форм дискримінації. CAIR – лідер у цій галузі.³⁵

Релігія і раса: расова рівність може бути темою, у яку мусульмани зробили величезний внесок, підкреслюючи, що іслам відстоює рівність всіх рас і забороняє расизм. Важливо, що мусульмани працюють із меншинами та більшістю, щоб запобігти дискримінації в освіті, на робочому місці та в соціальному житті.

Гендерна рівність: це дуже важлива тема для багатьох немусульман на Заході без згадки про решту світу, адже вони вірять, що іслам як релігія пригнічує жінок і позбавляє їх усіх прав. Це неправильне розуміння має бути усунуто у процесі міжрелігійного діалогу. Мусульманські учасники можуть наголосити, що іслам виступає за захист прав чоловіків та жінок. Коран і Сунна детально описують ці права, наголошуючи на розуміння ісламом ролей чоловіків і жінок, які доповнюють одне одного. Також важливо пояснювати різницю між культурними звичаями та автентичними ісламськими навчаннями. Наприклад, люди на Заході часто вірять, що вбивство честі – фундаментальне ісламське переконання, а, насправді, це лише місцева культурна практика. Ствердження гендерної рівності може бути порожнім звуком, якщо жінки-мусульманки не представлені відповідним чином. Діалог є діяльністю рівних можливостей і має сприйматися саме з такої сторони всіма учасниками.

Гуманітарна допомога: багато міжрелігійних зустрічей зосереджено на наданні гуманітарної допомоги постраждалим від лиха. Допомога бідним, старим і біженцям – тема Корану, що часто повторюєть-

³⁵ Існує багато ісламських організацій з надання допомоги, одна з найбільших діє у понад сорока країнах.

ся. Коран наказує мусульманам брати активну участь у міжрелігійних програмах, зосереджених на наданні такої допомоги. Мусульманин, який допомагає у благодійних їдальнях, притулках, навчальних центрах, реабілітаційних центрах та лікарнях, задовольняє принцип давати милостиню, один із п'яти стовпів ісламу.

Асоціація в Державному університеті середнього Теннессі наводить наступні аяти Корану та хадиси для обґрунтування своїх зусиль здійснювати благодійні акції:

«Пророк сказав: «Навіть зустріч твого брата з посмішкою є актом благодійності».

Його запитали: «А якщо людина не має нічого?»

Пророк відповів: «Він має працювати своїми руками для себе і потім віддавати щось на благодійність».

Сподвижники потім запитали: «А якщо він не здатний працювати?»

Пророк відповів: «Він повинен допомагати бідним і нужденним».

Сподвижники запитали: «А що якщо він не може зробити навіть це?»

Пророк сказав: «Він повинен закликати інших робити добро».

Сподвижники запитали: «А що якщо він також не здатний робити це?»

Пророк сказав: «Він повинен уникати поганих справ. Це також є актом благодійності».³⁶

Права тварин та захист довкілля: багато діалогових груп зацікавлені правами тварин. На жаль, велика кількість учасників, включно з мусульманами, вважа-

³⁶ Sahih al-Bukhari, Kitab al-Zakah, Bab 'la Kulli Muslim Sadaqah.

ють, що ісламські вчення не підтримують права тварин і вважають цю тему «легкою» та «несерйозною». Навпаки, Пророк підкреслював захист і опіку всіх створінь на Землі, і шаріат стверджує, що тварин потрібно вбивати гуманним шляхом (не марнотратно) і тільки для вживання (не для розваги). Ця заборона не відстоює вегетаріанство чи відмову від вбивства тварин; навпаки, він просто стверджує, що при вбивстві тварин до них потрібно ставитися гуманно та з повагою.

Пророк пояснив, що гуманне ставлення повинно поширюватися й на тварин, які в деяких культурах вважаються нечистими:

«Пророк розповів своїм сподвижникам історію про людину, яка знайшла собаку, що важко дихала через спрагу. Людина пішла до джерела, наповнила свій черевик водою й запропонувала його собаці, щоб тварина вгамувала спрагу.

Пророк сказав: «Тому Аллах був милосердний до нього і пробачив йому його гріхи».

Сподвижники запитали: «О Посланцю Аллага, чи буде нагорода для нас за ставлення до тварин?»

Він відповів: «Існує нагорода за ставлення до всіх живих істот».³⁷

Багато аятів Корану і Хадиси підтримують ідею про те, що іслам закликає захищати довкілля та оберегти природні ресурси. Мусульманам неодноразово говорили зберігати й захищати природу й ніколи не здійснювати наругу над нею. Навіть під час війни іслам забороняє руйнування природних ресурсів та джерел засобів для існування людей.

³⁷ Sahih Muslim, Kitab al-Salam, Bab Fadl Saqi al-baha'im.

Школи та освіта: рівні можливості для здобуття освіти є правом усіх людей. Через статус іммігранта першого покоління громад іммігрантів, багато мусульман стикаються з головними викликами, коли засуджують освітні системи, за якими навчаються їхні діти. Тому освіта стає актуальною темою в міжрелігійному діалозі. Беручи більш активну участь у таких дискусіях, мусульмани можуть відігравати пряму роль у вдосконаленні умов у школах, освітніх програмах та вирішенні проблем, важливих для молодих людей.

Дотримання релігійних ритуалів та відзначення свят: виходячи з того, що мусульмани є меншістю на Заході, бачимо, що їхні релігійні ритуали можуть бути представлені слабко або потрапити під придушення певним чином. У результаті міжрелігійний діалог стає важливим форумом для обговорення того, як державні установи (зокрема школи) мають відзначати свята. Наприклад, члени рочестерської групи з міжрелігійного діалогу змогли змусити місцеві шкільні округи приділяти більше часу вивченню свят усіх релігій та мінімізувати демонстрацію релігійних символів християнської більшості.

Злочинність, азартні ігри та інші проблеми: групи міжрелігійного діалогу можуть бути організовані навколо цих та подібних тем, оскільки вони стосуються кожного, незважаючи на релігійні переконання. Мусульмани мають бути лідерами в агітації проти алкоголізму, азартних ігор та інших слабкостей.

Сім'я та традиції: іслам має привабливі та унікальні сімейні традиції. Тому мусульмани не повинні сумніватися, чи приєднуватись їм до спільних семінарів на тему сімейного життя й спільних цінностей. Завдяки освітній та відносно несуперечливий приро-

ді, така дискусія має залучати багатьох не мусульманських учасників.

Екстремізм і фундаменталізм: ці реалії, присутні в усіх релігіях і суспільствах, є хорошими темами для обговорення. Важливо, щоб люди навчилися розрізняти автентичні вчення та хибні «ісламські» вчення, які використовуються «мусульманами» для виправдання актів тероризму. Вагомість цієї теми походить від сучасного рівня та природи насильства в мусульманських країнах та західної відповіді на нього. Міжрелігійні групи мають розглядати ці питання відповідним сучасним проблемам шляхом. Усі повинні розуміти, що тероризм непокоїть мусульман так само, як і інших людей.

Прощення та милосердя: обговорення цих концепцій з ісламської точки зору може бути найкращим шляхом для руйнування негативного сприйняття ісламу. Багато людей на Заході вірять, що іслам є релігією помсти, оскільки вони не знають, що її ключовим вченням є прощення та милосердя.

Поданий тут перелік потенційних тем для діалогу та проблем точно є не повним, адже мусульманські учасники повинні завжди бути готовими надати корисну відповідь або ісламську точку зору, вони мають приходити на кожну зустріч підготовленими. Учасники можуть потребувати консультації свого імаму чи релігійного авторитету щодо певної теми. Прохання про таку пораду – це набагато краще, ніж надання невірної інформації, яка може зробити внесок у формування негативного сприйняття людини.

Планування міжрелігійних програм

Щоб успішно проводити міжрелігійні семінари та інші програми, слід враховувати такі елементи:

Підкомітети: як тільки учасники зустрінуться і дійдуть згоди щодо певних керівних принципів, вони зіткнуться з багатьма іншими завданнями. По-перше, вони мають вирішити, які підкомітети потрібно сформувати для реалізації цілей їхньої програмної заяви. Чи можуть існувати підкомітети роботи із засобами масової інформації; освіти, соціальної справедливості, допомоги жертвам природних катастроф та захисту цивільних прав. Ці комітети повинні зустрічатися періодично та презентувати власні рекомендації об'єднаній комісії/групі міжрелігійного діалогу.

Планування комітетів: оскільки ефективний міжрелігійний діалог потребує великої підготовки, необхідно сформувати комітет підготовки. Його члени, ймовірно, будуть зустрічатися кілька разів для визначення дати, часу та мети програми. Серед його завдань є такі: підготовка оголошення, публікація події, встановлення контакту з потенційно зацікавленими групами, обрання координатора, підготовка форми для оцінювання, забезпечення безпеки та організація стійки реєстрації та інших необхідних моментів для безпеки та комфорту учасників.

При встановленні норм та основних правил зустрічі керівництво має дійти згоди щодо наступних принципів:

- Уникайте місіонерської діяльності: переконайтеся, що доповідачі та інші дотримуються правил: «Слухай інших, як ти хотів би, щоб слухали тебе».

• Розподіляйте обов'язки: усе має бути порівну. Не намагайтеся домінувати, але радьтеся з іншими.

• Поважайте голос кожного організатора: незважаючи на те, що кожна релігійна громада бере участь у діалозі, її потрібно поважати так само, як і інші команди. Подібним чином, велика залученість однієї людини не повинна вести до більшої ваги її думки.

• Організуйте час систематично та справедливо: програми мають розпочинатися вчасно. На будь-якому семінарі або форумі, який включає презентацію, кожній групі потрібно надати однакову кількість часу. Передбачення достатньої кількості часу для сесії «питання-відповідь» має велике значення. Загалом, третину потрібно приділити саме цій сесії.

• Вчіться визнавати напругу чи критику: скарги чи критика з будь-якого джерела потрібно слухати та оцінювати без захисної реакції. Оцінки, зібрані після програми, потрібно критично аналізувати, доцільні пропозиції потрібно застосувати для підготовки наступного заходу.

• Проводьте програми у різних місцях: міжрелігійні програми й зустрічі повинні проводитись у різних місцях поклоніння учасників, щоби створити почуття влади та посилити партнерський зв'язок.

• Уникайте всіх форм домінування: ні одній групі не дозволяється очолити міжрелігійну групу, підкомітети чи комітети з планування.

• Учіться молитися разом: зустрічі повинні починатися і закінчуватися з короткої молитви, прийнятної для релігійних груп. Будь-якого члена можна попросити прочитати ці молитви. Якщо коротка молитва з проханням про благословення в ім'я Господа читається у таких випадках, мусульмани не повинні запе-

речувати. Міжрелігійні молитви можуть проводитися, коли міжрелігійні лідери зустрічаються за часів лиха, війни чи представлення. Члени кожної групи можуть попросити прочитати молитви за мир. Мусульмани зазвичай читають суру Корану, що відкриває, або аяти 2:62:64 у випадку лиха; 49:11-13 – у випадку порушення цивільних прав або просто салям (молитва за мир), яка читається наприкінці п'яти щоденних молитов.

На завершення, усі групи діалогу повинні гарантувати, що кожна сторона має рівні обов'язки та однакову повагу. Крім того, його члени повинні гарантувати, що підкомітети працюють разом, і лідери знають про те, що відбувається на кожному рівні, щоб вони могли усунути проблеми до їхнього виникнення.

Перед тим, як діалог ініціює будь-яку програму, він повинен забезпечити всіх членів копією необхідних інструкцій, а також вони мають пройти підготовку з цього питання.

Головні моменти розділу:

- міжрелігійний діалог дуже важливий для мусульманської єдності та розуміння, він необхідний для гідного та мирного співіснування;

- Коран і Сунна закликають мусульман не кричати, не говорити брутально і не критикувати інших прямо. Вони повинні бути ввічливими і спокійними, дозволяти висловитися іншим, слухати уважно і поводитися належним чином;

- десять пунктів доктора Свідлера і п'ять пунктів Аль-Фарукі можуть розглядатися як додаткові керівні принципи для успішного діалогу, заснованого на настановах Корану й Сунни;

- внутрішній релігійний діалог між мусульманами практично не здійснюється або відбувається не часто. Міжрелігійний діалог зараз здійснюється на багатьох рівнях і продовжує бути успішним у багатьох сферах служіння іншим;

- імами в кожному місті повинні створювати умови для внутрішнього релігійного діалогу та приєднуються до існуючих місцевих груп міжрелігійного діалогу, щоби краще служити мусульманській громаді.

Питання для обговорення:

1. Багато немусульман написали інструкції для міжрелігійного діалогу. Серед мусульман писав про це Аль-Фарукі. Чи знаєте ви інших мусульман, які писали на тему міжрелігійного керівництва та/або його масштабу та обмежень?

2. Які ще хадиси, крім запропонованих, виступають як настанови для міжрелігійного діалогу?

3. Якщо ви вважаєте, чи мусульмани повинні брати активну участь у міжрелігійному діалозі, чи погодитися Ви з настановами, запропонованими вище? Чи можете ви висунути додаткові припущення для вдосконалення діалогу? Поясніть.

4. Якби Вам довелося брати участь у діалозі, як би ви готувались до цього?

Розділ третій

Коранічне бачення міжрелігійного діалогу

З моменту виникнення іслам (через Пророка) взаємодіяв з немусульманами. Під час мединського та мекканського періодів ісламське вчення направляло перших мусульман правильним шляхом у відносинах з немусульманами. На наступних сторінках досліджуються деякі коранічні аяти та хадиси, що надають приклади такої взаємодії. Багато імамів та мусульманських вчених цитують такі аяти, особливо в контексті заклику до примирення та злагоди між мусульманами у конфліктних ситуаціях¹.

Хоч міжрелігійний діалог розвивався в межах немусульманського контексту, іслам має багато схожих концепцій і понять, включно з мовою безпосередньо для самого процесу діалогу. Ці концепції були виведені ще за часів пророка для діалогу між самими мусульманами та міжрелігійного діалогу. Дослідження Корану показує, що він містить глибоко вкорінений заклик до діалогу. Досліджуючи перелік принципів, згаданих у попередньому розділі, ми можемо зрозуміти потребу та оцінити метод побудови людських та міжрелігійних відносин.

¹ Complete interpretations може бути в Isma'il ibn 'Umar ibn Kathir, Tafsir al-Qur'an al-A'zim; Abu 'Abd Allah al-Qurtubi, Tafsir al-Qurtubi (Al-Jami' li Ahkam al-Qur'an); Mahmud ibn 'Umar al-Zamakhshari, Tafsir al-Kashshaf; Muhammad Rashid Rida, Tafsir al-Manar; Sayyid Qutb, Fi Zilal al-Qur'an (in Arabic); Abul Ala Maududi, Tafhim al-Qur'an; Muhammad Asad, Muqaddimah Tarjuman al-Qur'an; i Muhammad Shafi'i, Ma'arif al-Qur'an (in Urdu).

Деякі коранічні поняття

Та'арафу: та'арафу означає знання, розуміння та побудову відносин. Міжрелігійні зустрічі можна назвати меджліс та'арафу (зустріч для досягнення розуміння):

«О люди! Воістину, Ми створили вас із чоловіка та жінки й зробили вас народами та племенами, щоб ви знали одне одного. Воістину, найшановніші з-посеред вас перед Аллагом – найбільш богобоязливі! Воістину, Аллаг – Всезнаючий, Всевідаючий!» (Коран, 49:13).

Початкове припущення міжрелігійного діалогу в тому, що релігійна розманітність і множинність духовних шляхів до істини має божественне походження. Коран підтверджує це переконання, яке чітко проголошене в наведеному вище аяті, що Аллаг, у Своїй мудрості й повноті Свого наміру, створив різні народи та племена, що володіють власним духовним шляхом. Але Коран також стверджує, що Аллаг хотів, щоби люди прагнули пізнавати один одного і навчалися на відмінностях один одного (ля та'арафу).

Та'арафу зображено в наступній історії: якое мандрівник, який нещодавно прийняв іслам, увійшов до мечеті; виявилось, що він не знав, як молитися. Один із місцевих мусульман накинувся на нього і став настільки грубо звинувачувати цю людину в невігластві, що двоє мало не побилися. Коли мусульманин, що ображав іншого, охолонув, він вибачився перед прибулим, оскільки усвідомив свою неправоту.

Та'арафа також допомагає в міжрелігійних відносинах. Наприклад, коли молода жінка-немусульманка

виходила заміж за мусульманина, її батьки були проти, оскільки вони мали погане уявлення про іслам. Вони казали їй, що вона збирається заміж за «терориста». Та'арафу змінив мислення всієї родини. Молода жінка пізніше повернулася до ісламу, а її батьки одружилися.

Міжрелігійна освітня діяльність (тобто семінари та лекції зі світових релігій, соціальні збори мусульман із немусульманами), міжрелігійні обіди, спільні зусилля в соціальних програмах у галузі правосуддя (в т. ч. Habitat for Humanity) та всі подібні дії, які ведуть до побудови хороших відносин і сприяють цьому, є проявами та'арафу. Завдання впізнання один одного та визнання унікальності інших як прояву Волі Аллага є ключовою функцією діалогу. Ця концепція не є чужою для ісламу, навпаки, вона є його інтегральним складником.

Ісла: інший коранічний термін, ісла (побудова мостів, примирення, відновлення відносин та вирішення конфліктів) з'являється в багатьох формах через Коран. Наприклад, Коран часто називає тих, хто будує такі мости, мусліхін (слово, похідне від ісла). Безумовно, це поняття пов'язане зі значенням прагнення міжрелігійного діалогу до мирного співіснування й добрих відносин. Іншими похідними є сулх (зміцнення миру та розв'язання конфліктів) та салаха (бажання кращого та прагнення до добра). Приклади, наведені нижче, показують коранічний акцент на допомозі іншим у прагненні до добра й примирення:

«Немає добра в більшості їхніх потаємних розмов, якщо тільки вони не будуть закликати до милостині, добра чи миру поміж людьми. І хто зробить це, прагнучи до вдоволення Аллага, тому даруємо Ми велику винагороду!» (Коран, 4:114).

Він відповів:

«Він сказав: «О народе мій! Чи розумієте ви: а якщо я тримаюся ясного доказу від Господа мого, Який наділив мене добрим наділом? Я не хочу суперечити вам своїми заборонами на щось, але я хочу лише виправлення – настільки, наскільки зможу! Немає мені притулку, крім як в Аллага. На Нього я покладаюся й до Нього звертаюся!» (Коран, 11:88).

Далі Коран закликає людей завжди чинити за справедливістю:

«А до мад'янітів [Ми послали] їхнього брата Шу-ейба. Він сказав: «О люди! Поклоняйтеся Аллагу! У вас немає бога, крім Нього! Прийшло до вас ясне знамення від Господа вашого. Наповнюйте ж міру й вагу, не обманюйте людей у майнових справах і не поширюйте безчестя на землі після того, як вона стала кращою. Так буде краще для вас, якщо ви віруючі!» (Коран, 7:85).

Міжрелігійний діалог є нічим більшим, ніж робота зі встановлення позову (примирення та побудови відносин). Ісла між мусульманами приносить єдність та процвітання; у міжрелігійних відносинах ісла посилює мирне співіснування. Роль імама полягає в тому, щоби пропагувати примирення та настанови як у межах мусульманських громад, так і в їхніх відносинах із іншими громадами. Наприклад, імам має вирішувати сімейні суперечки. Іноді навіть у випадках, якщо немусульманські пари просять його втручання. Ісла є шляхом пророка й має на увазі величезну відповідальність. У своїй складності робота з поліпшення сімейних і суспільних відносин найкраще може бути здійснена за допомогою ісла. Більшість міжрелігійної роботи насправді є ісла: чи то робота, що включає участь у «habitat for humanity» («середовище існування для людства»), посередництво в расових та етнічних супе-

речках, чи, що важливіше, подолання розбіжностей у межах глобальної мусульманської спільноти.

Муджадала: цей коранічний термін описує ранній історичний період у міжрелігійних відносинах, коли послідовники різних релігій прагнули поперевертувати один одного у свою віру. Певні міжрелігійні кола, спочатку налаштовані на логічні дебати, переросли у ворожі суперечки, у яких дві чи більше сторін намагалися довести, яка з них більш здатна відповідати за теологічні питання. Таким чином, муджадала означає будь-яку спробу змінити релігійні переконання інших. Муджадала практикувалася до ісламу між християнами, юдеями та іншими. Коран реформував цю практику, закликаючи мусульман виявляти повагу до інших, якщо вони беруть участь у такій діяльності:

«Якщо починаєте суперечки з людьми Писання, то ведіть їх найкращим чином. Це не стосується тих, які чинять несправедливо. Скажіть: «Ми повірили в те, що нам послано, і те, що вам послано. Наш Бог і ваш Бог – один, і ми підкоряємося тільки Йому» (Коран, 29:46).

Незважаючи на те, чи відбувається міжрелігійний діалог між християнами та мусульманами чи юдеями та мусульманами, ранні мусульмани з повагою ставилися до інших і, якщо їхні думки розходилися, то вони з гідністю уникали жорстких висловлювань.

Під впливом цього історичного прикладу, сучасні мусульмани часто використовують муджадал як синонім теологічних дебатів. Однак зі сказаного вище стає зрозуміло, що муджадала не є синонімом діалогу, бо ці види діяльності мають різні цілі та структури. Єдиною загальною рисою є прагнення уникати образ та застоювання фізичної сили.

Іхсан: іхсан походить від кореня хасан (робити краще, прикрашати, бачити найкраще в людині). Коран закликає мусульман, які беруть участь у міжрелігійному діалозі, говорити і діяти цивілізованими методами, навіть якщо їхні партнери поведуться інакше:

«Не рівні добро і зло. Відштовхни зло тим, що краще, і тоді той, з ким ти ворогуєш, стане для тебе немов близький родич, що любить» (Коран, 41:34).

Ось ще приклад того, як можна використовувати іхсан: одного разу імам у Нью-Йорку відповів на телефонний дзвінок людини, яка сказала йому: «Залиш цю країну та їдь додому, ти божевільний». Імам ввічливо запросив цього чоловіка прийти на чашку чаю, щоби вони змогли зустрітись і поговорити. Людина почала заспокоюватися і пізніше перепросила. Іхсан відновлює пошкодження та витягує хворобу із сердець людей. Усі пророки були мухсінін (щирими). Іхсан є пророчим шляхом, оскільки ті, хто його практикують, завойовують серця людей.

Аль-хікма ва аль-мавіза аль-хасана: значення цього виразу – «мудрість і гідний заклик».

«Закликай на шлях Господа мудрістю і добрим умовлянням і веди суперечку з ними якнайкраще. Воістину, твій Господь краще знає тих, хто зійшов з Його шляху, і краще знає тих, хто крокує прямим шляхом» (Коран, 16:125).

В останні роки життя пророка в Мекці, коли він і його послідовники зіткнулися з найжорстокішим рівнем переслідувань, був посланий цей аят. На відміну від бедуїнського образу помсти, Коран наказує мусульманам відплачувати мекканцям за переслідування «медом бджоли» – іншими словами, поводитися мудро й давати хороші поради. Цей підхід також має

сильний вплив на відносини між самими мусульманами, оскільки він приносить єдність та процвітання всьому суспільству.

Та'авун: це слово означає коранічну постанову працювати разом задля добра творіння Господа. Воно має застосовуватися до людей, які могли б інакше розглядатися як вороги, якими вважалися мекканці за часів пророка. Якщо його щиро застосовувати, це забезпечить благополуччя всіх людей. Та'авун є принципом, що лежить в основі сучасного розуміння діалогу та вирішення конфліктів. Люди збираються разом для міжрелігійного діалогу для того, щоби зрозуміти один одного і працювати разом задля вдосконалення громади:

«О ви, які увірували! Не порушуйте ні знаків Аллага, ні забороненого місяця, не зачіпайте ні тварин, що йдуть на жертву, ні прикрас [тварин], ні людей, що йдуть у Дім Заборонений, прагнучи здобути милість Господню. І коли вийдете ви із Забороненого Місця, то можете полювати. І нехай ненависть до тих, які не пускали вас у Заборонену Мечеть, не штовхає вас на злочин. Тож допомагайте одне одному в справах праведності та богобоязливості, але не допомагайте одне одному в справах гріха та ворожнечі. І бійтеся Аллага, воістину, Аллаг суворий у покаранні!» (Коран, 5:2).

Протилежність та'авун, а саме діяльність тих, хто має намір зруйнувати людське суспільство, заборонена. Пророк сказав: «Допомагай своєму братові, коли він зазнає іншого гоніння, або його переслідують». Сподвижники, спантеличені таким виразом, попросили пояснити його. Пророк відповів, що вони повинні допомагати таким людям, запобігаючи їхній участі в такій діяльності²...

² Sahih al-Bukhari, "Chapter on Supporting your Brother when

Мусульмани, які допомагали жертвам урагану Катріна, забезпечували їх їжею та дахом над головою, і які працювали з немусульманами в тій чи іншій діяльності в галузі послуг, діяли відповідно та'авун. Користь такої поведінки іноді виявляється несподіваною. Наприклад, мусульманська громада Х'юстона та його околиць надавала їжу й житло для жертв урагану Катріна; ця благодійна діяльність була визнана у всій країні. Підтвердження цього прийшло, коли немусульмани послали пожертвування в мечеть для жертв землетрусу в Пакистані і прикріпили такі повідомлення: «Ви допомогли нам із Катріною і заслуговуєте на допомогу сьогодні, щоб упоратися з вашим нещастям».

Істабік аль-Хайрат: дослівно перекладається як «досягти успіху або змагатися в благих справах» – це означає перевершувати немусульман у здійсненні добрих справ. Говорячи про питання релігійної різноманітності, Аллах говорить мусульманам:

«Зіслали Ми тобі Писання в істині, яке підтверджує те, що було до цього в писаннях, і тебе як наглядача над ним. Тож, суди між ними згідно з тим, що зіслав Аллаг, і не підкоряйся бажанням їхнім, щоб не ухилитися від тієї істини, яка явилася тобі. Кожному з-посеред вас встановили Ми різні закони й приписи. Якби побажав Аллаг, то створив би Він вас громадою єдиною, але випробовує Він у тому вас, що дарував вам. Змагайтеся ж у добрих справах, до Аллага ви всі повернетесь, і сповістить Він вам про те, щодо чого були ви незгодні одне з одним!» (Коран, 5:48).

Міжрелігійний діалог включає заклик до істабіка аль-Хайрат, і для мусульман існує додаткове доручення

he Persecutes or is being Persecuted,” Book of Grievances and Compulsion, hadith no. 2312.

про те, що вони повинні перевершувати немусульман у служінні людям. Іншими словами, якщо немусульмани простягають свої руки для співпраці, примирення чи інших видів конструктивного блага для суспільства загалом, мусульмани мають простягнути свої руки ще далі. Насправді вони мають бути лідерами, знаходитися попереду всіх інших. Сунна, як завжди, встановлює стандарти. Коли Мухаммаду було 35 років, і він ще не був пророком, мекканці мало не билися один з одним за честь покласти Чорний камінь на відповідне місце в побудованій Каабі. Щоб уникнути міжплемінної війни, вони вирішили, що перша людина, яка пройде повз пагорб Аль-Сафа, буде їхнім посередником. Мухаммад, ставши цією людиною, дуже розумно допоміг їм уникнути війни та ухвалити мирне рішення³.

Це мирне та креативне вирішення суперечки демонструє те, як мусульмани можуть застосовувати ненасильницький підхід для вирішення проблем як внутрішніх, так і зовнішніх.

Коранічні приклади релігійного примирення та мирного співіснування

Іслам визнає інші релігії, які виникли до одкровення Корану. До і після приходу ісламу світові релігії ворогували один з одним; іудеї та християни люто заперечували один одного. Їхні взаємні переслідування зафіксовані в багатьох книгах на тему іудейсько-християнської історії. Унікальний внесок ісламу в цивілізацію полягає у його визнанні присутності інших релігій та прийнятті потреби жити мирно з представ-

³ Muhammad Husayn Haykal, *The Life of Muhamad*, tr. Isma'il al-Faruqi (USA: North American Trust Publications, 1976), pp.65-66.

никами інших релігій. Аль-Фарукі, підтверджуючи цей факт, каже:

«Повага, з якою іслам говорить про юдаїзм і християнство, їхніх засновників і писання, є не лицемірством, а визнанням релігійної істини. Іслам розглядає їх у світі не як інші погляди, які він повинен терпіти, а як стан де-юре, як істинно встановлені Господом релігії. Більше того, їхня легітимність не є соціально-політичною, культурною, чи цивілізаційною, а релігійною»⁴.

Твердження про єдиність трансцендентного Бога: такий Бог, без статі, кольору та уособлення, дозволяє встановлення істинно універсального суспільства. Коран наголошує, що всі люди є дітьми Адама та Єви. Усі люди – намісники Бога на Землі та рівні з іншими сутностями перед Господом. Справжні ідеали, на яких заснований іслам і які служать поклонінню Богу і приписом прагнути єдності, заснованої на спільності їхнього створення Господом, відсунули людей від концепцій «обраної раси» та «язичництва». Він допомагає їм розглядати себе як творіння Господа, які потрібно поважати однаково:

«О люди! Воістину, Ми створили вас із чоловіка та жінки й зробили вас народами та племенами, щоб ви знали одне одного. Воістину, найшановніші з-посеред вас перед Аллагом – найбільш богобоязливі! Воістину, Аллаг – Всезнаючий, Всевідаючий!» (Коран, 49:13).

Перша угода людства з Богом: наша фундаментальна єдність була встановлена при нашому створенні. Після створення Адама та Єви, Бог вийняв із

⁴ Al-Faruqi, Islam and other Faiths, p.74.

попереку всіх їхніх дітей, від першого до останнього, і закликав їх засвідчити:

«Ось твій Господь вивів із плоті синів Адама нащадків їхніх, змусивши свідчити про самих себе: «Чи не Я ваш Господь?» Ті відповіли: «Так, ми свідчимо!» – щоб не говорили ви в День Воскресіння: «Воістину, ми не знали про це!»» (Коран, 7:172).

Ця угода зобов'язує людей пізнавати Господа, пізнавати один одного й будувати дружні стосунки, важливі для мирного співіснування.

Дін аль-Фітра: те, що Аль-Фарукі називав ур-релігією або *religio-naturalis*, є процесом, за допомогою якого люди визнають Господа як трансцендентного і священного, і тому гідного обожнення. Людство має цю концепцію дін аль-фітра:

«Поверни своє обличчя до релігії як ханіф! Це – вроджена якість, із якою Аллаг створив людей. Немає зміни в творінні Аллага. Це є правильна релігія – але ж більшість людей не знає!» (Коран, 30:30).

Пророк сказав про цей аят: «Кожна дитина народжується з вродженою схильністю до єдинобожжя. Це батьки роблять із людини християнина, юдея чи прихильника зороастризму»⁵.

Дін аль-Фітра і Аль-Дін аль-Ханіф: концепція Дін аль-Ханіф зосереджена на концепції Дін аль-Фітра. Ханіф застосовується до всіх людей, які поклоняються єдиному трансцендентному Господу. Коран стверджує, що Ібрагім та всі біблійні пророки, включаючи Мухаммада, були ханіфами, яких Мухаммад називає

⁵ Sahih al-Bukhari, "Chapter on Matter with Children of the Idolaters," Book of Burials, hadith no. 1319. For further elaboration, see al-Faruqi, *Islam and Other Faiths*, pp.138-39.

своїми братами. Коран наділяє ханіфів характеристиками ідеалу для людства, запитуючи:

«У кого краща релігія, ніж у того, хто підкорив себе Аллагу, є праведним та йде за вірою Ібрагіма-ханіфа? Аллаг же зробив Ібрагіма Своїм другом.» (Коран, 4:125).

«Ібрагім не був ні юдеєм, ні християнином, але він був ханіфом, відданим! Він не був багатобожником!» (Коран, 3:67).

Іслам як продовження авраамічних релігій: у Корані сказано:

«Потім Ми відкрили тобі: «Йди за релігією Ібрагіма-ханіфа! А він не був багатобожником»» (Коран, 16:123).

Стверджуючи те, що іслам є продовженням біблійного послання, Коран твердить:

«Він встановив вам у релігії те, що заповів Нуху, те, що Ми відкрили тобі, те, що Ми заповіли Ібрагіму, - Мусі та Ісі: «Тримайтеся релігії та не розходьтеся поміж собою в ній!» Важко багатобожникам те, до чого ти закликаєш їх. Аллаг обирає Собі того, кого побажає та веде прямим шляхом того, хто до Нього звертається!» (Коран, 42:13).

Умма: концепція умми (релігійної спільноти) дуже підтримує міжрелігійний діалог. По-перше, вона представляє людство як єдину релігійну сім'ю братів і сестер, як дітей Адама та Єви:

«Люди були єдиною громадою, але розійшлися між собою. Якби перед цим не було слова Господа твого, то вже вирішилося б те, в чому розійшлися вони!» (Коран, 10:19).

По-друге, Коран називає кожную релігійну спільноту уммою. Господь посилав пророків, щоб нагадувати людству про його первісне зобов'язання підкорятися Богу і жити разом у світі. Ці пророки, хоч походили з різних частин світу, приносили людям те саме послання. Деякі вірили в них, а інші заперечували:

«До кожного народу Ми відсилали посланця: «Поклоняйтесь Аллагу та уникайте тагута!» Серед них є ті, кому Аллаг указав прямиий шлях, а також ті, які заслужили оману. Ідіть землею та погляньте, який був кінець тих, що заперечували!» (Коран, 16:36).

Агль аль-кітаб: ця концепція встановлює та сприяє подальшому розвитку особливих та близьких відносин між мусульманами, іудеями і християнами. Коран використовує термін агль аль-кітаб (Люди Писання) стосовно юдеїв та християн. Мета цього полягає в тому, щоб нагадати не тільки юдеям і християнам, а також і мусульманам про те, що релігійна спадщина є спільною, і їх об'єднує спільне релігійне коріння. Коран звертається до пророка Мухаммада:

«Скажи: «О люди Писання! Прийдімо ж до єдиного слова між нами і між вами – що ми не будемо поклонятися нікому, окрім Аллага, і не будемо нікого додавати Йому як рівного, і не будемо вважати за Господа когось іншого з нас чи з вас, а тільки Аллага!» А якщо вони відвернуться, то скажи: «Засвідчіть же, що ми – віддані Йому!» (Коран, 3:64).

Загальна спадщина тут – це концепція єдиного трансцендентного Бога та зобов'язання підкорятися певним правилам, встановленим Ним. Щоб примиритися і завести добрі стосунки з християнами та юдеями, Коран дозволив мусульман вживати їхню їжу та закликав юдеїв та християн їсти їжу мусульман

(Коран, 5:5). Сьогодні багато мусульман все ще їдять кошерну їжу. У цьому висловлюється надія на те, що такий обмін призведе до дружніх відносин, мирного обміну ідеями та взаємного розуміння. Ця надія також ґрунтується на історичній традиції Близького Сходу поважати тих, хто їсть твою їжу, та захищати їх, якщо вони попросять.

Коран наказує мусульманам чоловічої статі не брати за дружину жінок, які поклоняються ідолам, і дозволяє їм одружитися з набожними жінками агль аль-кітаб (Коран, 5:5). Шлюб в Аравії був ознакою зв'язку, створення альянсів та кооперації. Пророк Мухаммад був одружений з жінками з різних племен, також з іудейськими і християнськими жінками, це робилося з метою налагодження зв'язків, що формують мережу підтримки та захисту.

Аль-умма аль-васата: ця фраза, яка визначається як «поважна спільнота серединного шляху», позиціонує іслам як очищену релігію та мусульманську громаду як модель для чистого монотеїстичного поклоніння. Таке суспільство поважає інші вірування, не принижуючи унікальність та автентичність ісламу.

У «серединному шляху» прихована відмінність між релігіями, відмінність, що встановлена Богом і тому її слід поважати, а це відбиває відхилення від істинного монотеїзму і тому піддається критиці. Ми повинні пам'ятати, що Коран, по-перше, звертає увагу на концепцію єдності Господа і те, що всі люди рівні перед Ним. По-друге, він стверджує, що всі пророки ширили вчення про єдність Господа і, по-третє, пояснює, як релігійні суспільства до Мухаммада фальшували справжнє вчення чистого монотеїзму (тахриф). Коран приймає Тору та Євангеліє як справжні одкровення, водночас звинувачуючи юдейські та християнські су-

спільства у руйнуванні чи фальсифікації Одкровення Господа. Саме в цьому контексті Коран стає чистим текстом, який поновлює пророчу концепцію чистого монотеїзму. У цьому сенсі іслам стає істинним чи очищеним шляхом – і мусульманське суспільство стає моделлю умми, що вірить у чистий монотеїзм.

Використання Корану для вирішення складних питань

Не треба багато разів повторювати те, що міжрелігійний діалог не ставить під загрозу релігійні переконання учасників: це процес розуміння та поваги до релігійних переконань один одного через освіту. Таким чином, його ціллю не є створення єдиної системи переконань, а, навпаки, прийняття різних думок і побудова дружньої атмосфери для мирного співіснування. Однак така атмосфера не завжди передбачена.

Іноді учасники-мусульмани повинні важко працювати на ранніх етапах діалогу, щоб роз'яснити мову Корану, яку немусульмани часто неправильно розуміють. Далі наводяться деякі з таких термінів, які неправильно розуміються, та деякі роз'яснення:

Куфр

У Корані це слово використовується і зазвичай перекладається як невіра для позначення різних речей. Його основне значення – бути невдячним, потайливим або приховувати істину, заперечувати істину і не вірити в Господа. Інші значення також можна вивести. Перше з них стає очевидним у наступному аяті:

«А той, який мав знання з Писання, сказав: «Я принесу його тобі раніше, ніж ти встигнеш кліпнути

оком!» Побачивши встановлений перед собою трон, [Сулейман] сказав: «Така ласка Господа мого, якою Він мене випробує – буду я вдячним чи невдячним? Хто дякує, той дякує лише задля себе, а хто невдячний, то, воістину, Господь мій – Багатий, Щедрий!»» (Коран, 27:40).

Тут куфр використовується як протилежність шукр (вдячний). Значення куфр залежить від історичного контексту використання. Зауважте, наприклад, що в наступному аяті воно використовується для опису особливої ситуації, коли Аллах закликає юдеїв повірити в Коран:

«Віруйте в те, що Я послав на підтвердження того, що є у вас, і не ставайте першими, хто відмовився увірувати в це. Не продавайте Мої знамення за незначну ціну, і Мене одного бійтеся» (Коран, 2:41).

Тут кафір (похідне куфр) використовується для попередження певних юдеїв. Воно не означає, що юдеї загалом не вірять у Господа, а не тільки ті юдеї, які заперечували Мухаммада та Коран у той час. Це також правильно для інших аятів, у яких куфр використовується по відношенню до юдеїв та християн (тобто аят 2:41 і в тих аятах, які містять іншу похідну: кафара). Це тлумачення не означає, що юдеї та християни не вірять у Бога. Коран чітко стверджує, що Бог юдеїв, християн та мусульман один і той самий Бог (Коран, 29:46). В іншому місці в Корані ми читаємо:

«Він пробачив гріхи і виправив становище тих, які увірували, чинили праведні діяння і увірували в істину, послану Мухаммаду від їхнього Господа» (Коран, 47:2).

Юдеї та християни не є невіруючими. Однак Коран просить їх повірити в Мухаммада і Коран, продов-

жуючи вірити в біблійних пророків і Писання, підтверджені ним. Більше того, Коран просить християн відмовитися від їхньої концепції трійці та перейняти справжню концепцію єдиногобожжя. Коран називає їх куфара (приховувати (істину) чи вчиняти акт невіри) за найменування Ісуса Сином Божим і за те, що вони називали Аллага одним із трьох. Коран просить християн відмовитися від цих хибних концепцій (Коран, 5:72-73)⁶.

Коли Аль-Фарукі запитали, чи потрібно називати юдеїв та християн невіруючими, він відповів, що це слово застосовується лише до тих, хто не визнає Бога як такого. Таким чином, він каже, що будь-яку людину, яка вірить у Бога, але не є мусульманином, не можна називати невіруючим. Далі Аль-Фарукі сказав, що ні юдей, ні християнин не може бути названий невіруючим. Однак, якщо він заперечує Господа, або Його єдність та трансцендентність, його можна називати невіруючим⁷...

Обговорення цих питань може – і має бути мирним. Наприклад, у нещодавньому діалозі під назвою «Християни та мусульмани про Трійцю в християнстві та трансцендентності та єдиногобожжя в ісламі» два доповідачі щиро пояснили свої переконання аудиторії зі 150 мусульман і християн, серед яких були священники та імами. Після цього учасники ставили багато запитань у змістовному дослідному дусі. Зрештою, аудиторія висловила своє визнання щирості роз'яснень доповідачів.

«Послання Корану» Мухаммада Асада містить

⁶ Детальніше дивитись: Jamal Badawi, "Muslim and Non-Muslim Relations: Reflections on Some Qur'anic Texts," Islamic Awareness (2005), <http://www.islamawareness.net/MusChristRelations/reflections.html>.

⁷ Al-Faruqi, Islam and other Faiths, p.93.

гарне обговорення поняття куфр та його похідних з посиланням на аяти 2:6 та 74:10. Він зазвичай перекладає термін кафір як «той, що заперечує істину», крім аяту 57:20, де це слово використовується для позначення землеробів, які покривають насіння ґрунтом. Він вважав, що поширений переклад «куфар» як «невіруючі», як правило, є не адекватним.

Слово кафір (і пов'язані слова, такі як абстрактне іменник куфр, «невіра»), згадане в Корані, можна підрозділити на 14 різних категорій:

1. *Куфр аль-таухід*: заперечувати віру в єдиного божжя. У Корані сказано: «Воістину, невіруючим бай-дуже, застеріг ти їх чи не застеріг. Вони все одно не увірують» (Коран, 2:6).

2. *Куфр аль-німа*: недостатня подяка Богу та людям. Коран каже: «Пам'ятайте Мене, і Я пам'ятатиму про вас. Дякуйте Мені і не будьте невдячні Мені» (латакфурун) (Коран, 2:152). [Фараон сказав Мусі]: «Хіба ти не зробив того вчинку, який ти зробив? Воістину, ти є одним із невдячних» (Коран, 26:19).

3. *Куфр аль-табаррі*: відмовитися / позбавити себе. Ми читаємо в Корані: «Чудовим прикладом для вас були Ібрагім (Авраам) і ті, хто був із ним. Вони сказали своєму народу: «Ми зрікаємося вас (кафарна бікум) і тих, кому ви поклоняєтеся замість Аллага»» (Коран, 60:4).

4. *Куфр аль-тагтій*: приховувати / ховати щось, як посадити рослину в ґрунт. У Корані сказано: «... подібне воно дощу, після якого посіви дивують сіяча; далі ти бачиш їх жовтими, а потім вони всихають. А в майбутньому житті – кара жорстока або прощення від Аллага та вдовolenня Його. І життя в цьому світі – ніщо інше як блага примарні!» (Коран, 57:20).

5. *Куфр аль-Інад*: невіра від упертості. Це стосується тих, хто знає істину та визнає, що знає її, але відмовляється прийняти її та утримується від заяв. Коран говорить: «Обидва ви вкидаєте в геєну кожного невідячого, впертого...» (Коран, 50:24).

6. *Куфр аль-інкар*: невіра через заперечення. Це стосується тих, хто заперечує серцем та мовою. У Корані сказано: «Вони пізнають милість Аллага, а потім заперечують її, оскільки більшість з них є невірними» (Коран, 16:83).

7. *Куфр аль-кібр*: невіра через зарозумілість і гордість. Невіра диявола (Ібліса) є прикладом цього куфра.

8. *Куфр аль-джухуд*: невіра через заперечення. Це стосується тих, хто визнає істину своїм серцем, але заперечує її своєю мовою. Цей тип куфра застосовується до тих, хто називає себе мусульманами, але заперечує необхідні та прийняті норми ісламу, такі як саят та закят. Ми читаємо в Корані: «Вони відкинули їх несправедливо і гордо, хоча в душі вони були переконані в їхній правдивості. Подивися ж, яким був кінець тих, хто поширював безбожність!» (Коран, 27:14).

9. *Куфр аль-Ніфак*: невіра через лицемірство. Це стосується тих, хто видає себе за віруючого, але приховує свою зневіру. Така людина називається мунафік (лицемір). У Корані стверджується: «Воістину, лицеміри опиняться на найнижчому щаблі Вогню, і ти не знайдеш їм помічника» (Коран, 4:145).

10. *Куфр аль-істіхлал*: невіра через спробу перетворити харам на халяль. Це стосується тих, хто приймає заборонене (харам), те, що Аллах зробив забороненим, як дозволений (халяль), як, наприклад, алкоголь чи перелюб. Тільки Аллах має право назива-

ти речі харам і халяль і тих, хто порушує Його закони і таким чином виходить за межі віри.

11. *Куфр аль-курх*: невіра через презирство до будь-якого розпорядження Аллаха. У Корані сказано: «Загибель тим, хто не повірив! Він зробить марними їхні дії. Це тому, що вони зненавиділи послане Аллахом, і Він зробив марними їхні діяння!» (Коран, 47: 8-9).

12. *Куфр аль-істіхза*: невіра через висміювання та знуцання. Ми читаємо в Корані: «Якщо ти запиташ їх, то вони неодмінно скажуть: «Та ми тільки багато розмовляли й бавились!» Скажи: «Невже ви насміхалися з Аллага, Його знамень і Його Посланця?» Не просіть прощення. Ви стали невірними після того, як увірували. Якщо Ми простимо частину з вас, то іншу частину скараємо – за те, що були грішниками вони!» (Коран, 9:65-66).

13. *Куфр аль-ірад*: невіра через уникнення. Це стосується тих, хто зрікається та уникає істини. У Корані сказано: «Хто ж несправедливіший за того, кому нагадали про знамення Господа його, а він знехтував ними й забув про свої вчинки? Воістину, Ми накрили їхні серця завісою, щоб не зрозуміли вони [Корану]. Вуха їхні вразила глухота! Якщо ти покличеш їх на прямий шлях, то вони ніколи не стануть на нього!» (Коран, 18:57).

14. *Куфр аль-Істібдал*: невіра через спроби підмінити закони Аллаха. Це може набувати таких форм:

(а) відмови від закону Аллага (шаріату) без заперечення його;

(б) зречення закону Аллага і тому відмова від нього;

(в) підміна законів Аллага «штучними» (тобто не мусульманськими) законами. У Корані ми читаємо:

«Якби Аллаг побажав, то зробив би їх єдиною громадою. Але Він вводить у Свою милість того, кого побажає! А в нечестивців не буде ні покровителя, ні помічника» (Коран, 42:8).

Також у Корані сказано: «Воістину, Аллах – з тими, хто богобоязливий і хто творить добро» (Коран, 16:128).

Слово куфр може також застосовуватися до мусульманина, коли він робить щось погане, але не обов'язково те, що виводить його за межі стану віри в ісламі. Наприклад, мусульманин, здатний зробити хадж, але не робить цього, без заперечення потреби здійснювати його, робить акт куфра у сенсі невдячності до Господу:

«Воістину, перший дім, зведений людьми – це Дім у Бацці, благословення та прямий шлях для світів! Там містяться точні знамення. Це – місце Ібрагіма, і хто увійде туди, буде в безпеці. Люди зобов'язані перед Аллагом здійснювати хаджж у Дім – хто буде спроможний на це. А якщо хто не вірує, то Аллаг не потребує жителів світів» (Коран, 3:96-97).⁸

Насправді, Коран чітко розрізняє відданість людей Богу, і ми можемо поділити людство на п'ять наступних релігійних категорій:

1. *Аль-муслімун*: ті, хто вірить у Єдиного Бога, у всіх біблійних пророків, Мухаммада як печать пророків, у всі Одкровення, в Коран як остаточне Одкровення Бога людству, і в Судний День (Коран, 2:2-5).

⁸ «Kufr,» The Free Encyclopedia of Wikipedia, www.wikipedia.org.

2. *Аль-мулхідун*: невіруючі в Господа, ті, що не приймають Його існування. Коран використовує слово мулхід для позначення людей, які відкидають Його ім'я. Наприклад, у Корані ми читаємо: «У Аллага – найпрекрасніші імена. Тому звертайтеся до Нього через них і залиште тих, хто заперечує Його імена. Вони неодмінно отримають відплату за те, що робили» (Коран, 7:180).

3. *Аль-мунафікун*: лицеміри. «Серед людей є такі, які кажуть: «Ми увірували в Аллага та в Останній день». Однак вони є невіруючими» (Коран, 2:8). Коли Мухаммад та його послідовники переселилися до Медини, такі люди лише вдавали, що є мусульманами. Коран звертається до них практично у всіх сурах, посланих у Медині.

4. *Аль-мушрикун*: ті, що асоціюють інших людей та речі з Богом, ті, що поклоняються ідолам. Щодо поклоніння ідолам, у Корані сказано: «Аллаг не прощає, коли Йому приписують рівних, але прощає все інше, крім цього, тому, кому побажає! І хто приписує Аллагу рівних, той чинить великий гріх!» (Коран, 4:48, 116).

5. *Агль аль-кітаб*: Люди Писання, а саме, юдеї та християни, ті, хто вірить у Бога, але не вірить у Мухаммада та Коран (2:105; 3:64). Цей вислів дуже поширений у Корані. Слово куфр може застосовуватися в тому чи іншому значенні до всіх людей, включно з мусульманами.

Валі

Немусульмани часто запитують мусульман, чому Коран здається вороже налаштованим щодо них. «Чому, – питають вони, – він закликає мусульман не дружити з іудеями і християнами?». Однак це припу-

щення засноване на помилці: воно зумовлене деякими перекладами, у яких вал перекладається як «друг», без пояснення глибинного та комплексного сенсу цього поняття. Коли люди, незнайомі з арабською мовою, читають цей переклад, вони сприймають «друг» як єдине значення, і через це помилкове припущення стверджують, що Коран забороняє мусульманам спілкуватися з християнами та іудеями.

Насправді, вали означає охоронець, захисник та джерело. Господь – Валі для віруючих (охоронець), а для тих, хто підкоряється Сатані, Сатана – їхній охоронець. Це значення часто зустрічається в Корані:

«Аллаг – Покровитель тих, які увірували. Він виводить їх із темряви до світла. А покровителі тих, які не увірували – тагути. Вони ведуть їх від світла до темряви. Тож вони є жителями вогню і будуть вони там довіку!» (Коран, 2:257).

Навіть у контексті людських відносин, валі означає відносини охорони та захисту, особливо у ситуаціях, коли важливо розрізнити справжніх і хибних прихильників. Розглянемо наступний аят:

«О ви, які увірували! Не беріть собі за спільників батьків і братів ваших, які віддали перевагу невір'ю перед вірою. Хто з вас буде приятелювати з ними, той – нечестивець!» (Коран, 9:23).

У цьому аяті йдеться про битву біля Бадру, коли меканці напали на мусульман на околицях Медини. Коли брат стояв проти брата, батько проти сина. Саме в цьому контексті Коран закликає до мусульманської солідарності: щоби вони не зраджували своїх братів-мусульман, навіть якщо вони мають боротися проти кровних родичів. Згідно із сучасним політичним мисленням, така зрада вважатиметься державною

зрадою і може каратися смертю або довічним ув'язненням. Сучасні держави вимагають відданості їм передусім. Тому в ситуації, що не суперечить відданості іншим віруючим, Коран наказує поважати особисті уподобання, особливо зобов'язання перед батьками:

«Ми заповідали людині ставитися якнайкраще до своїх батьків. Матері дуже важко носити дитину, але вона віднімає її лише в два роки. Дякуй Мені та своїм батькам, бо до Мене повернення! А якщо батьки силуватимуть тебе до поклоніння іншим богам, про яких тобі нічого не відомо, не корися їм, але будь із ними в цьому світі добрим і йди шляхом тих, хто звертається до Мене! Потім ви повернетесь до Мене і Я сповіщу вам про те, що ви чинили!» (Коран, 31:14-15).

Зараз ми підходимо до аяту, у якому, на перший погляд, сказано, що мусульмани не повинні дружити з іудеями і християнами.

«О ви, які увірували! Не беріть юдеїв та християн у спільники – вони спільники одні одним. А хто ж серед вас робить їх спільниками – він сам з-посеред них. Воістину, Аллаг не веде прямим шляхом нечестивих!» (Коран, 5:51).

Цей переклад є типовим щодо використання слова «друзі» при перекладі слова авлійа, що є формою множини слова валі. Тепер ми знаємо, що авлія означає захисники та панове. То про що цей аят? Людина повинна з'ясувати обставини одкровення або історичний контекст, щоб зрозуміти використання поняття авлій тут. Цей аят позначає певну ситуацію: одне з іудейських племен Медини зрадило мусульманську громаду, яка виборювала виживання проти мекканських язичників. Це відбувалося тоді, коли язичницькі племена під проводом мекканців уклали між собою союз

і розпочали агресію проти мусульман, кульмінацією якої стала битва біля Рва. Племя Бану Курайза зобов'язалося як угоді, так і в Конституції Медини допомагати мусульманській громаді боротися з її ворогами. Натомість воно таємно вступило у змову з меканцями під час битви. Після закінчення битви Пророк скликав шура (засідання парламенту в сучасному значенні), щоби вирішити, як реагувати на цей акт зради. Але зрада породжує зраду, бо лицеміри підтримали Бану Курайза. Під час розгортання цього ланцюга зрад, був посланий наведений вище і такий, що викликає протиріччя в розумінні, аят⁹.

Такі аяти не забороняють політичні, економічні та соціальні відносини з немусульманами. У цьому, як і в усьому, пророк сам подавав найкращий приклад. Він довірився Абдуллаху ібн аль-Урайкіту, немусульманину, як путівнику під час свого переїзду (хідджри) з Мекки в Медину, хоча мекканці пропонували велику винагороду за нього¹⁰. В іншому випадку, пророк обрав Ібн Абі Хардрата, немусульманина, щоб простежити за армією сакафітів – тобто для здійснення дуже складної місії у критичній ситуації¹¹.

Існує багато інших прикладів прийняття Пророком захисту, запропонованого немусульманами. Можливо, найвідоміший із них – його проживання під захистом Абу Таліба (його дядька-немусульманина) до смерті останнього. Під час місії Мухаммада в Таїф, він був поранений і повернувся до Мекки завдяки немусульманину Матамі ібн Аді та його синам. Пророк

⁹ Див. Mufti Muhammad Shafi, Tafsir Ma'arif al-Qur'an, vol. 4 (Karachi: IdaratulMa'arif, 1999).

¹⁰ Haykal, Mohammad, The Life of Muhammad, chapter 10.

¹¹ Saeed Ismaeel, Muslim i Non-Muslim Relations (Toronto: Al-Attique International Islamic Publications, 2003), p.24.

був настільки вдячний, що він сказав після Бадра, що якби Матама був живим і попросив би його відпустити полонених, він би погодився¹². Крім того, він підписав угоду про співпрацю з іудейськими племенами Медини після свого переїзду, уклав Худайбійський мирний договір з меганськими язичниками, і прийняв альянс з немусульманським племенем Бану Хузаа. Насправді це плем'я брало участь у завоюванні Мекки¹³.

Але хороші відносини з немусульманами формувалися не просто через доцільність; такі відносини радше з усіма людьми заохочуються ісламом як універсальні практики. Юсуф аль-Карадаві цитує приклади з історії Пророка і сподвижників, які показують, як слід ставитися до порадики-немусульманина і людей загалом. Деякі приклади¹⁴:

- Пророк посилав подарунки, щоби поділитися з бідними мекканцями, навіть незважаючи на їхню ворожість, посилав подарунки королям і приймав подарунки від них і приписав щорічну милостиню юдейській родині в Медині;

- коли жінка-християнка на ім'я Умм аль-Харіс ібн Рабіа померла, деякі сподвижники відвідали її похорони;

- коли в домі сподвижника зарізали вівцю, він віддав трохи м'яса своєму сусідові-іудею;

- наслідуючи шлях пророка, Умар ібн аль-Хаттаб

¹² Sahih al-Bukhari, "Chapter 16: On Free Emancipation of Captives z Prophet without taking the Khums," Kitab Fard al-Khums, hadith no. 3139.

¹³ Ismaeel, Muslim and Non-Muslim Relations; Haykal, The Life of Muhamad, pp.395-413.

¹⁴ Ismaeel, Muslim and Non-Muslim Relations, p.17; Yusuf al-Qaradawi, Halal i Haram, «Chapter 5,» (Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 1995).

послав своєму братові-немусульманину одяг у подарунок;

- Пророк позичав у немусульман¹⁵;
- Пророк поважав немусульман, живих та мертвих. Якось, коли похоронна процесія проходила поруч, він піднявся на знак поваги. Сподвижники сказали йому, що це був похорон іудея. Пророк запитав: «Хіба це не людська душа?»¹⁶

Ці приклади показують, що Коран, хадиси та Сунна підкреслюють повагу прав людини в ісламі та їхню гуманність. Кожен, від товариша до мандрівника, має право на повагу, добре ставлення до себе та захист від шкоди та приниження гідності (Коран, 4:36).

Чи допустять християн та юдеїв до Раю згідно з ісламом?

Іншою педантичною темою є те, чи вважають мусульмани, що юдеї та християни обов'язково опиняться в Пеклі. Наприклад, у нещодавньому публічному діалозі між християнами та мусульманами, перше питання стосувалося того, як християни можуть говорити про щось із мусульманами, якщо мусульмани вважають, що християни прокляті. У свою чергу мусульманський учасник запитав християнина, який поставив попереднє питання, що він думає про шанси мусульман уникнути Пекла й додав: «Хіба християни не вірять у те, що шлях до Раю проходить лише через

¹⁵ Sahih al-Bukhari, "Chapter on Prophet Buying in Deferred Payment," Book of Selling, hadith no. 1963.

¹⁶ Sahih al-Bukhari, "Chapter on Standing for Funeral of a Jew," Book of Burials, hadith no. 1250. Also narrated in Sahih Muslim, "Chapter on Standing for Funerals," Book of Burials, hadith no. 961.

віру в єдиного Ісуса? Ми тут не для того, щоби відправляти людей до Раю чи Пекла, а для того, щоб знайти шляхи побудови добрих стосунків один з одним і щоб служити людству, що страждає».

Це питання є ключовим для міжрелігійного діалогу. У кожній релігії вважається, що Бог приведе до Раю, насамперед, саме її послідовників. Юдеї та християни також вірять у це. Жодна релігія не готова розділяти спільне місце у Раю з іншою. Під час міжрелігійної сесії в Рочестерському ісламському центрі учасники-мусульмани та католики дали визначення уявлень про Пекло та Рай своїх релігій. Під час сесії «запитання-відповідь» хтось запитав у католицького учасника, чи вважає він, що некатоліки потрапляють до Раю. Відповідаючи на запитання, він переказав історію з католицької традиції, що містить у собі нотки гумору, кажучи, що католики заповнять усі вільні місця в Раю до того, як інші, включно з мусульманами і християнами-некатоліками, лише підійдуть до його воріт! Він мав на увазі, що католики мають перевагу в часі. Жарт учасника допоміг створити розслаблену атмосферу, оскільки він припускає, що ніхто з нас не повинен битися, розбираючи це питання, адже «лише Бог знає краще».

Але в той же час почуття обраності кожної релігії щодо її розуміння Раю та Пекла дає їй віруючим енергію та мотивацію робити все, що вони можуть, в їхній особистій системі релігійних переконань. Це веде до того, що Коран називає рішенням Господа: «Той, Хто створив життя і смерть, щоб випробувати вас – чий вчинки будуть кращими? А Він – Всесильний, Прощаючий». (67:2).

Це переконання нагадує концепцію націоналізму, але без його жорстокості, бо як кожен народ чи

держава проголошує себе вищою за всіх інших, так і кожна релігія прагне перевершити інших за кількістю навернених і стати домінуючою не тільки на землі, а й на небі. Але коранічна концепція істабіку аль-хайрат (перевершувати і процвітати в добрих справах) постановляє, що це змагання має бути у сфері здійснення добра у світі, а чи не у сфері війни. Тому, якщо немає нічого поганого у цьому змаганні, найважливішим є знайти шляхи для того, щоб жити у світі з іншими. Це не про те, хто перемагає, а хто програє, це про те, як грати в цю гру. Іслам наказує віруючим застосовувати адаб, співчуття та повагу до всіх тих, релігія яких також спонукає їх досягати успіху в добрих справах.

Міжрелігійний діалог не прагне відправити всіх людей до Раю, навпаки, він зацікавлений у тому, щоб заохочувати їх уникати жорстокості та ненависті та культивувати мир і солідарність. Міжрелігійний діалог каже, що позитивні заяви кожної релігії мають бути зроблені рішуче і без відмикання з посиланням на особисті порівняння. Розглянемо різницю між наступними двома підходами. З одного боку, один імам згадав під час п'ятничної проповіді, що іудеї та християни приречені потрапити до Пекла, якщо вони не прийняли іслам. А інший імам сказав, що іслам – це обраний Аллахом шлях і, що ті, які вірять у Нього, в ангелів, у біблійних пророків, у пророка Мухаммада, як печатку пророків, на весь ланцюг Писань, включно з Кораном, у наступне Життя, на воскресіння і в Судний День, – всі такі люди, з милості Божої, будуть благословенні в Раю. Різниця підходів цих двох імамів має бути зрозумілою. Який із цих імамів більш правильно представляє дух міжрелігійного діалогу?

Мусульмани точно не погодяться з тим і зречуться того, хто говорить, що мусульмани приречені по-

трапити в Пекло, або що іслам – диявольська релігія; у свою чергу, мусульмани повинні уникати висловлювань про те, що юдеї, християни, індуїсти та буддисти потрапляють до Пекла. Аллаг обдарував людей інтелектом; вони розуміють, що означають слова про те, що Господь винагородить мусульман. Пряма критика практик та переконань інших релігій не є здоровою у будь-якому розумінні, особливо в контексті діалогу, і може легко перерости у подальшу ворожнечу і навіть ненависть.

Обміркуйте, що сталося в недавньому діалозі, коли імам представив мусульманську думку на наступне життя так точно, як описано вище. Насамкінець, один мусульманин підвищив голос і сказав, що хоча імам і говорив правильно, він не згадав присутнім немусульманам, що вони неминуче потрапляють до Пекла, якщо не приймуть іслам негайно. Цей тип спілкування та підхід створюють атмосферу ворожості, тому його слід уникати.

Мусульмани розділені на підставі критеріїв судження про те, чи потрапить людина до Раю чи Пекла. Деякі стверджують, що критерії входження в Рай досить інклюзивні, бо вони включають віру в Бога і в Судний день, добрі справи, віру в пророків і писання, надіслані людям для того, щоб спрямовувати їх до цієї мети. Авторитетні роботи, що підтверджують це широке бачення, включають «Тафсір тарджуман аль-Кур'ан» Калама Азада, «Аль-Манар» Рашида Ріди, «Аль-Мізан фі аль-тафсір аль-Кур'ан» Мухаммада Хасана аль-Табатабаї, а також написані під впливом суфійських письменників.

У своїй книзі «Головні теми Корану» Фазлур Рахман роз'яснює своє розуміння критеріїв входжен-

ня до Раю у Додатку II¹⁷. У книзі «Коран: звільнення та плюралізм»¹⁸, Фарід Ісаак розвиває тези Рахмана, ґрунтуючись на своїх висновках, на прикладному вивченні підходу Корану до інших релігій.

Але більшість тлумачів Корану класичного та сучасного періодів відстоюють більш вибіркові критерії. Перераховуючи віру в Бога, Судний день, пророків і всі писання, добрі діяння, як найважливіші пункти, вони також включають віру в Мухаммада, як печатку пророків, і в Коран, як остаточне і збережене Послання для людства. Більшість мусульман підтримують це тлумачення.

Один і той же аят Корану використовується двома сторонами дебатів. Ті мусульманські вчені, які використовують інклюзивну точку зору для підтримки релігійного плюралізму та універсальності ісламських цінностей, підкріплюють свої переконання про те, що деякі юдеї та християни потрапляють до Раю, такими аятами:

«Воістину, тим, хто увірував, і юдеям, і тим, які є християнами, і сабеям – усім, хто увірував в Аллага, в Останній День і хто творив добро – винагорода у Господа їхнього. Не матимуть вони страху й не будуть за-смучені вони!» (Коран, 2:62).

Противники стверджують, що ці аяти стосуються лише тих іудеїв та християн, які жили за часів відповідних пророків і до того, як Мухаммада було обрано останнім пророком. Вони вказують на те, що коли його запитали про долю тих, хто помер до його пророчої мі-

¹⁷ Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an* (Chicago: Bibliotheca Islamica, 1980).

¹⁸ Farid Esack, *Qur'an: Liberation and Pluralism* (Oxford: Oneworld Publications, 1998).

сії, Мухаммад відповів, що їх судитимуть за стандартами їхньої віри¹⁹. Щодо обов'язкового набору переконань опоненти стверджують, що в багатьох інших аятах сказано, що віра в Мухаммада та Коран необхідна для входження до Раю.²⁰

Щодо міжрелігійного діалогу: занадто багато міркувань над цим питанням зменшать його продуктивність. Зрештою, велика кількість мусульман не замислюються про критерії того, хто потрапить до Раю, а хто ні. Вони кажуть, що така оцінка належить лише єдиному Аллагу. Як пояснювалося вище, справжнє питання міжрелігійного діалогу полягає в тому, як людина виражає себе та будує мирні взаємини, беручи участь у діалозі. Іслам є земною релігією і тому дуже стурбований світом Землі. Хоча віра в наступне життя є істотною частиною ісламу, вона не повинна бути спотворена мовою ненависті та провокацій. Навпаки, все треба пояснювати м'яко і стримано, бо лише Аллах знає, хто увійде до Раю. Найкраще сказати: «Я не знаю, яка доля на мене чекає в наступному житті. Аллаг знає краще, хто опиниться в Раю, а хто – в Пеклі». Коран, описуючи Судний день, дає зрозуміти, що тільки Аллаг може це вирішити:

«Засурмлять у ріг, і ті, хто на небесах і на землі, будуть уражені, крім тих, кого побажає [залишити] Аллаг! А потім засурмлять іще раз, і тоді вони встануть і будуть дивитися. Земля заясніє світлом її Господа. Буде покладено Писання, приведуть пророків та свідків. Між усіма справедливо розсудять, і нікого не буде скривджено. Кожній душі повною мірою відплатять за

¹⁹ Дивитися: Tafsir al-Zamakhsharii, Tafsir al-Tabari, та Tafsir Ibn Kathir in reference to Qur'an 2:62.

²⁰ Дивитися Коран, 3:19, 3:84, 85, 5:3 та 33:40. Ці та багато інших аятів наводяться тими, хто стверджує, що віра в Мухаммада і Коран є важливими для порятунку людини.

те, що вона робила. Він найкраще знає, що вони роблять!» (Коран, 39: 68-70).

У той час, як іноді важливо застосувати більш інклюзивну точку зору стосовно інших релігій, буде серйозною помилкою займати таку позицію у всіх випадках. Неправильно для мусульманських учених у контексті діалогу стверджувати, що універсальний набір цінностей є достовірним для всіх релігій або заявляти, що іслам включає всі релігії.

Таке припущення інклюзивності заперечує іслам, його унікальне послання, а також певні історичні та релігійні традиції, що ідентифікують іслам та роблять його привабливим.

Звичайно, мусульмани, які вірять, що міжрелігійний діалог заборонено, голосно заявляють, що всі немусульмани прокляті. Мусульманська участь у міжрелігійному діалозі містить заклик до них дотримуватись серединного шляху, щоб уникнути поділів серед мусульман і таким чином зберегти мусульманську єдність. Це надзвичайно важливо для мусульманських суспільств на Заході, бо зараз вони переживають важкі часи. Імами та мусульманські вчені ісламу повинні докласти спільних зусиль, щоби спрямувати громаду до поміркованості. При зменшенні тиску на мусульман це інформування дозволить людям слідувати шляхом пророка більш щиро.

Зіммі

Термін зіммі, від зімма, означає обіцянку (аль-Ахд), гарантію (аль-даман) і безпеку (аль-аман). Слово зіммі означає обіцянку про захист від Аллаха, Його

Посланника та віруючих, дане всім немусульманам, які мешкають під мусульманською владою. Усі люди, мусульмани та немусульмани, є рівноправними громадянами Ісламської держави (аль-джинсїйа аль-ісламїйа)²¹.

Чому термін зіммі застосовується щодо немусульман? Протягом історії влада, як правило, представлена однією національністю або соціальною групою, порушувала права інших людей, які живуть у тій самій країні. У давнину великі племена підпорядковували маленькі, що жили неподалік. Практика переслідування та приниження підлеглих груп для домінування владної еліти є звичайною, оскільки це метод утримання влади й контролю за економічними ресурсами. Щоб убезпечити немусульман від такого страху домінування та переслідування, було введено термін зіммі, який надає їм політичний, релігійний, соціальний та економічний захист. Якщо права зіммі порушувалися, мусульмани боялися покарання Бога.

Термін зіммі сильно укорінений в арабській традиції. Араби практикували звичай дживар (захист) чи зімму у своїй політичній системі. Як тільки був узгоджений термін, сильне плем'я захищало слабше від будь-якої агресії та переслідування. Цей захист був причиною гордості сильного племені, яке гарантувало те, що принцип зіммі був ефективним. Коли араби прийняли іслам, та ж концепція зіммі застосовувалася до немусульман, щоби гарантувати їх повний захист та безпеку. Ватт говорив, що християнам було можливо краще бути як зіммі під владою арабів-мусульман, ніж під владою візантійських греків. Те саме говорив То-

²¹ A. Rahman I. Doi, *Non-Muslims Under Shari'ah* (Brentwood, MD: International Graphics, 1979), p.22. Також дивитися: Yusuf al-Qaradawi, *Ghayr al-Muslimun fi al-Mujtama 'al-Islami* (Al Qahirah, Egypt: Maktabah Wahbah, 1977), p.7.

мас Арнольд у своїй книзі «Проповідуння ісламу»²².

Термін зіммі використовувався для просування поважної терпимості до немусульман і свободи немусульман у часи, коли практично не було терпимості. Існує багато хадісів, які закликають до такого захисту. У цьому терміні немає нічого негативного. Однак політичний ландшафт світу, включно з мусульманським світом, сильно змінився. Навіть якщо Ісламська держава була створена в сучасному світі, використання слова зіммі вважалося б недоречним у цьому контексті²³.

Джизія

Термін джизія походить від кореня, що означає компенсацію. Джизія була подушним податком для зіммі, що жили в мусульманських країнах. Насправді це аналог закята. Як закят для мусульман, ті немусульмани, які могли собі це дозволити, були зобов'язані платити джизією державі. Більше того, на відміну від закята, розмір джизії був фіксованим і мінімальним. Спочатку тільки ті, хто міг піти в армію, були зобов'язані платити джизію. Дої пояснює, що джизія звільнила немусульман від сплати закята²⁴.

Обґрунтування джизії відбувається з Корану:

²² W. Montgomery Watt, *Islamic Political Thought* (Edinburgh: University of Edinburgh Press, 1968), p.51. Також дивитися: Thomas Arnold, *The Preaching of Islam: History of Propagation of the Muslim Faith* (New York: AWS Press, reprint of 1913 edition).

²³ Дискусія щодо слова зіммі, що відбулася в Пакистанській конституційній асамблеї після її заснування у 1947-1956 рр., становить інтерес для дослідження. Подробиці дивіться: Muhammad Shafiq, *Islamic Concept of Modern State: A Case Study of Pakistan* (Lahore: Islamic Book Foundation, 1987).

²⁴ Doi, *Non-Muslims*, p.55.

«Боріться з тими з людей Писання, які не вірують ні в Аллага, ні в Останній День, які не забороняють того, що заборонив Аллаг і Його Посланець, які не коряться істинній релігії, поки вони не платитимуть власноруч данини й не будуть принижені» (Коран, 9:29).

Сура була послана в 9 році гіджри, переселення Пророка до Медини. Іслам поширився Аравією – і деякі іудеї і християни потрапили під владу мусульман. Саме в цей час пророк сам запровадив концепцію джизії серед Людей Писання, і вона зберігалася за часів халіфату в мусульманській історії. Більшість коментаторів Корану погоджуються, що вона була обов'язковою лише для християнських та іудейських чоловіків, які могли служити в армії, але вони були звільнені від військового обов'язку і повинні бути платити певну суму. Ті, які не могли платити її, звільнялися від цього.

Джизія була символічною, і багато людей було звільнено від її сплати²⁵. Асад перекладає слово джизія як визвольний податок. Він каже, що немусульман, яким дозволили приєднатися до мусульманської армії в пізній історії, було звільнено від сплати джизії²⁶.

Муфтії Мухаммад Шафі у своєму поясненні наведеного вище аяту каже, що спочатку вона застосовувалася до Людей Письма, а потім маджус (вогненники) були також включені за часів Пророка. Однак політеїсти Мекки не були включені. Їх попросили прийняти іслам чи покинути територію. Згідно з Абу Ханіфою, всі немусульмани, включно з індуїстами, буддистами

²⁵ Дивіться коментарі аята Корану 9:29 у книзі: Yusuf Ali, *The Meaning of the Holy Qur'an* (Beltsville, MD: Amana Publications, 2003).

²⁶ Muhammad Asad, *The Message of the Qur'an* (England: The Book Foundation, 2003).

та іншими, мали платити джизью, якщо вони були здатні робити це²⁷.

Залят – стовп ісламу – і кожен відповідає за його виплату. Джизія відрізняється від заката. Писано, що пророк сказав, коли помер його син Ібрагім, що на знак поваги він би позбавив всіх коптів від сплати джизії, якби Ібрагім був живим. Мати Ібрагіма була коптянкою.²⁸ Повідомляється, що Бану Тагліб, немусульманське плем'я, звернулося до Умара, халіфа, щоб той звільнив їх від джизії, оскільки вони відчували себе приниженими через це; представники племені заявили, що вони можуть платити закят замість джизії. Сказано, що Умар дозволив їм це²⁹.

Усе, що сказано вище про зіммі, справедливе і щодо джизії. Політична та економічна, включно з оподаткуванням, ситуація у світі дуже змінилися. Обставини, що змінилися, вимагають свіжого погляду на застосування Корану і Сунни в плані відносин мусульман із немусульманами.

Мирне співіснування: релігійні права та права людини

Іслам приховує у своїй назві власне прагнення миру (салам), а однією з імен Бога є Аль-Салам (мирний). Таким чином, мирне життя та співіснування – у самому центрі того, що іслам наказує всім мусуль-

²⁷ Mawlana Mufti Muhammad Shafi, Ma'arif al-Qur'an, в Urdu, (Karachi: Idara Ma'arif, 1989). Дивитись його пояснення аята 9:29.

²⁸ Muhammad Hamidullah, Introduction to Islam (Paris: Center Cultural Islamique, 1969), p.149.

²⁹ Thomas Arnold, The Preaching of Islam, pp.49-50. Свідомо також Majid Khudduri, War and Peace in the Laws of Islam (Baltimore: John Hopkins Press, 1955), pp.198-99.

манам. Згідно з цією дійсністю, Коран дуже зацікавлений у завершенні племінної, етнічної та релігійної ворожнечі та у просуванні мирного співіснування. Тому деякі мусульмани переконані, що Коран вплинув на Декларацію прав людини ООН і Білль про права США³⁰. Нижче наводяться деякі коранічні концепції, які закликають до захисту гідності людини, поваги та досягнення мирного співіснування у світі.

Право на життя: Коран стверджує священність та абсолютну цінність людського життя:

«Із цієї причини наказали Ми синам Ізраїля: «Якщо хтось уб'є душу не як помсту за душу й не як помсту за нечестя на землі, то це прирівнюється до вбивства всіх людей. А хто вбереже душу, той наче збереже життя всім людям». Так, істинно, приходили до них посланці з ясними доказами. Але й після цього багато хто з них чинить гріх на землі!» (Коран, 5:32).

«Скажи: «Приходьте, я прочитаю вам про те, що заборонив вам Господь ваш: нікого не вважайте рівним Йому, якнайкраще ставтеся до батьків. Не вбивайте дітей своїх, боячись бідності, адже Ми наділяємо й вас, і їх. Не наближайтеся до огидних вчинків – явних і прихованих. Не вбивайте душі, вбивство якої заборонив Аллаг, якщо не маєте права на те. Він заповів вам це – можливо, ви зрозумієте!» (Коран, 6:151).

Подібне послання ми знаходимо і в інших частинах Корану.

Релігійна свобода: Коран затверджує релігійний плюралізм як той, що заслуговує на повагу:

«Якби твій Господь побажав, то увірували б усі,

³⁰ Azizah al-Hibri, "Islamic Constitutionalism and Concept of Democracy," *Journal of International Law*, no 24 (Winter 1992): p.127.

хто живе на землі. Та чи зміг би ти примусити людей стати віруючими?» (Коран, 10:99).

«Зіслали Ми тобі Писання в істині, яке підтверджує те, що було до цього в писаннях, і тебе як наглядча над ним. Тож, суди між ними згідно з тим, що зіслав Аллаг, і не підкоряйся бажанням їхнім, щоб не ухилитися від тієї істини, яка явилася тобі. Кожному з-посеред вас встановили Ми різні закони й приписи. Якби побажав Аллаг, то створив би Він вас громадою єдиною, але випробовує Він у тому вас, що дарував вам. Змагайтеся ж у добрих справах, до Аллага ви всі повернетесь, і сповістить Він вам про те, щодо чого були ви незгодні одне з одним!» (Коран, 5:48).

«Скажи: «Істина – від Господа вашого! Хто хоче, нехай вірує, а хто не хоче, нехай не вірує». Воістину, Ми приготували для нечестивців вогонь, який накриє їх, наче намет. А коли вони проситимуть допомоги, то допоможуть їм водою, схожою на розтоплений метал, який лишає опіки на обличчях. Гидкий цей напій і погана така обитель!» (Коран, 18:29).

Немає примусу до релігії: Коран забороняє насильницьке навернення та обмеження релігійної свободи:

«Немає примусу до релігії. Вже розрізнено прямий шлях та оману! Хто не вірує у тагута, той вже вхопив надійну основу, яка не зламається! Аллаг – Всечуючий та Всезнаючий!» (Коран, 2:256).

Аллаг сказав Мухаммаду, який дуже переживав, щоб мекканці прийняли іслам:

«Якби Аллаг побажав, вони б не додавали Йом рівних. Але Ми не зробили тебе наглядчаем і ти не опікун для них!» (Коран, 6:107).

Повага до інших релігій та релігійних громад: Коран забороняє мусульманам ображати інші релігії:

«Не ганьте тих, до кого вони звертаються замість Аллага, інакше через свою ворожість і невігластво вони почнуть ганити Аллага. Так Ми зробили для кожного народу вчинки його прекрасними, але потім вони повернуться до Нас, і Ми розкажемо їм про те, що робили вони!» (Коран, 6:108).

У цьому аяті умма (релігійна громада) та заяна (чарівний та привабливий) використовуються разом, щоб показати, що Аллаг зробив релігійні розпорядження – шаріат (священний закон) та мінхадж (культурні цінності) кожної громади привабливими та звернененими до її послідовників. Коран просить мусульман шанобливо ставитися до інших куль і ма-нахідж і не ображати їх. Цей тип припису, який ми знаходимо по всьому Корану, намагається переконати, що релігійний плюралізм поважається і дії та переконання кожної релігійної громади захищаються та цінуються.

Повага за справедливі висловлювання про пророків, засновників та діячів інших релігій:

«Мир Ібрагіму! Так Ми винагороджуємо праведників. Воістину, він – один із Наших віруючих рабів!» (Коран, 37: 109-11).

«Ми дарували Мусі Писання й слідом за ним направили посланців. Ми дарували Ісі, сину Мар'ям, ясні знамення та підтримали його Духом Святим. Щоразу, коли приходив до вас посланець із тим, що було вам не до душі, ви гордували! Одних ви вважали за брехунів, інших – убивали!» (Коран, 2:87).

«І ось, коли звершував він молитву в святині, звернулися до нього ангели: «Аллаг дарує тобі добру

звістку про Ях'ю, який підтвердить слово від Аллага, буде попереду інших, буде стриманим та буде пророком з-посеред праведників!»» (Коран, 3:39).

«І сказали ангели: «О Мар'ям! Воістину, Аллаг обрав тебе і зробив пречистою. Він обрав тебе перед жінками усіх світів!» О Мар'ям! Будь смиренною перед Господом своїм, впади до землі та вклоняйся разом із тими, хто кланяється!» (Коран, 3:42-43).

«І сказали ангели: «О Мар'ям! Воістину, Аллаг сповіщає тобі добру звістку про слово від Нього! Ім'я йому – Іса Месія, син Мар'ям. Він буде пошанований у житті нинішньому та в житті наступному і буде він одним із наближених!» (Коран, 3:45).

Захист та повага всіх місць поклоніння:

«Їх було несправедливо вигнано з їхніх жител тільки за те, що вони говорили: «Господь наш – Аллаг!» Якби Аллаг не дозволяв одним людям захищатись від інших, то були б знищені монастирі, церкви, синагоги й мечеті, де часто згадується Боже ім'я. Аллаг неодмінно допомагає тим, хто допомагає Йому. Воістину, Аллаг – Всесильний, Всемогутній!» (Коран, 22:40).

Поваги до всіх людей, незважаючи на їхню релігію:

«Воістину, ті, які увірували, ті, які є юдеями, і сабеї, і християни, і зороастрійці – Аллаг розсудить між ними всіма в День Воскресіння! Воістину, Аллаг – кожній речі Свідок!» (Коран, 22:17).

«О люди! Воістину, Ми створили вас із чоловіка та жінки й зробили вас народами та племенами, щоб ви знали одне одного. Воістину, найшановніші з-посеред вас перед Аллагом – найбільш богобоязливі! Во-

істину, Аллаг – Всезнаючий, Всевідаючий!» (Коран, 49:13).

У добре відомому хадисі пророк Мухаммад сказав: «О люди, ваш Господь єдиний і ваш батько [Адам] єдиний. Перевага араба над неарабами чи навпаки, чи білого над чорним чи навпаки, є лише в питаннях праведності»³¹.

Свобода слова та об'єднання: Коран використовує слово шура (рада), щоби припинити авторитаризм та абсолютизм і сприяти тому, щоб люди висловлювали свою точку зору в цивільних питаннях. Насправді, 42 сура називається «Аль-Шура», щоб наголосити на важливості поваги відмінностей думок, свободи слова та свободи об'єднання. Коран говорить дуже схвально про тих, хто поклоняється Богові і вірить у Нього: «які ... радяться між собою про справи і витрачають із того, чим ми їх наділили» (Коран, 42:38).

Коран каже Мухаммаду поважати чесну думку своїх опонентів та радитися з ними:

«За милістю від Аллага ти був м'який із ними. Якби ти був грубим чи жорстоким, то вони неодмінно залишили б тебе. Вибач їм та благай про прощення для них; радься з ними у справах. А коли щось вирішиш, то покладай сподівання на Аллага! Воістину, Аллаг любить тих, які сподіваються на Нього!» (Коран, 3:159).

Цей аят був посланий за часів, коли лицеміри зрадили Мухаммада і мусульман якраз перед битвою біля гори Ухуд. Мухаммад, скликаючи шуру, з'ясував, що деякі люди вважають, що треба захищати Мадіну з воріт. Але більшість вважає за краще боротися з ворогом на відкритій місцевості. Мухаммад прислухався до думки більшості. Коли 1000 воїнів вийшли зустрічати

³¹ Ahmad ibn Hanbal у розділі “al-Ansar,” hadith no. 22978.

ворога, 300 з них покинули їх, сказавши, що їхня думка не знаходить поваги. Ця зрада сталася на момент кризи. Хоча віддані мусульмани зазнали важких втрат у цій битві, вони змогли вижити. Після цієї події Мухаммад не вигнав цих зрадників зі своїх шура³².

Діалог і спілкування повинні відбуватися в атмосфері поваги: Коран говорить людям цивілізовано спілкуватися один із одним у будь-яких випадках, особливо в часи напруженості чи розбіжностей:

«Якщо ви сперечаєтеся з людьми Писання, то робіть це за допомогою найкращого» (Коран, 29:46).

Подібне послання часто повторюється. Загалом, Аллах наказує ввічливість, навіть більшу, ніж ви спостерігаєте стосовно себе:

«І коли вас вітають, то відповідайте ще кращим привітанням або ж таким самим. Воістину, Аллаг рахує кожную річ!» (Коран, 4:86).

Пророк був «не тим, хто кривдить інших, говорить погані слова або проклинає інших. Якщо він хотів дати комусь настанову, то казав: «Що не так з ним? Нехай покриється прахом його чоло».³³ Тут використовується слово тураб. Коли мусульманин здійснює земний уклін, пил потрапляє на його чоло. Можливо, коли пророк був кимось не задоволений, він міг сказати ці слова, які також означають: «Звернися до Господа».

³² For details, ти Shafi, Tafsir al-Ma'arif al-Qur'an, vol. 2.

³³ Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, hadith no. 6031.

Ключові моменти розділу

- Коран використовує та'арафу, ісла, іхсан, муджадала, аль-хікма ва аль-мавіза аль-хасана, та'авун та істабіку аль-хайрат, а також інші терміни для просування міжрелігійного розуміння та мирного співіснування;

- Коран визнає існування інших релігій, що виникли до ісламу, і підкреслює мирне співіснування з ними за допомогою таких концепцій як дин аль-фітра, аль-дин аль-ханіф та ахль аль-кітаб;

- Підкреслюючи важливість побудови мостів та шанобливої терпимості, Коран вказує на унікальну позицію ісламу серед інших релігій та унікальність мусульманської громади;

- Слово кафір має багато варіантів використання. Ахль аль-кітаб – віруючі у сенсі віри у єдиного Бога. Коли термін кафір застосовується до них, воно означає, що вони заперечують Коран і пророчу місію Мухаммада;

- Слово валі означає зберігач або захисник, воно не перекладається просто як друг. Мусульмани повинні дружити з немусульманами, обмінюватися подарунками з ними, відвідувати їх, коли вони хворіють та поважати сусідів-немусульман;

- Коранічна концепція людських прав та обов'язків подібна до того, що ми знаходимо в Біллі про права США та Хартії про права людини ООН.

Питання для обговорення

1. Знайдіть аят Корану, який підтримує міжрелігійний діалог у тому вигляді, як Ви його розумієте?
2. Чи можете Ви подумати про аят, який, на перший погляд, засуджує міжрелігійний діалог?
3. Який найбільш прийнятний шлях передачі послання ісламу немусульманам?
4. На підставі Вашого досвіду, із якими іншими викликами можуть зіткнутися мусульмани, які зацікавлені в міжрелігійному діалозі?

Розділ четвертий

Відносини з немусульманами в контексті сіри Пророка та мусульманської історії

Коран, хадиси, ісламська традиція та історія власними силами дають нам багато прикладів мирних міжрелігійних відносин. Мусульмани, будучи меншістю чи більшістю, завжди були пов'язані з іншими релігійними групами. Цей розділ досліджує вибрану кількість прикладів, щоб продемонструвати багатство та глибину заклику ісламу до міжрелігійного діалогу та мирних відносин. Життя Пророка сповнене прикладів толерантності та поміркованості, ввічливої передачі слова Аллага невіруючим, навіть на ранніх етапах ісламу. Очевидно, що короткий розділ може надати лише деякі з багатьох прикладів.

По-перше, важливо підкреслити силу особистого прикладу пророка як людини, яка завжди віддавала перевагу діалогу. Ця сила обумовлена його незаперечним авторитетом. Наступна оповідь підтверджує його авторитет.

«Айшу, одну з його дружин, одного разу запитали про духовну та моральну позицію її чоловіка. Вона ж запитала: «Ви читали Коран?»

Ті, хто запитували, відповіли: «Так».

Тоді вона сказала: «Пророк – це живий Коран»¹.

¹ Abu Dawud, «Chapter on Night Prayer,» Book of Prayer, hadith no. 1342; Ibn Hanbal в розділі “al-Ansar,» hadith no. 23748.

Іншими словами, він є ідеальним втіленням учень Корану. Коран підносить пророка як посланця милосердя і благословення для всіх (22:107) і лампу, що поширює світло (33:46). Він закликає людей використовувати його спосіб життя як приклад (33:21). Коли Айшу запитали про його моральність, вона відповіла: «Він не був розпусною людиною чи галасливою на ринку. Він не відповідав поганим на погане; навпаки, він був толерантним і прощаючим»². Цей хадис розповідає про багато його інших рис.

Мекканці, байдужі до нього або, можливо, навіть налякані його зразковими особистими рисами, переслідували його послідовників і навіть оголошували повний соціально-економічний бойкот, змушуючи їх таким чином жити в ізоляції та бідності. Але потім, коли сильний голод охопив мекканців, затятий ворог Абу Суф'ян підійшов до Посланця зі словами: «Мухаммад, молись за мекканців. Вони вмирають». Мухаммад підняв свої руки в молитві – і Аллаг послав сильний дощ, завдяки Своему Милосердю, щоби припинити голод³. З самого початку своєї місії, Пророк робив усе, щоб підтримувати мирне співіснування зі своїми ворогами та поважав їхні релігії й переконання. Він просував свободу думки і слова у проповідях⁴. Тому його життя є гарним прикладом для наслідування для мусульман, імамів і всіх, хто прагне розвитку добрих відносин між собою і з немусульманами. Рівняючись на

² Al-Tirmidhi, "Chapter on Characters of the Prophet," Book of Righteousness and Relationship, hadith no. 2016; Ibn Hanbal в розділі "al-Ansar," hadith no. 24889.

³ Al-Bukhari, "Chapter: Commentary on 'Our Lord! Remove penalty від нас, для того, щоб реально believe,'" Book of the Interpretation of the Qur'an, hadith no. 4547.

⁴ About the Prophet's attributes and manners, cie Safi-ur-Rahman al-Mubarakpuri, Al-Rahiq al-Makhtum (USA: Maktabah Dar-us-Salam, 1996), pp.492-503.

Мухаммада, мусульмани стануть людьми терпимості, мудрості, турботи та справедливості. Мусульмани стоять разом із людством, що страждає, за справедливість, добробут кожного, незважаючи на расу, стать, колір шкіри й релігію. Це справжній да'ават і шлях Посланця та всіх пророків. Це також має бути шляхом усіх мусульман.

Стосунки Пророка Мухаммада з мекканцями

Переслідування та відповідь Мухаммада: переслідування мусульман мекканцями збільшилися настільки, що мусульмани зіткнулися з повним соціально-економічним бойкотом у вигляді несправедливого пакту, складеного для ізоляції їх від будь-якої допомоги та комфорту. Мусульмани та ті, хто їх підтримував, були змушені сховатися під захистом Абу Таліба з метою безпеки. Пакт продовжував діяти три роки, протягом яких вони були змушені їсти листя з дерев та шкіри мертвих тварин. Плач дітей, що голодують, можна було почути навіть здалеку. Багато жінок-мусульманок та дітей померли від голоду. Незважаючи на таке варварське ставлення, Мухаммед ніколи не молився за знищення мекканців.⁵

Іншого разу в цей же період, Мухаммад пішов у Тайф, місто, яке процвітало недалеко від Мекки, і закликав його жителів до ісламу. Але, попри свої надії та очікування, він зіткнувся з величезною ворожістю. Він зміг побачитися з деякими своїми родичами та їхніми друзями та познайомити їх з ісламом, але навіть

⁵ About the Prophet's attributes and manners, see Safi-ur-Rahman al-Mubarakpuri, *Al-Rahiq al-Makhtum* (USA: Maktabah Dar-us-Salam, 1996), pp. 117-120.

через кілька днів початкова ворожість людей не зменшилася. Тому він вирішив залишити місто. Наче для того, щоби прискорити його відхід, жителі Тайфа кидали в нього каміння і переслідували його дві чи три милі. Через криваві рани на голові Пророк дуже ослаб і знайшов притулок біля стіни виноробні. Він молився до свого Господа, говорив до Нього, що сталося і просив про милість. У відповідь Аллах послав ангела Джibriля разом із ангелом гір. Вони запитали пророка дозволу зруйнувати Тайф і Мекку. Він попросив їх не робити цього, кажучи: «Я волю, щоб хтось із їх потомства поклонявся Аллаху, Всемогутньому, Який не має товаришів»⁶.

Після того, як іслам укорінився в Медіні, Абд Яліл, лідер Тайфа, який підбурював дітей кидати каміння у Пророка, прийшов поклонятися сюди. Побачивши, як він заходить у мечеть пророка, Посланець підвівся привітати його і попросив сісти поряд, щоб він міг вшановувати його. Пророк не сказав нічого про погане ставлення до себе в Тайфі. Хоча, коли потім Айша запитала пророка про те, який інцидент найбільше зачепив його, він згадав про Тайф. Цей високий рівень прощення та щедрості до колишнього ворога та багатьох інших, які змусили його страждати, важко знайти сьогодні, навіть серед дуже релігійних мусульман⁷.

⁶ About the Prophet's attributes and manners, cіe Safi-ur-Rahman al-Mubarakpuri, *Al-Rahiq al-Makhtum* (USA: Maktabah Dar-us-Salam, 1996), p. 138.

⁷ About the Prophet's attributes and manners, cіe Safi-ur-Rahman al-Mubarakpuri, *Al-Rahiq al-Makhtum* (USA: Maktabah Dar-us-Salam, 1996), pp. 136-37. Для incident в Ta'if, майїдід Ali Khan, Muhammad: *The Final Messenger* (Delhi: Idara-i Adabiyat, 1980), pp.91-94.

Мухаммад молився за перемогу Візантії над персами

У політичному конфлікті між Візантією та Перською імперією молода мусульманська громада симпатизувала християнській Візантії, тоді як язичники-мекканці молилися за перемогу персів-зо-роастрійців. Після того, як перси здобули перемогу над візантійцями, які втратили Сирію і Палестину, що становлять більшу частину їх близькосхідних територій, мекканці насміхалися над Мухаммадом і його послідовниками: «Ми повинні позбутися тебе, як перси позбулися візантійців». Мухаммад, який був непохитний і не зневірився, молився про перемогу візантійців. Потім Аллаг послав наступні аяти:

«Переможені ромеї у найближчих землях. Але після своєї поразки переможуть вони, за кілька років. Влада належала Аллагу раніше і буде належати далі. Того дня віруючі зрадіють» (Коран, 30:2-4).

Одкровення збулося через кілька років, коли візантійці відновили контроль на втрачених територіях.

Цей інцидент показує, що Мухаммад завжди робив усе, аби визначити ті релігії, які були ближчими до ісламу і потім зав'язати найкращі відносини з ними. Оскільки дуже важливо будувати добрі стосунки з кожним, справді, легше будувати їх із одними, ніж із іншими. Мусульмани, які живуть на Заході, можуть отримати корисні уроки з методології побудови міжрелігійних зв'язків Мухаммадом.

Християнський король Ефіопії вітає мусульманських біженців

Це інший приклад ініціатив пророка Мухаммада щодо побудови мостів порозуміння зі християнами. У відповідь на погіршення умов у Мецці він шукав шляхів зменшення страждань своїх послідовників. Коли пророк дізнався, що негус (король) є праведним християнином, він дозволив своїм послідовникам шукати притулок там, сподіваючись, що той захистить їх.

Група з шістнадцяти мусульман залишила Мекку вночі. Коли язичники дізналися про їх від'їзд, вони були дуже засмучені, бо вони не хотіли, щоб мусульмани знайшли безпечний притулок. Тому вони направили групу молодих хлопців, щоби перехопити мусульман перед тим, як вони дістануться Ефіопії. Інші мусульмани безпечно дісталися. Потім мекканці направили делегацію до негусу з дорогоцінними подарунками та попросили його, щоб він відправив цих «бунтарів» назад до Мекки. Вони сказали йому, що ці «бунтарі», занадто пишалися своїм ісламом, ображаючи давні вірування не лише мекканців, а й християн.

Негус, справедлива людина, покликав мусульман у свій палац і попросив їх порозумітися. Джафар ібн Абу Таліб свідчив про свою нову віру. Коли його попросили прочитати щось із Корану, він продекламував суру «Мар'ям». Ефіопський правитель, слухаючи декламацію, так сильно плакав, що його борода намокла. Заспокоївшись, він сказав мекканцям, що це одкровення і одкровення, дане Ісусу, походять з одного джерела; тому він відмовився віддати мусульман і повернув подарунки мекканцям. У крайньому разі, мекканці сказали йому, що ці мусульмани вважають Ісуса лише слугою Бога, а не його Сином, і що мусульмани

заперечують трійцю. Коли його запитали про це, Джафар процитував: «Він (Ісус – слуга Бога і Посланець; дух і слово від Бога, якими Він нагородив Діву Марію». [Він процитував аяти Корану, 19:16-36]. Почувши це, Негус сказав: «Навіть якщо так, ми віримо! Благословенні ви і ваш Господь».⁸

Він попросив мекканців піти і сказав мусульманам жити в його країні в безпеці за умови, що християни та мусульмани допомагатимуть один одному у скрутні часи. Ранні мусульмани сумували разом із християнами через їхню втрату у війні з прихильниками зооастризму і молилися за їхню перемогу. Потім, коли ранні мусульмани потребували притулку, християнський правитель Ефіопії надав їм його. Загалом, здорові міжрелігійні відносини не тільки підвищують розуміння, а й підживлюють зв'язки суспільства та підтримують за часів криз. Багато мусульман, що живуть на Заході, після 11 вересня з радістю виявили, що у них є така підтримка. Не випадково, адже їхнє початкове прагнення до міжрелігійного діалогу і побудувало міцні мости, які добре послужили їм у лихоліття.

Мухаммад у Медині

Коли Мухаммад та його Сподвижники переїхали до Медини, він зробив усе, щоб Медина перетворилася на зразкове місто мирного співіснування. Це було не легко зробити, бо він мав об'єднати три різні та вороже налаштовані один до одного групи:

- *Мусульмани*: Коран називає тих мусульманських мігрантів мухаджирин (іммігрантами), а тих, хто прийняв іслам і прийняв їх, ансар (ті, хто підтримує).

⁸ Al-Mubarakpuri, Al-Rahiq al-Makhtum, pp.99-104.

Племена ансарів ворогували одне з одним. Пророк мав знайти шлях, щоб примирити їх і водночас поселити мухаджирин серед них.

- *Племена політеїстів*: аус і хазрадж були одними з багатьох племен-ідолопоклонників, що живуть у Медині та на її околицях. Деякі були доброзичливими; інші були дуже вороже налаштовані до цих іммігрантів. Мухаммад мав побудувати стосунки з ними, щоб встановити мир у Медині.

- *Юдейські племена*: Деякі юдейські племена переїхали до Медини, переважно з Сирії, після кампаній переслідувань із боку візантійців. Вони перейняли арабські шати, розмовляли арабською мовою і перейняли місцеві звичаї. Однак вони зберегли свій характер, залишившись вірними своїй іудейській спадщині. Ці племена були багатими і мали сильний економічний вплив у Медині. Добре усвідомлюючи, що становище мусульман у Медині дуже небезпечне, Мухаммад спочатку встановив єдність із ними. Потім, зустрічаючись із лідерами різних іудейських та політеїстичних племен, він переконав їх підписати договір про взаємну підтримку та захист. У деяких положеннях пакту з юдеями йшлося про те, що:

- Усі юдеї є уммою поряд із мусульманами.
- Юдеї повинні відповідати за власні потреби, мусульмани – за свої.
- У випадку нападу третьої сторони кожен повинен прийти на допомогу іншому.
- Кожна сторона повинна радитися з іншою, взаємини повинні ґрунтуватися на праведності, будь-які протиправні дії повністю виключені.
- Ніхто не повинен робити щось погане на шкоду іншим.

- Ображеній стороні треба допомогти.
- Медина має залишатися безпечною та недоторканою для тих, хто підписав цю угоду.
- Якщо виникне якась розбіжність між сторонами, що підписали угоду, Аллаг Всемогутній і Його Посланець повинні вирішити її.
- Підписанти повинні бойкотувати курайшитів у торгівлі та не допомагати жодним чином цьому племені.
- Кожна сторона має робити внесок у захист Медини у випадку чужоземної агресії в міру своїх можливостей.
- Ця угода не повинна обмежувати жодну із сторін у справі правомірної помсти⁹.

Абд аль-Рахман Аззам, перший генеральний секретар Арабської ліги, названий у *New York Times* одним із видатних державних діячів сучасного ісламу, писав:

«Пакт [між мусульманами та юдеями] встановлений на основі угоди про мирне співіснування, це оборонний альянс про співпрацю проти агресії, мета якого полягала в тому, щоб захистити кожну групу,

⁹ Al-Mubarakpuri, *Al-Rahiq al-Makhtum*, pp.197-98; Haykal, *The Life of Muhammad*, pp.179-83; Khan, *Muhammad: The Final Messenger*, pp.116-20. Угода містила 51 пункт. Повний текст дивитися: Sultan Ahmed Qureshi, *Letters of the Holy Prophet* (Karachi: International Islamic Publishers, n.d.), pp.31-37; Ibn Hisham, *Al-Sirah al-Nabawiyah*, vol. 1, pp.178-79. Також дивитися: Muhammad Hamidullah, *The First Written Constitution in the World: An Important Document of Time of Holy Prophet* (Sh. Muhammad Ashrail, 1975). (Угода була підписана між мусульманами та деякими єврейськими та язичницькими племенами Медини. Це показує прагнення пророка Мухаммада до мирного життя та свободи релігійних переконань та думок).

навіть малу, забезпечити самоврядування та свободу у проповідуванні своєї релігії. Підписанти зобов'язалися допомагати один одному та захищати переконання один одного проти всіх, хто бажає нашкодити їх землям та людям. Таким чином, вони гарантували свободу переконань, а також свободу проповідування учасникам Пакту, незважаючи на відмінності їхніх вірогідностей»¹⁰.

Пророк вважав за краще будувати відносини з юдеями на основі релігійних вчень, які об'єднують ці дві релігії. Саме тому Коран називає іудеїв, а також християн, «Людьми Писання». Серед інших спільних рис трьох релігій – віра в Єдиного Бога. Якщо мусульмани повинні робити все можливе для побудови міжрелігійних відносин з усіма релігійними групами, міжрелігійним відносинам з іудеями і християнами потрібно віддавати перевагу.

Християнська делегація з Наджрану

Жителі Наджрана, що на південь від Мекки, на шляху до Ємену, були переважно християнами. Якоюсь делегація з шістдесяти політичних і релігійних лідерів приїхала до Медини, щоби зустрітися з пророком Мухаммадом. Він і його сподвижники вітали їх і дозволили їм зупинитися в мечеті пророка. Прийняті вони були як особливі гості, за деякими відомостями їм дозволили поклонятися мечеті. Вони розповідали пророку про Ісуса як Сина Бога. У свою чергу він продекламував Коран, 3:36-64. Дружній діалог тривав другий день, оскільки обидві сторони представляли свої аргументи.

¹⁰ Abd al-Rahman Azzam, *The Eternal Message of Muhammad* (Cambridge: Islamic Texts Society, 1993), p.128.

Через те, що дві сторони залишилися зі своєю початковою думкою, вони вирішили попросити Бога послати прокляття (мубахіла) тим, хто помилявся. Це була звичайна практика серед релігійних груп або діячів у той період; насправді, у такий спосіб Бог «вирішував» суперечку. Тому обидві сторони вирішили, що лідери груп прийдуть зі своїми сім'ями наступного ранку і наведуть прокляття на іншу групу. Пророк з'явився зі своєю дочкою Фатімою, двоюрідним братом Алі та двома онуками, Хасаном та Хусейном.¹¹ Неджранська делегація не з'явилася, а навпаки відмовилася від цієї витівки та підписала мирний договір.

У мечеті Пророка, де групи збиралися і спілкувалися, відомий ще з того часу втомлений аль-вафуд (стовп делегатів). Хоча зведено багато таких пам'яток, цей знак ще зберігається.

Худайбійський мирний договір

Після битви біля Рва політичне життя Медини нарешті стабілізувалося. Арабські племена перед меканською загрозою підписали договори про взаємну підтримку та співпрацю з мусульманами. Наступного року, Мухаммад хотів зробити Умру (мале паломництво) у світі. Незабаром він оголосив свій намір і попросив людей приєднатися до нього. Він сказав їм, що оскільки не буде війни, кожен має сховати свій меч. Одягнені в іхрам (вдягання паломників), приблизно 1400 мусульман почали пересуватися в напрямку Мек-

¹¹ Al-Mubarakpuri, Al-Rahiq al-Makhtum, pp.450-51. Договір дивитись у книзі: Qureshi, Letters of the Holy Prophet, p.41. Молитва в мечеті дивитись: Tafsir ibn Kathir (3:61). Абд аль-Малік ібн Хішам у своїй книзі «Аль-Сіра аль-набавійя» описує, як ставилися до наджранської делегації.

ки. Але коли вони досягли Худайбії, їм повідомили, що мекканці не дозволять їм увійти до міста. Пророк закликав народ використовувати дипломатію, щоб вирішити проблему мирно.

Дві сторони займали протилежні позиції. Мекканці хотіли битви; Мухаммад хотів встановити мир. Мекканці намагалися спровокувати війну, роблячи багато складних пропозицій. Мухаммад був готовий прийняти їх, оскільки міг побачити ознаки надії. Мусульмани були оповиті люттю, коли він підписав договір, бо вони вважали цей документ образливим¹². Цей договір є доказом бажання ісламу та Пророка на користь мирного співіснування з людьми, незважаючи на їх релігійну чи культурну приналежність. Сухайль ібн Амр підписав його з боку мекканців, а Пророк підписав його від імені мусульман. Він містить такі пункти:

- Не повинно бути війни між сторонами протягом десяти років.
- Під час цього періоду кожна людина з обох сторін має бути в безпеці, і ніхто з них не повинен підняти меч один проти одного.
- Якщо хтось із курайшитів іде до Медини, він має повернутися назад; якщо якийсь мусульманин йде до Мекки, він не повинен повертатися назад.
- Племена Аравії мають бути вільними під час укладання договорів із будь-якою зі сторін.
- Мусульмани повинні повернутися в Медину, не здійснюючи умру. У наступному році вони можуть зробити помру і залишатися в Мецці протягом трьох днів.

¹² Детальніше дивитись: Naykal, *The Life of Muhammad and al-Mubarakpuri, Al-Rahiq alMakhtum.*

• Вони не можуть прийти зі зброєю, мечі повинні залишатися в піхвах, а піхви повинні залишатися в сумках¹³.

Цей договір показує, що Пророк віддав перевагу саме миру, навіть ціною засмучення когось зі своїх близьких людей. Він знав, що мирне життя дозволить мусульманам вести діалог з немусульманами, вільно переміщатися та будувати відносини з іншими племенами. Цей договір є чудовим прикладом того, коли потрібно пройти зайву милю з іншими, щоб досягти миру.

Аббасидський період та просування міжрелігійного діалогу

Залитий у наш час кров'ю, Багдад колись був центром великої цивілізації. Під час майже всього Аббасидського періоду (750-1258) його населення було етнічно та релігійно різноманітним, свобода слова була поширена. У своєму вступі до книги «Серце ісламського правління» Давид Томас пише:

«Багдад став центром громадянського суспільства, де представники різних релігій переміщалися зі впевненістю та свободою, інтелектуальні та релігійні ідеї поширювалися у всіх напрямках, а відносини між вченими, професіоналами та звичайними людьми процвітали завдяки забороні дискредитації мусульманами їхніх клієнтів-юдеїв, християн чи прихильників зороастризму»¹⁴.

¹³ Qureshi, Letters of the Holy Prophet, pp.40-41.

¹⁴ David Thomas, Christians на Heart of Islamic Rule (Leiden: Brill Academic Publishers, 2003), p.vii.

Томас вважає, що під час цього періоду християни могли вільно вести публічні дебати та спілкуватися з мусульманами. Докази цього можна знайти в наступному оповіданні, в якому християнський лідер на ім'я Баріха разом з іншими священнослужителями приїхав до мусульманського теолога Хішамуддіна ібн аль-Хакіма. Хішам повідомляє про цю подію в одному зі своїх листів:

«Коли я сидів у магазині біля Каракської брами з людьми, які декламували Коран, несподівано з'явився натовп християн, священнослужителів та інших, приблизно 100 людей, усі в чорному, у плащах із капюшонами. Серед них був головний патріарх Баріха. Вони зупинилися у крамниці та мій стілець запропонували Баріху. Він сів, і єпископ і ченці стали навколо, спершись один на одного, одягнені в плащі, з капюшонами на головах»¹⁵.

Цей випадок дуже важливий, оскільки він показує повагу, з якою мусульмани та християни ставилися один до одного. Християни вільно пересувалися і вступали в полеміку без страху. Навіть деякі халіфи почали цікавитись цими теологічними дебатами, адже ці події проходили відкрито і справедливо, без лицемірства чи зарозумілості, і були спрямовані на пошуки істини.

«Християнам надавалася абсолютна свобода подання своїх аргументів, і вони могли говорити все, що хочуть, що вони й робили, не бажаючи дратувати когось, як робили звичайні люди, неосвічені, які не розуміють власну релігію в їхніх дискусіях»¹⁶.

¹⁵ David Thomas, trans., *Early Muslim Polemic проти Christianity: Abu Isa al-Warraaq's "Against the Incarnation"* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), p.4.

¹⁶ *Ibid.*, p.5.

Влада могла визначити день та запросити теологів різних релігій для вільного обговорення певних теологічних питань. Дух цих починань надає широкий обсяг інформації про те, як іудеї, християни та мусульмани впливали один на одного під час раннього розвитку теології.

Коли Багдад опинився під мусульманським правлінням, мусульманські та християнські лідери швидко об'єднали зусилля і згодом збагатили вміння та досягнення один одного. Халіфи поважали християнських єпископів та лідерів інших релігій. Несторіанський патріарх Тимофій проголосив: «Я маю прямиий доступ до присутності халіфа»¹⁷.

Мусульманське визнання християн під час Аббасидського періоду розглядається у значущості таких християнських учених як Хунайн ібн Ісхак, його син Ісаак та їх колега Куста ібн Лука, які були відомі перекладами стародавніх текстів на арабську заради користі халіфа та знаті. Вони та багато інших (менш відомих) християнських перекладачів користувалися повагою і справедливою винагородою за свою працю. Також мусульманські філософи часто були учнями християнських учених, як у випадку Аль-Фарабі, Юхани ібн Хайрана та Абу Бішра Матті ібн Юсуфа. Навіть відомо, що мусульманські теологи іноді консультували християн, як у випадку з Абдуллахом ібн Саїдом ібн Куллабом і певним Петіоном, які зустрічалися в церкві, розташованій у багдадському кварталі Дар аль-Рум¹⁸.

Перше покоління арабомовних християн, таких як Теодор Абу Курта, Аммар аль-Басрі та Хабіб ібн Хідма Абу Раїта, глибоко вкоренилося в тодішніх колах

¹⁷ Thomas, *Christians at the Heart of Islamic Rule*, p.vii.

¹⁸ *Ibid.*, p.viii.

ісламської теології. Насправді, вони перейняли техніки та концепції, які допомогли їм сформулювати їхнє розуміння Трійці та втілення. Ці теологи були відомі своїми інноваційними ідеями, які стали результатом їхнього навчання з мусульманськими колегами. З іншого боку, багато мусульманських теологів досліджували християнство та Біблію. Проте іноді такі дослідження призводили до недовіри та розбіжностей, а «діалог» набував форми «діатриби». Хоча відносини між теологами з обох сторін несподівано набули цієї полемічної форми, взаємодія в цілому була мирною¹⁹.

Протягом майже всієї Аббасидської ери християни жили в безпеці та свободі. Християни були лікарями, фінансистами та особистими секретарями в палацах халіфів і правителів. Вони носили такий же одяг, грали в ті ж ігри і насолоджувалися такими ж благами, що й мусульмани. Як мусульмани, що живуть на Заході, швидко перетворюються на європейців за своїм стилем життя, навіть називають дітей на західний лад; так і християни, які жили за часів Аббасидів, зазнавали впливу переважної мусульманської культури.

Вплив поширювалося на мистецтво. Люція Ганна Хант у своєму дослідженні аббасидського мистецтва показала, як ісламське мистецтво могло вплинути на спосіб декорування християнських церков. Завжди були люди, як і очікувалося, меншість населення, які скаржилися на християнський вплив на халіфат; однак такі скарги не змінювали урядової політики.²⁰

Ця взаємодія між християнськими та мусульманськими сторонами, теологами та знаттю не обмежувалася питаннями релігії. Вони разом спілкувалися, обідали та обмінювалися подарунками. Зазвичай

¹⁹ Ibid., pp.viii and ix.

²⁰ Ibid., pp.x-xi.

у Багдаді мусульманські теологи та знать відвідували християнські монастирі на християнські свята, брали участь у християнських святкуваннях і разом сідали за стіл. Їхні християнські колеги могли здійснювати подібні відвідини мечетей на мусульманських свят. Деякі халіфи навіть відвідували монастирі та спілкувалися з ченцями. Халіфи Мамун та Аль-Мутаваккіл провели багато часу в монастирях, і Мамуну сподобалися християнські літургії, що проводилися там²¹.

Давид Томас у своїй книзі «Рання мусульманська полеміка проти християнства» пояснює обмін між християнами та мусульманами:

«Християни брали участь у житті ісламського суспільства, оскільки це збагачувало їх, і вони отримували користь там, де могли. Вони збагатили суспільство інтелектуальною спадщиною й талантами, які вони принесли, та ідеями, які вони могли запозичити, та способом мислення, в якому вони бачили користь, що їх збагачує. Було багато дискусій та суперечок щодо питань віри, і з'явилася політична література, в якій відповідні позиції були сформульовані та детально розроблені й перетворилися на чисту софістику».²²

Андалусія та міжрелігійний діалог

Мусульмани та іудеї називають Андалусію (ісламську Іспанію) «золотою ерою» взаємного розуміння та міжрелігійного співробітництва. Іспанія стала частиною мусульманського світу на початку восьмого століття. Мусульмани незабаром перетворили її на центр міжрелігійної та міжкультурної цивілізації.

²¹ Thomas, Early Muslim Polemic against Christianity, p.6.

²² Ibid., p.20.

У результаті народилася перша справжня космополітична культура. Юдейські, християнські та мусульманські студенти навчалися разом і ставали друзями. Випускники шкіл у Кордобі та інших містах перекладали класичні грецькі та римські роботи на арабську та іспанську. Для прикладу, вони переклали праці Аристотеля з фізичної та природної історії на арабську із грецької.

В Андалусії сформувалися три різні літературні традиції за часів європейського середньовіччя. Мусульманські філософи та вчені розширили межі знання в галузі медицини, оптики, алгебри, хімії та інших наук. Юдейські вчені сформували андалуські традиції, а християнська Європа послала своїх теологів вивчати філософію та науки в мусульманських та іудейських учених в Андалусії. Одинадцять століття подарувало нам таких видатних філософів, що шукали вирішення протистояння між релігійною та науковою істиною, як Ібн Рушд (Аверроес) та Маймонід.

Акбар С. Ахмед у своїй книзі «Іслам сьогодні» цитує Вашингтона Ірвінга, американського дипломата та шановного письменника ХІХ століття, який сказав про Андалусію наступне:

«У результаті, їхній героїзм можна було порівнювати лише зі скромністю, і незабаром після свого зародження вона (Андалусія) перевершила нації, з якими змагалася. Ці люди, відрізані від своїх рідних будинків, полюбили землю, котру, як вони припускали, їм дарував Аллаг, і намагалися прикрасити її тим, що могло послужити для щастя людини. Закладаючи основу своєї влади в системі мудрих і справедливих законів, ревно культивуючи мистецтво й науки, і розвиваючи сільське господарство, ремесла й комерцію, вони поступово сформували імперію, яка була

поза конкуренцією щодо процвітання – жодна імперія християнського світу не могла зрівнятися з нею... Міста арабської Іспанії стали притулком для християнських діячів, які збагачувалися там, навчаючись корисним умінням. Університети Толедо, Кордови, Севільї та Гранади наповнювалися блідими студентами з інших земель, які знайомилися там із науками арабів та скарбами античності»²³.

Багато європейських вчених підтверджують багату літературну спадщину Андалусії та її різносторонній вплив. Жителі Африки, за спостереженнями Роджера Боаса, називали її «загублений райський сад».

«Це дуже дивно, – каже Боас, – оскільки в мусульманській Іспанії арабська цивілізація досягла небаченого рівня розвитку мистецтва та інтелекту. Це найкраще виявляється в поезії, яка ще з доісламських часів була мистецтвом, у якому араби завжди процвітали. Цей стиль поезії може бути описаний як бароко та еліптичний, часом навіть шляхетний, оскільки він ґрунтується на використанні вишуканих порівнянь, метафор та концепцій у межах сучасної суворої метричної системи, традиційної моделі тем. Поет був ювеліром слів, що підбирав засоби словникового зображення для того, щоб зафіксувати та увічнити скороминуще відчуття радості, смутку чи естетичного захоплення, які прагнуть також віддати шану патрону, висміяти ворога чи зробити гумористичне спостереження»²⁴.

Тому сучасні західні суспільства мають задуматися про те, чи можуть вони називати себе цивілізованим суспільством. Попередні періоди цивілізованості силь-

²³ Akbar S. Ahmed, *Islam Today: Short Introduction to the Muslim World* (London: I.B. Tauris, 1999), p.63.

²⁴ *Ibid.*, p.64.

но відрізняються від жорстокості та пошуку цапа-відбувайла, які ми бачимо в наш час. Сьогодні західні суспільства стикаються з безліччю проблем, багато з яких вони створюють собі самі. У їхній боротьбі проти зовнішнього тероризму та його загрози вони стикаються з новими викликами і самі нехтують справжніми основами їхнього громадянського суспільства. Для прикладу: хіба ці суспільства досить ретельно спостерігають за тим, наскільки добре вони захищають права і свободи своїх етнічних та релігійних меншин, особливо мусульман? Чи виконують вони свій обов'язок утвердження свободи віросповідання та поваги до релігійного плюралізму? Яке майбутнє чекає на іммігрантів, які в пошуках кращого життя приїжджають на Захід? Багато хто з них зараз живе в страху та жаху. Чи можна зберегти європейське поняття гуманізму перед населенням, яке не є європейським чи білим?

Акбар С. Ахмед порушує ці та інші питання, щоби звернути увагу західних учених на приклад Андалусії, аби вони могли дати нове визначення концепції цивілізованого суспільства. Близько тисячі років тому Андалусія відстоювала цивілізоване суспільство, яке захоплює й підтримує релігійний та етнічний плюралізм та вільні дебати. Бібліотеки й коледжі були відкриті для всіх, безкоштовна освіта була пов'язана з пільгами за успішність, було багато громадських лазень та парків, процвітали поезія та архітектура, але насамперед існувала повага до людства та його прагнень²⁵.

Ізабелла захопила Андалусію в 1492 році, тоді негайно наказали юдеям прийняти нову віру або покинути країну. У зв'язку з цим єврейська культура Андалусії припинила своє існування.

²⁵ Ibid., p.62.

Такий же закон торкнувся й мусульман і мав схожі результати. Цитата з праці Томаса Арнольда про протилежне становище арабів-християн під мусульманським правлінням охоплює, з ісламської точки зору, послання міжрелігійного діалогу та його необхідність:

«Якби робилися спроби насильно обернути християн в іслам, вони не змогли б встояти, проживаючи серед мусульман, аж до часів аббасидських халіфів. Беручи до уваги ... толерантність мусульман-переможців стосовно арабів-християн у першому столітті хіджри і пізніше, ми можемо зробити висновок, що ті християнські племена, які прийняли іслам, зробили це за власним вибором та бажанням. Сучасні араби-християни, які мешкають серед мусульманського населення, є живими свідками цієї толерантності. Корінні християни точно воліли правління мусульман, а не хрестоносців, і коли Єрусалим остаточно опинився в руках мусульман, здається, християнське населення Палестини вітало своїх нових правителів і з тихою задоволеністю підкорялося їхньому правлінню»²⁶.

Хрестові походи та султан Салахуддин аль-Айюбі (Саладін)

Хрестові походи, що тривали від 1095 до 1291, були спрямовані на звільнення Святої Землі Єрусалиму від мусульман. Брутальні та кровопролитні хрестові походи справді «звільнили» Святу Землю, але в процесі вони залили вулиці її міст кров'ю мусульман, євреїв та християн, які їх населяли. Ця жахлива агресія спонукала султана Салахуддина аль-Айюбі покинути Єрусалим. Однак коли він переміг хрестоносців, він гаран-

²⁶ Thomas Arnold, *The Preaching of Islam*, 2nd ed. (London: Constable, 1913), pp.50.

тував їм гарне ставлення до них. Відповідно до однієї історії, він переніс напад на замок, щоби встигнути відгуляти весілля в ньому до того, як його захоплять мусульмани. У відповідь на це шанобливе ставлення мати нареченої послала їжу та квіти мусульманській армії, що тримала облогу замку²⁷.

Хоча відносини зі християнами погіршилися внаслідок хрестових походів, оскільки хрестоносці були жорстокими і кривавими, виявляли нетерпимість до мусульман, мусульмани та християни, які прагнули мирного співіснування, не відмовилися від своїх зусиль. Навіть у ті важкі часи султан Аль-Насир (1062 – 1088), мусульманський правитель Північної Африки, відправив священника зі своєї землі, щоб він перейшов у сан єпископа, аби потреби християн у його володіннях були задоволені. Папа Григорій VII (1020 – 1085) був глибоко вражений цим актом доброзичливості та великодушності і написав лист-захоплення, у якому висловив свою подяку²⁸.

Османський період

Після мамлюцького періоду, Османська імперія контролювала більшу частину Близького Сходу, значні простори Східної Європи та частини Середньої Азії, вона затвердила свою владу над багатьма етнічними, релігійними та культурними спільнотами. Адміністратія султанів розробила комплексний підхід для управління та контролю за цими різними (нерідко

²⁷ Нещодавній фільм «Царство небесне» режисера Рідлі Скотта (Twentieth Century Fox Film Corporation, 2005) представив найкращу картину ставлення Салахуддіна до ворогів.

²⁸ Rev. Elias D. Mallon, *Islam: What Catholics Need to Know* (Arlington, VA: National Catholic Educational Association, 2006), p.55.

конфліктуючими) релігійними групами. Османи продовжували традиції шанобливої толерантності та релігійної автономії, яка отримала назву системи мілетів, у продовження концепції ахль аз-зима в мусульманській традиції під час правління Мухаммада Фатіха (1451 – 1481) та надалі.

Три провідні немусульманські релігійні громади – іудеї, православні та християнська вірменська громада – були встановлені та визнані як громади зимміїв (мілетів). Мілет – це османський термін для позначення релігійної меншини, яка проживає в імперії Османа. Спочатку він походив від арабського слова «мілат» (релігійна громада). Кожен мілет мав своє релігійне керівництво: головний рабин був у іудеїв, патріархи у православних та вірмен-християн. Кожна громада була відповідальна за збирання та розподіл своїх власних податків, роботу установ у сфері освіти та видачу таких внутрішніх особистих правових документів, як шлюбні свідоцтва, документи про розлучення, успадкування.

На Близькому Сході на той час ідентичність значною мірою ґрунтувалася на релігії. Ця система функціонувала доти, поки європейські концепції націоналізму та етнічності не проникли до Османської імперії у другій половині дев'ятнадцятого століття. У той час, – завдяки конституційним реформам, – термін почав вживатися для позначення релігійних та етнічних меншин, які перебувають під захистом закону, на противагу правлячій суннітській громаді. Така автономія не існувала на Заході того періоду.

Міжрелігійний діалог. Сучасний період

У наш час міжрелігійний діалог активізувався – і збільшилися контакти між різними релігійними групами. Світ швидко змінюється. Глобалізація унеможлиблює віруючих однієї релігії залишатися байдужими до послідовників іншої релігії. Так званий «новий світовий порядок» робить міжрелігійні та міжкультурні контакти практично неминучими, бо телебачення, радіо, фільми, книги та інтернет продовжують звужувати прірви, які колись відокремлювали релігії та культури. Все важче для будь-якої релігійної, етнічної чи расової групи залишатися невпізнаними у вченнях та практиках інших релігій та культур.

Незважаючи на конфлікти та насильство нашого часу, багато мусульманських громад та людей живуть у мирі та співпрацюють з немусульманами. ЗМІ схильні ігнорувати ці історії та досвід, але, у свою чергу, вони акцентують увагу на жорстоких сутичках та подіях. Ця байдужість може стримувати тих, хто прагне міжрелігійного діалогу. Міжрелігійний діалог – це саме те, що потрібно для формування позитивних і конструктивних відносин між мусульманами та немусульманами, а також для поширення та дозволу таким відносинам бути керівною моделлю взаємин²⁹.

Однією такою моделлю є випадок із життя святого Франциска Ассизького. Коли св. Франциск приїхав до Дамієтту (Єгипет) під час п'ятого хрестового походу, побачені ним руйнування, заподіяні хрестоносцями, справили на нього тяжке враження. Коли він зустрівся із султаном Аль-Камилем, місцевим мусуль-

²⁹ Дивитися: Петро Макарі, *Conflict and Cooperation Among Christian and Muslims in Egypt: Communal Relations, Toleration, i Civil Society* (New York: New York University, 2003).

манським правителем, він був вражений, настільки ввічливо прийняв його султан і наскільки добре ставився до нього. Рікольдо де Монте Кроче, що з ордену францисканців, провів приблизно двадцять років, подорожуючи Близьким Сходом, тож він описав дивовижні історії про свої добрі стосунки та дружні зустрічі з мусульманами³⁰.

Здобувши незалежність від своїх колоніальних правителів, багато мусульманських країн прагнули до розвитку кращих відносин із християнами, які живуть серед них. Представники кожної релігії країни зустрічалися на конференціях, присвячених міжрелігійному діалогу. Одна така християнсько-мусульманська конференція проводилася у Тріполі (Лівія) 1-5 лютого 1976 року. Ця подія була організована спільно з лівійським урядом, і спонсором її виступав також Ватикан.

Християнські та мусульманські делегати з усього світу брали участь і в результаті сформулювали спільну декларацію, яка містить двадцять чотири пункти. Як вияв доброї волі, католицька церква в Бенгазі була знову відкрита 8 грудня 1977 року. Мусульманські та християнські вчені з Африки, Близького Сходу та інших територій були запрошені на церемонію. Ця конференція ознаменувала величезний прорив у мусульмансько-християнських відносинах. Міністри закордонних справ країн Ісламської конференції ухвалили декларацію на зустрічі у Стамбулі 12-15 травня 1976 року³¹.

Протягом двадцятого століття наступні вчені брали активну участь у просуванні міжрелігійного ді-

³⁰ Ibid., pp.55-56.

³¹ Documents and Researches of Seminar on Islamic-Christian Dialogue, Tripoli (1-5 February 1976) (Libya: Popular Office of Foreign Relations, 1981).

алогу: Ісмаїл Р. Аль-Фарукі, Джамал Барзінджі, Ікбал Дж. Юнус, Мухаммад Абдул Рауф, Наїм Акбар (США), шейх Ахмад М. Забара Едін та Юсуф Зія (Туреччина), Махмуд Албаджі (Туніс) шейх Хасан Хаттаб (Сирія), Сулайман Абубакр (Південна Африка), Усман Шахін та Хусейн Мухаммад Карібулла (Судан), Алі Ахмад Хасан (Сомалі), Ілі Хуршид Ахмад і Зафар Ісхак Ансарі (Пакистан), Ахмад Шахаті (Лівія), Вахідеддін Хан та Ізіддін Ібрагім (ОАЕ), Мухаммад Ахмад Халафалла та Мустафа Махмуд (Єгипет), Сібгаталла аль-Муджад та Джамал Бадаві (Канада).

Мусульманські організації та вчені протягом усієї історії практично завжди підтримували міжрелігійний діалог. Усі головні мусульманські організації на Заході також чинили відповідно, зокрема Ісламське співтовариство Північної Америки (англ. Islamic Society of North America (ISNA)), Ісламське коло Північної Америки (англ. Islamic Circle of North America (ICNA)), Мусульманська місія Америки (англ. Muslim Mission of America (MMA)), Мусульманське американське співтовариство (англ. Muslim American Society (MAS)) та Рада американських та мусульманських відносин (англ. Council of American and Muslim Relations (CAIR)).

Двадцять перше століття представило нові та складні виклики для мусульман. З одного боку, багато сил у західних медіа прагнуть закріпити за мусульманами ярлик терористів та використати свої технічні можливості для розпалювання забобонів. З іншого боку, мусульманське населення зростає. Відповідно іслам зароджується як сила в суспільстві, яке мало стикається з релігійною різноманітністю. Захід формується як регіон багатьох релігій, де різні етнічні та расові групи намагаються жити один із одним у мирі. У відповідь на цю різноманітність, яка активно зростає і частиною

якої вони є, мусульмани повинні стати більш активними в заохоченні міжрелігійного діалогу. Вони мають стати путівниками, завойовувати серця людей як миротворці. Імами, релігійні лідери та вчені – всі вони, дотримуючись ісламських принципів діалогу, повинні стати дилерами у побудові миру у всьому світі. Ми сподіваємося, що ці настанови допоможуть їм сприйняти те, як іслам вкотре народжується на світовій арені як модель миру, справедливості та діалогу.

У наступному розділі ми представимо тематичне дослідження такої побудови світу в Рочестері, Нью-Йорк, і вивчимо деякі зусилля, ініційовані мусульманами, які живуть у США, для просування мирного співіснування та взаємного розуміння через міжрелігійний діалог.

Ключові моменти розділу

- Пророк Мухаммад зробив усе, що він міг, щоби допомагати й виховувати свою нову громаду, об'єднати відмінності між її членами та зберігати її довіру, незважаючи на мекканську опозицію, тортури та приниження. Коли б мекканські лідери не приходили до нього поговорити, він слухав їх уважно та з повагою, при цьому чемно пояснював свою позицію.

- У Медині пророк Мухаммад був главою держави. У цій іпостасі він будував міжрелігійну конфедерацію, що включала іудеїв, християн, мусульман та язичників. Його метою було знайти шлях для кожного, щоби жити разом у світі. Він докладав усіх зусиль, аби укласти угоди з сусідніми племенами, навіть із мекканцями, коли з'являлася така можливість.

- Мухаммад завжди використовував ісламські принципи прощення та милосердя для того, щоб згладити відмінності між людьми, у межах сімей і навіть між його громадою та ворожими племенами.

- Багато мусульманських правителів та імамів відігравали головні ролі у поширенні міжрелігійного діалогу від його витоків серед членів авраамічних релігій до індусів, буддистів та інших, які з волі випадку опинилися під мусульманською владою.

- Багато мусульман відігравали ключові ролі у просуванні міжрелігійного діалогу навіть під час хрестових походів та західного колоніалізму, у найгірші часи мусульманської історії. Тримаючи протистояння політичній окупації, ці мусульмани ніколи не відмовлялися вести діалог із представниками інших релігій.

- Продовжуючи ці істинно ісламські традиції, основні мусульманські організації на Заході, а також багато ісламських організацій та політичних партій у мусульманському світі, підтримують внутрішньорелігійний та міжрелігійний діалоги.

Питання для обговорення

- Чи знаєте ви приклад діалогу з часів Пророка, який не згадувався у цьому посібнику? Якщо знаєте, то додайте його до свого списку.

- Чи зустрічали ви вагому працю класичної ери ісламу на тему міжрелігійного діалогу чи історії, яку, на вашу думку, ми маємо додати до списку літератури?

- У нашому дуже короткому переліку багатьох мусульманських учених, які брали участь у міжрелігійному діалозі у ХХ столітті, чи не пропустили ми якусь впливову особистість?

- Чи знаєте ви біблійні історії іудеїв і християн, які демонструють їхні переконання щодо плюралізму?

Розділ п'ятий

Авраамічні релігії: тематичне дослідження досвіду Рочестера

Потреба діалогу

З історичної точки зору мусульмани впливали на західну культуру та цивілізацію протягом тисячоліття. У свою чергу, багато століть західна культура не мала особливого впливу на мусульманський світ. Навпаки, вона сильно збагатилася завдяки «ісламській просвіті» у всіх культурних та наукових галузях. Доктор Ханс Кехлер у своїй статті під назвою «Мусульмансько-християнські зв'язки в Європі: минуле, сучасність та майбутнє» ретельно порівнює християнську цивілізацію Європи з ісламською цивілізацією упродовж цих століть. На його думку, ісламська цивілізація була набагато досконаліша і більш освічена. Мусульмани, з якими християни зустрічалися за часів хрестових походів і після, пробудили Європу від її «догматичного сну» та допомогли європейцям просунутися в напрямку формування освіченого, раціонального та недогматичного світогляду. Іслам вплинув на Захід, – через «Велику бібліотеку Європи» в Толедо (Андалусія) або подібні до неї установи.

У 1130 році школа перекладу Толедо приваблювала студентів та дослідників з усієї Європи. Ця школа вирізнялася мусульманським впливом.

Християнсько-мусульманські відносини погіршилися під час раннього сучасного періоду, оскільки

імперія Османа і західні сили були залучені до взаємної недовіри. Не задовольнившись зменшенням позитивного впливу ісламської цивілізації та її внеску до європейської цивілізації, Західна Європа спробувала демонізувати справжній характер ісламу. Із приходом колоніалізму, відносини Західної Європи з мусульманами просунулися ще далі у напрямі політичного домінування та «культурного піклування». Негативна характеристика ісламу продовжилася зі становленням такої академічної дисципліни як «орієнталізм», який сягає своїм корінням у цей підхід християнських апологетів, які зробили християнську доктрину домінуючою над ісламською «єрессю». Голлівудські фільми, і навіть Інтернет- і друковані медіа грали вагомую роль у посиленні таких викривлень.

Сьогодні мусульманські громади у країнах Заходу часто зображуються як загроза західної соціально-культурної цілісності. Існування значних мусульманських громад у регіоні призвело до зростання ворожих реакцій з боку жителів Заходу. По-перше, Інтернет- та друковані ЗМІ змусили цих людей усвідомити, що кількість мусульман зростає. «Церкви порожні, а мечеті заповнені», – цей вислів, що часто використовують для того, щоб посіяти страх і недовіру. Потім стався трагічний інцидент 11 вересня, вибухи бомб у Мадриді та Лондоні. Усі ці катастрофи посилили штучне знеславлення ісламу та мусульман у культурній свідомості жителів Заходу. Більше того, мусульманські суспільства приписуються в потенційні союзники нового «войовничого ісламу», який сприймається як загроза культурної ідентичності Заходу¹.

¹ Детальніше дивіться: Dr. Hans Koechier, “Muslim Christian Ties in Europe: Past, Present and Future.” Available online на www.IslamOnline.net.

Як релігійні та культурні меншини мусульмани на Заході переживають нелегкі часи через ці стереотипи та приниження. Перед лицем цих посягань вони ніколи не були пасивними. Навпаки, вони докладають серйозних зусиль і віддають багато ресурсів для боротьби з цією демонізацією. Очевидно, потрібно ще більше старань та навіть інвестицій. Саме тут відбувається міжрелігійний діалог, бо цей вид діяльності може відіграти потужну роль та ініціювати програми у громаді, які користуються спільним добробутом і просувають соціальну справедливість і громадянські права.

На щастя, багато церков протистоять створенню таких антимусульманських стереотипів. Вони прагнуть будувати добрі відносини з мусульманами. На уроках для дорослих християни читають про іслам та інші релігії. Багато церковних груп відвідують мечеті в рамках їхнього навчання. Вони захоплюються, коли бачать мусульман, що моляться, і часто говорять про те, як мусульманська самовідданість і відданість Господу спонукає їх бути більш щирими в їхньому поклонінні. Багато церков також включають вивчення ісламу та відвідування мечетей у свою програму конфірмації молоді. Тінейджери та молоді люди демонструють справжній інтерес до міжрелігійного розуміння та прагнуть об'єднатися зі своїми мусульманськими товаришами у різних проектах соціальної справедливості. На вищих організаційних рівнях – церковних рад, католицьких та протестантських єпархіях та інших церковних організацій – існує справжня зацікавленість у побудові мостів через діалог з мусульманами.

Незважаючи на гідні похвали зусилля, опозиція також нарощує позиції серед деяких християн. Євангелістське консервативне праве крило протистоїть

міжрелігійному діалогу, особливо з мусульманами. Згідно з деякими євангелістами, християни, залучені до міжрелігійного діалогу з «невіруючими» мусульманами, самі стали «невіруючими». Однак такі засуджувальні тенденції страху зустрічаються у кожній релігійній групі.

Незалежно від сучасних загроз, участь у будь-якому міжрелігійному діалозі, що веде до розуміння та поваги в душі людяності, є наказом Аллаха. Тому, якщо мусульмани поселяються у християнській країні, вони завжди ставляться до своїх нових сусідів дружелюбно, з наміром жити у мирі та побудувати міцні міжрелігійні відносини з ними. У таких ситуаціях мусульмани повинні бути готові прийняти минулі образи, завдані християнами. Вони можуть здійснити це, знаючи, що їхні християнські товариші зроблять так само по відношенню до них.

Незважаючи на свої труднощі та виклики, період, у якому ми зараз живемо, може розглядатися як можливість побудови мирних взаємин. Але ми, мусульмани, маємо бути обережними, щоб використати цю можливість, а не намагатися перетворити діалог на змагання. Приклад упущення цієї можливості стався нещодавно, коли під час мусульмансько-християнського міжрелігійного діалогу мусульманин сказав імаму: «Я хочу, щоб вони всі прийняли іслам. Дозвольте мені сказати». Однак, як говорилося вище, міжрелігійний діалог включає не проповідь, дебати чи навернення, а побудову відносин заради мирного співіснування.

Зустріч мусульман і включення їх у сім'ю рас та релігій з рівними правами та обов'язками для всіх є новим досвідом для багатьох членів християнської біль-

шості Заходу. Внаслідок такої незахищеності разом зі страхом, спровокованим подіями 11 вересня, збільшилася нетерпимість та ксенофобія. Незважаючи на цю негативну реакцію, такі релігійні групи, як католицька церква та багато протестантських відгалужень, сміливо демонструють свою готовність до діалогу та мирного співіснування. Вони наполягали на цьому, хоча втратили багато членів християнських конгрегацій правого крила.

Навіть із існуванням труднощів міжрелігійний діалог, як ми обговорювали у другому розділі, має здійснюватися справедливо, чесно та з повагою до всіх. Тому, коли мусульманські представники переконують християнських товаришів організувати спільні публічні семінари та програми з розуміння ісламу, вони мають бути обережними, щоб не показати навіть видимості спроби проповідування аудиторії. Таке враження зруйнує діалог. Ці семінари повинні розглядати як християнські, так і мусульманські переконання та надавати порівняльний погляд кожного, не намагаючись судити. Потрібно вибрати двох доповідачів, які добре знаються на діалозі – і кожен представлятиме свою релігію. Якщо можливо, вони повинні зустрітися заздалегідь, щоби дізнатися один одного і розробити цілісний підхід. Якщо християнський партнер запропонує семінар на тему ісламу, то в такому разі потрібний лише мусульманський доповідач. Якщо мусульмани намагаються ініціювати семінар на тему ісламу, то вони можуть зустрітися з деяким опором. У деяких випадках християнські партнери скаржаться на надто агресивне ставлення. Дехто навіть може зупинити діалог через це враження.

Юдейсько-мусульманський діалог

Мусульмани та юдеї переживали значне культурне відродження в Андалусії у період з X до XII століття. Хасдай ібн Шапрут працював у суді халіфа Абд аль-Рахмана III Кордови. За сприяння Хасдая юдейські поети та вчені стікалися до Андалусії з усього світу і розпочали нову еру, яка мала увійти в юдейську історію як «золотий вік Андалусії».

Юдеї за правління Османів жили у мирі та процвітанні. Протягом останніх сімдесяти років, із часів захоплення Бурси в 1326 і теплого прийому сефардських євреїв, коли їх вигнали з Іспанії і досі, в сучасній Туреччині, єврейська громада жила серед мусульман у спокою й безпеці. Коли Стамбул опинився в руках Османів в 1453, Султан Мехмет II призначив Моше Капсалі головним рабином Стамбула, тому єврейська громада могла жити в мирі, гідно сповідуючи свою релігію. Під час Другої світової війни Туреччина залишалася безпечним місцем для євреїв, які тікали від жахів нацизму. Єврейський музей Стамбула має документи та свідчення того, як дві громади жили у мирі з часів Османської імперії².

Сьогодні існує величезна прірва нерозуміння між мусульманською та юдейською громадами. Ізраїльсько-палестинський конфлікт породив недовіру та образи, а в результаті постраждав діалог. Однак багато рабин-реформаторів і навіть консервативні рабини бажають діалогу з мусульманами. Мусульмани мають підтримувати цю відкритість, особливо внаслідок подій 11 вересня. Для цього є низка причин. По-перше,

² Мухаммад Шафік відвідував єврейський музей у Стамбулі у червні 2010 року. Дивіться також: The Quincentennial Foundation Museum of Turkish Jews (Gozlem Dazetecilik Basin ve Yayin, 2004).

прагнучи діалогу з єврейською громадою, мусульмани посилають сильне послання, що вони не сумніваються в тому, чи потрібно будувати стосунки навіть із тими, від кого вони відрізняються.

По-друге, створення коаліцій із лідерами єврейської громади може призвести до певних політичних благ. Проте ця причина не повинна сприйматися як опортуністична, оскільки, виходячи з існуючих реалій на Заході, вона є прагматичною та реалістичною. По-третє, оскільки євреї є членами авраамічної релігійної громади, мусульмани мають релігійний обов'язок зблизитись із ними.

По-четверте, багата історична традиція сильних та плідних єврейсько-мусульманських відносин не повинні бути забутими. Близькість уявлень про Бога обох груп та багато релігійних практик надає додаткові підстави для діалогу. По-п'яте, мусульмани визнають біблійних пророків як пророків ісламу. Розуміння подібностей та відмінностей між їхнім зображенням у Старому Завіті та Корані може бути гарною темою для успішного діалогу тим, що може призвести до більш глибокого розуміння іудаїзму та ісламу.

По-шосте, мусульмани та юдеї мають спільний досвід проживання як меншини на Заході. Нещодавно євреї зазнали жажливих переслідувань від рук європейської християнської більшості. Вони переживали подібні злочини в США і все ще зустрічають дискримінацію. Внаслідок подій 11 вересня мусульмани потрапляють під дедалі більші дискримінації. Два суспільства можуть використати діалог, щоб обговорити одне з одним те, як успішно впоратися з цією дискримінацією.

Але крім того, що вони можуть отримати навіть завдяки таким діалогам, мусульмани та євреї мають

відігравати вагому роль у зміцненні миру в усьому світі. Успішний діалог між двома громадами та найкращі відносини можуть зробити внесок у мирне вирішення ізраїльсько-палестинського конфлікту. Таке бачення не є таким неможливим, як здається. Розглянемо приклад покійного рабина Джуди Міллера із рочестерського храму Бріт Кодеш. Активний член міського міжрелігійного форуму, рабин Міллер, дуже цікавився побудовою мостів та найкращих відносин між громадами. Реформістська юдейська громада храму Бріт Кодеш та ісламський центр об'єднали зусилля для просування багатьох видів діяльності, особливо під час боснійської кризи. Виділяється один із видів діяльності: спільний обід для збору грошей для жертв боснійської війни у синагозі у 1993 році. На ньому було багато людей, включно з державними і федеральними урядовими представниками. Вперше в рочестерській синагозі був чутий азан (заклик на молитву), і молилися мусульмани. Це справді була історична подія.

Рабин Міллер, видатний лідер Реформістської юдейської громади, витратив багато часу та зусиль для побудови добрих відносин. Він також був простою спонтанною людиною. Іноді він міг прийти до ісламського центру без дзвінка, якщо в нього з'явилася нова ідея, і він хотів поділитись нею. Одного разу він подзвонив імаму Шафіку додому з аеропорту, щоб висловити співчуття у зв'язку з інцидентом, у якому єврей, народжений в Америці, відкрив вогонь по мусульманах під час спільної молитви в Хевронській мечеті. Він попросив імама організувати спільну прес-конференцію наступного ранку, щоб засудити цей інцидент. Центр було заповнено працівниками медіа, а також лідерами громади з обох боків ізраїльсько-палестинського конфлікту. Під час прес-конференції рабин Міллер назвав нападника самозванцем, зрадником юдейської віри.

Він просив Тель-Авів та єврейський народ загладити свою провину за зраду.

Сучасні виклики для мусульман-учасників міжрелігійного діалогу

Міжрелігійний діалог – це новий досвід багатьох мусульман. Деякі мусульмани мають знання про іслам, але дуже жорстокі у своєму підході, інші ж дуже цікавляться діалогом, але мають недостатньо знань про іслам. Тому учасники-мусульмани повинні проходити навчання перед тим, як брати активну участь у діалозі, спрямованому на покращення загального уявлення про іслам і збільшення розуміння ісламу немусульманськими учасниками.

Загалом, будь-який мусульманський діалог із християнами та юдеями стикається з деякими викликами. Перший виклик стосується кількості. Мусульманські представники завжди у меншості. Існує кілька пояснень цього явища: організатори часто вважають, що складно задіяти мусульманську громаду, що мусульмани походять із таких культур, у яких такий діалог невідомий і не заохочується, або у яких можливість публічної участі у таких подіях обмежена. Насправді багато мусульман на Заході борються за базове економічне виживання, і релігійні лідери в громаді схильні надавати перевагу внутрішньомусульманському діалогу.

Другий виклик пов'язаний із самим діалогом. Мусульманські учасники часто мають недостатнє розуміння відповідних принципів. Це можна пояснити тим, що, якщо вони взагалі існують, формальні ісламські системи освіти пропонують програму, яка включає

ісламський підхід до міжрелігійного діалогу. Зокрема, соціально-економічна необхідність та обмеженість ресурсів відповідальні за цю прірву. Крім того, більшість ісламських освітніх закладів підкреслюють примирливий (оборонний або наступальний) підхід щодо інших релігій. В обох випадках мета полягає в тому, щоб перемогти в суперечці і довести ісламську перевагу. На жаль, багато мусульман знають дуже мало або взагалі нічого не знають про ісламські джерела та історію міжрелігійного діалогу. Слід зазначити, однак, що ця ситуація не є унікальною для мусульман та їх освітньої системи. Християнські та юдейські освітні системи страждають від такого ж примирливого підходу до знання «іншого». Тому їх послідовники також приходять у діалог, будучи готовими не вчитися, ділитися і будувати кращі відносини, а доводити першість власної релігії.

Третій виклик походить від небажання релігійних лідерів громади вести за собою інших до діалогу. Імами та експерти в ісламі рідко беруть участь у міжрелігійних зустрічах. Один із перших кроків у стимулюванні їх до цієї діяльності полягає в тому, щоб подолати деякі внутрішні виклики за допомогою внутрішньогомусульманського діалогу, краще навчити імамів та провести просвітницьку діяльність серед населення.

Четвертий виклик виникає через асиметрію. Більшість міжрелігійних груп ініційовані, створенні та фінансуються немусульманськими лідерами та установами. Внаслідок цього мусульманська участь часто стає символічною – і мусульманський контингент не здатний зробити вагомий внесок. Насправді ж, у багатьох випадках мусульманська презентація додається після розробки всієї програми. Така символічна участь руйнує потенційний ефект, який може мати міжрелігійний діалог на добробут усіх громад, що беруть

участь. Симетричний внесок та вплив на процес діалогу необхідні для успішної та ефективної програми.

П'ятий виклик походить від того, що в мусульманських громадах часто відсутні професійні тренери та координатори міжрелігійного діалогу. Тому лідерами чи координаторами програм часто є немусульмани, які не знаються на ісламській традиції. Ця слабкість зменшує цілісність програми та ефективність заклику до мусульман. Коли буде присутній справжній мусульманський координатор, суспільство ставитиметься до груп міжрелігійного діалогу з великою довірою.

Надавання надмірної уваги конкретним результатам є шостим викликом. Відсутність таких результатів може перешкоджати мусульманській участі. Через складну економічну та політичну ситуацію багатьох мусульман, вони схильні виявляти інтерес до конкретних поведінкових та структурних змін системи. Таким чином, деякі з них розглядають міжрелігійний діалог, сфокусований тільки на дослідженні переконань, як марну трату часу. Відповідно, ті, хто бере участь у таких заходах, повинні завжди звертати увагу на особливу програму та конкретні результати, щоб подолати такі сумніви та зневагу. Крім того, вони повинні завжди запитувати, що отримає їхня громада завдяки запропонованому процесу діалогу.

Авраамічні релігії: сучасні приклади міжрелігійного діалогу

Здобувши знання про основні принципи міжрелігійного діалогу, імами та інші лідери мусульманської громади повинні гарантувати проведення успішних міжрелігійних зустрічей та заходів внутрішнього

мусульманського діалогу, створюючи групи діалогу з чіткими програмними заявами, які встановлюють комітети з планування, відбору та застосування відповідних моделей.

Документи та програмні заяви: багато церков прагнуть брати участь у міжрелігійному діалозі. Може існувати два рівні діалогу: формальний діалог на рівні інституцій (а саме з такими групами, як місцева католицька чи інша християнська єпархія, місцева рада церкви, чи подібними організаціями) та громадський діалог з місцевими церквами. Мусульмани починають процес із запрошення цільової групи на ленч або ж обід чи, можливо, починають відвідувати цільові групи у тому місці поклоніння чи інших локаціях, яким віддають перевагу саме вони. На початку формального діалогу потрібно сформулювати заяви про наміри та підзаконні акти. Цей тип діалогу потрібно здійснювати скрупульозно та з належним обліком процедур, деталей та цілей.

Постановка цілей є надзвичайно важливою. Успішні міжрелігійні зусилля Рочестера пов'язані, зокрема, із ретельним вибором цілей. Більшість його програм обмежена удосконаленням керівництва. Відповідно, Міжрелігійний форум рідко розглядається цивільними освітніми програмами. З іншого боку, Ісламський центр Рочестера прагне започаткувати освітні програми, щоб мусульмани і християни могли зустрітися і вчитися один в одного, обмінюватися поглядами. У відповідь на цю потребу, преподобний отець Гордон Вебстер пресвітеріанської церкви, активний член Міжрелігійного форуму та деякі члени-мусульмани вирішили у 1993 році створити Комісію з християнсько-мусульманських відносин (КХМВ, англ. – Commission on Christian-Muslim Relations (CCMR)). З

часу її заснування ця комісія виконала величезну роботу зі створення та організації просвітницьких програм для всієї рочестерської громади. Їхні семінари та інші форми діяльності відвідали приблизно 250 осіб. (див. заяву про наміри та підзаконні акти у Додатку II).

Створення групи формального діалогу із заявою про наміри вимагає багато роботи, а також цілеспрямованого партнера, який бажає присвячувати свою енергію та час. Ця група повинна мати заяву про наміри, яка чітко пояснює правила участі, щоби залучати нових членів. Таке залучення добровольців є дуже важливим процесом, адже наївно очікувати, що добровольці можуть затриматися надовго. Крім того, також потрібно змінювати завдання релігійних лідерів. І можуть бути інші проблеми. Наприклад, в Америці в багатьох мечетях немає імамів, і навіть якщо вони є, часто вони погано знають англійську і не беруть участь у діалозі. Формальний діалог отримує свою силу із установ і будується на громадянській підтримці, тому ці два аспекти дуже важливі для того, щоб діалог досягнув своїх цілей. Зараз багато хто в мусульманських громадах не виявляє готовності надати інституційну підтримку міжрелігійному діалогу. Оскільки цей вид діяльності у своїй сучасній формі все ще є відносно новою концепцією, його цінність часто ставлять під сумнів.

Неприйняття справжньої ідеї міжрелігійного діалогу може виникнути навіть під час підготовки та розробки заяви про цілі. Наприклад, у мусульмансько-християнському міжрелігійному діалозі у Нью-Йорку католицький учасник стверджував, що неправильно вести діалог із мусульманами, оскільки, на його думку, мусульмани вірять, що немусульмани потрапляють до Пекла. Хоча з цими помилками можна

боротися за допомогою відповідних заходів, такі люди можуть проігнорувати будь-який із них, якщо почують про це.

Незважаючи на те, що християни та мусульмани мають багато спільних релігійних переконань та спільну історію, вони все ще стикаються з багатьма перепонами при намаганнях створити успішний діалог. Це також стосується діалогу юдеїв і мусульман. Сьогодні мусульмани та юдеї застрягли в оманах і конфлікті інтересів. Як згадувалося раніше, ізраїльсько-палестинський конфлікт спровокував недовіру та змішані почуття, які роблять діалог складним. На щастя, деякі рабини-реформатори і консерватори, а також деякі імами прагнуть діалогу; багато юдеїв і мусульман усвідомлюють важливість діалогу між двома громадами і розуміють його відповідність сучасному суспільству. Мусульмани та юдеї потребують один одного, щоби побудувати кращі відносини між їхніми громадами та допомогти побудувати мир на Близькому Сході та у світі в цілому. Тим не менш, для них все ще важко обговорювати питання Ізраїлю та Палестини відкрито.

Попри таку дійсність юдеї та мусульмани Рочестера сформували комісію для створення формального діалогу з підтримкою різних інституцій. (Див. її програмну заяву та підзаконні акти у Додатку III). Багато років учасники фокусувалися на мусульмансько-юдейських відносинах у США та уникали розмов про Ізраїль та Палестину. Нещодавно вони почали розглядати це делікатне питання в колах їхнього керівництва, проте вони не змогли провести публічний семінар і розпочати діалог на цю тему. Очевидно, юдейсько-мусульманський діалог став складнішим, коли конфлікт на Близькому Сході поновився. Багато мусульман не наважиться увійти до синагоги, а юдеї – до мечеті під час таких криз. У багатьох випадках члени міської гру-

пи з діалогу подолали такі сумніви. На спільний юдейсько-мусульманський захід в Ісламському центрі прийшло дуже багато людей, а чільне місце поклоніння змогло надати достатньо місця. Це був історичний момент, коли імам і рабин стояли разом на мінбарі (місце, звідки імам проголошує проповідь п'ятниці), щоб говорити про юдейсько-мусульманський діалог.

Незважаючи на всі ці труднощі, КХМВ та Комісія юдейсько-мусульманського розуміння (КІМР) має колосальний вплив на побудови громади та гармонії у Рочестері. Натхненні успіхом цих зусиль, члени-католики КХМВ прагнули брати більш безпосередню участь завдяки встановленню тісної кооперації між католицькою та мусульманською громадами. Ці відносини вже були дружніми, але після 11 вересня вони стали навіть теплішими. Мусульман запрошували презентувати підстави ісламу («Іслам 101») у багатьох католицьких церквах. Буклет «Іслам 101» був виданий спільними зусиллями та поширений за єпархією. Зрештою, єпископ римської католицької церкви Рочестера, відповідаючи відкрито та пасторськи на бажання обох сторін про формалізований зв'язок солідарності, приєднався до імаму Ісламського центру Рочестера та різних лідерів мусульманської громади, щоб підписати історичну угоду у травні 2003 року. (Див. текст угоди у Додатку IV).

Насіння, посіяне в Рочестері, почало проростати. Нещодавно мусульманська громада Вашингтона зблизилася з католицькою єпархією Арлінгтона (Вірджинія) завдяки зусиллям рочестерського Центру міжрелігійних досліджень та діалогу (ЦМДД, англ. – Center for Interfaith Studies and Dialogue (CISD)). Спочатку існували сумніви про вступ до формального діалогу, але незабаром дві громади подолали це. Група діалогу відома як католицько-мусульманський діалог (КМД)

Північної Вірджинії. (Див. програмну заяву та підзаконні акти в Додатку V).

Планування міжрелігійних програм: на початковій стадії міжрелігійний діалог зустрічається з багатьма викликами, зокрема зі страхом грубого ставлення, неповажних висловлювань та залякування. Навіть у групах діалогу Рочестера спостерігається страх, незважаючи на наявність багатьох успішних історій. Міжрелігійні лідери мають реагувати на ці виклики разом. Якщо лідери розділені та використовують зневажливе мовлення, діалог руйнується. У протистоянні цим викликам лідери рочестерського міжрелігійного діалогу дали обіцянку, підписану всіма релігійними лідерами, які беруть участь.

Обіцянка підтверджує, що Рочестер є видатною громадою в плані міжрелігійного співробітництва, і його релігійні люди щиро моляться за мир у світі та в їхній громаді за часів кризи. У той час, як деякі можуть відчувати безпорадність, коли змінюється курс глобальних подій, вони не вірять, що вони духовно і політично безсилі. Обидві релігійні традиції закликають своїх членів цінувати кожне людське життя і захищати права людини перед несправедливістю. Вони вірять, що кожен із них відіграє важливу роль у побудові миру у своїй громаді, і що їхні справи далеко поширюються за межі Рочестера. (Деталі тексту обіцянки див. у Додатку VI).

Рада для створення міжрелігійних програм

Створення міжрелігійної групи та узгодження програмних заявок, навіть підписання угоди, можуть бути складними. Але це також захопливий і приємний

старт. Найскладніші кроки включають не тільки планування та виконання програми, але й гарантію того, що всі учасники докладають зусилля. Щоб успішно провести міжрелігійний семінар, воркшоп або іншу програму необхідно створити підкомітети та комітети з планування. Вони повинні зібратися кілька разів, щоб організувати деталі заходу: комітет із планування повинен визначити дату, час і місце проведення заходу; комітет із планування повинен підготувати оголошення, забезпечити публічність і рекламу, а також призначити координатора, підготувати оцінну статтю і попіклуватися про безпеку, гостинність та інші важливі питання.

Обидва комітети повинні переконатися, що ніхто з доповідачів не займається прозелітизмом. Крім того, обов'язки повинні бути розподілені рівномірно, щоб одна група не домінувала над іншими учасниками. Іншими словами, до кожного учасника потрібно ставитися з повагою. Комітет з планування повинен розподілити доступний час справедливо і переконатися, що у кожного буде нагода запитати щось і відповісти на питання. Скарги й критику не можна ігнорувати, а оцінки, зібрані після програми, необхідно критично проаналізувати, і якщо вони доречні, то їх потрібно врахувати в наступній програмі. Зрештою, правління комітетів необхідно періодично змінювати, щоб ставлення до груп було справедливими та незалежним. (Більш детально про це можна прочитати у другому розділі).

Комісія із християнсько-мусульманських відносин (англ. Commission on Christian-Muslim Relations (CCMR)), Мусульмансько-католицький альянс (англ. Muslim-Catholic Alliance (MCA)) і Комісія юдейсько-мусульманського розуміння (англ. Commission on Jewish-Muslim Understanding (CJMU)) були спон-

сорами багатьох освітніх програм, семінарів і пікніків, спрямованих на виховання кращого розуміння релігії один одного та побудову мостів між тими, хто бере участь, та релігійними громадами на основі теплих людських взаємин.

Просвітництво суспільства в ісламі: іслам – це релігія, щодо якої існує найбільша кількість оман в США. Коли деякі американці чують слово «іслам», вони автоматично уявляють тероризм, арабів-бедуїнів або релігії темношкірих нецивілізованих людей. На їхній погляд, Аллах – це насправді Сатана. У медіа майже щодня зустрічаються страшні історії та картини, що посилюють страх американців. Щоби побороти таке негативне ставлення і страхи, ХМО запропонував багато програм «Іслам 101»: «Іслам: послание і посланник», «Мусульманське життя по годинам», «Мусульманська віра і поклоніння», «Жінка в ісламі», «Джихад: особисте і приватне» та інше. Ці семінари були добре проведені, кожен з них відвідало понад 200 осіб. (Деталі в Додатку VII).

Сьогодні виникли непорозуміння. Наприклад, в одному місці християнські лідери отримали скарги, що мусульманські лідери проповідують іслам та (ненавмисно) критикують християнство. Хоча встановлено, що на ці скарги немає підстав, непорозуміння є серйозним ризиком для тривалого діалогу. Деякі лідери боялися, що непорозуміння нашкодить добрим відносинам між двома громадами. Подібні помилки не дозволяли мусульманам зрозуміти християнство та християн, які говорять про свою віру. Вони зазвичай знають про біблійну версію творіння, первородний гріх, Марію та Ісуса, Рай та Пекло, та багато інших християнських концепцій. Сьогодні кожне християнське відгалуження має власне пояснення чи тлумачення цих переконань. Тому, коли мусульмани кажуть,

що «це те, у що вірять християни і це те, що говорить іслам», християнська аудиторія в багатьох випадках здивована почути деякі концепції мусульман, які вони не чули до цього, і які схожі на християнські переконання. Мусульманам потрібно вивчати різні шляхи того, як християни «слухають» історії, спільні для двох релігій.

Рочестерський міжрелігійний діалог зробив дві речі, щоб уникнути цієї плутанини: вони попросили мусульманських доповідачів обмежитися ісламом і почали розповідати мусульманським доповідачам про християнську чутливість. Якось увечері приблизно 25 мусульманських лідерів зібралися разом і запросили християнських лідерів на обід, щоб мусульмани дізналися про християнську чутливість. Доповідачі, серед яких були католики, баптисти, пресвітеріани та представники єпископальної церкви, розглянули такі теми: творіння, первородний гріх, трійцю, Ісуса Христа (хто він) та те, що об'єднує християн. (Докладніше у Додатку VIII).

Крім того, МХА запропонувала серію семінарів на тему порівняльних практик ісламу та католицизму, що стосуються циклів життя, переконань (включно з Раєм та Пеклом), та поклоніння, які формують ці практики. Ці семінари допомогли обом спільнотам краще зрозуміти релігію один одного та знизили рівень нерозуміння між ними. Внаслідок цього вони легко стали друзями. В юдейсько-мусульманському циклі особливу оцінку отримала тема «Наша подорож до Америки: труднощі та виклики» як навчальний досвід обох груп. Мусульмани вивчили, як юдеї в минулому жили в страху в США, що певною мірою нагадує сьогоденне становище мусульман. Мусульманам сподобалося вивчати те, як юдеї поборолі забобони і заслужили повагу в країні.

Більшість семінарів Мусульмансько-католицького альянсу та Комісії з юдейсько-мусульманського розуміння були порівняльними за своєю природою і включали по одному доповідачу з кожної релігійної громади, який розповідав лише про власну релігію. Хоча їм сказали дотримуватися цього правила, у деякого із присутніх в аудиторії склалося враження, що доповідачі намагалися переконувати один одного. Щоб впоратися з цими труднощами, лідери міжрелігійного діалогу Рочестера попросили доповідачів попередньо зустрітися і порозумітися. Хоча більшість цих програм були відповідно оцінені, ця оцінка обговорювалася на зборах, і пропозиції були захищені в майбутні програми. (Див. приклад оцінки в Додатку IX).

Тому багато з цих програм проводилися в центрах мусульманської громади. Рочестерський ісламський центр та Центр ADAMS є прикладами центрів мусульманської громади, які змогли проводити власні міжрелігійні заходи. Потрібно згадати багато інших центрів та висвітлити їхню діяльність з надання платформ для міжрелігійного діалогу разом з їхніми немусульманськими партнерами.

Основні моменти розділу:

- міжрелігійний діалог між послідовниками авраамічних релігій у США отримав величезний пріоритет після 11 вересня. Ісламські вчені повинні брати більше участі, щоб отримати правильне скерування та досягти найкращих результатів;

- мусульманський діалог зі традиційними християнами успішно розвивається. Однак імами повинні

достукатися до християн-євангелістів, щоби побудувати взаємне розуміння й повагу;

- хоча мусульманський діалог з юдеями відбувається у багатьох містах, він розвивається повільно. Цьому заважає, головним чином, ізраїльсько-палестинський конфлікт. Рекомендується сфокусуватися на юдейсько-мусульманських відносинах в США, оскільки ці дві громади мають багато спільного, а також на досвіді спільного співіснування;

- учасники-мусульмани не повинні надавати застосування «Іслам 101» для загальної освіти, оскільки їх партнери по діалогу не пропонують цього самі. Програми повинні рівномірно включати питання учасників діалогу;

- оскільки мусульманські лідери та імами схильні розглядати іудаїзм і християнство з мусульманської точки зору, вони повинні пройти ретельну підготовку, щоб отримати точне розуміння того, як юдеї та християни бачать свою релігію. Це дозволить уникнути багатьох непередбачуваних образ та інцидентів;

- важливим аспектом міжрелігійного діалогу є робота на рівних з немусульманськими установками або групами, що також беруть участь у цьому;

- доповнення в кінці цього путівника можна використовувати при створенні міжрелігійної програми.

Питання для обговорення

1. Чи знаєте Ви якісь інші програмні заяви міжрелігійних груп, у яких беруть активну участь мусульма-

ни? Які мусульмани беруть участь у них? На Ваш погляд, які їх успіхи та провали?

2. Якщо міжрелігійні діалоги здійснюються у Вашому регіоні, які форми вони передбачають? Які програми пропонують? Чи можете ви оцінити, чи беруть участь групи на рівних умовах? Чи доступна література про ці програми для Вас?

3. Якщо Ви берете участь у міжрелігійному діалозі, які програмні заяви направляють Вас? Які програми ви ініціювали? Якщо Ви хотіли б взяти участь, якою має бути Ваша ідеальна програмна заява? Які програми Ви хотіли б ініціювати?

4. Якщо Ви вже брали участь в іудейсько-мусульманському діалозі або перебували в мусульманській групі, що бере участь в іудейсько-мусульманському діалозі, які галузі успіху та невдачі такого діалогу? Які його майбутні перспективи? Як його можна вдосконалити?

5. Чи маєте Ви програмну заяву іудейсько-мусульманського діалогу або знаєте якусь групу, яка має таку?

6. Якби Ви брали участь у іудейсько-християнському діалозі, який тип програмної заяви Ви запропонували б? Який тип програм Ви б ініціювали для успішного діалогу?

Висновки

Сьогодні жодна релігія не може існувати в ізоляції в цьому світі. Усі релігії повинні відкрити свої двері для всіх інших, дозволяючи таким чином людям вивчити, критично проаналізувати, оцінити або заперечити їх. Релігії із загальним посланням, такі як іслам, повинні накопичувати свої вчення залежно від вимог існуючого середовища шляхом здійснення іджтихада (застосовуваного судження до учнів Корана і Сунни). Таким чином, церковні органи можуть допомогти зняти і прийняти релігійні переконання і практику в сучасному світі. Цей природний процес увійшов в історію всіх основних релігій; ті, хто протиставлявся змінам, у більшості випадків втрачав послідовників і занепадав.

Послідовники всіх релігій повинні поважати переконання і практику інших релігій, щоб жити в мирі і залучати більше членів. Знову релігії стають величними силами в сучасному світі. Якщо їх послідовники працюють заради мирного співіснування один з одним, вони зіштовхуються з жорстокою реакцією всіх суспільств. Релігії, що беруть участь у мирному і творчому діалозі, забезпечують духовне служіння і відповідають потребам людей, будуть превалювати в майбутньому. Міжрелігійний діалог не має нічого спільного зі створенням громадянської релігії або принесенням в жертву заснування однієї релігії; навпаки, це зусилля з поваги до усього людства, спільного життя в світі і надання можливості свободи поклоніння для всіх.

Усі програми, представлені у цьому посібнику, спрямовані на стимулювання подальшого розуміння між послідовниками різних релігій. Акцент програм на ісламі пов'язаний з тим, що на Заході існує дуже багато помилкових суджень щодо нього, а мусульмани, які там живуть, відчувають нападки. Саме тому слід пояснювати про принципи ісламу всім громадянам і навіть самим мусульманам. Інша мета полягає в тому, щоб показати всім, що переважна більшість мусульман не підтримують жорстокість та тероризм.

Сумно, і, можливо, дивно, що внутрішній мусульманський діалог часто стикається з більшими труднощами, ніж міжрелігійний. Члени однієї релігії обмінюються звинуваченнями, засудженнями та навішуванням ярликів один на одного більш-менш «автентичними» або «місцевими» по відношенню до справжніх вчень їхньої релігії. Але внутрішньомусульманський діалог є навіть важливішим, бо жодна релігія не може займати шановне місце у світовому співтоваристві, якщо її послідовники не поважають своїх одновірців. Мусульманські учасники отримують користь від міжрелігійного діалогу, якщо вони досягли внутрішньо релігійного розуміння та витратили час на вивчення особистого сприйняття та переконань про міжрелігійну роботу. Також християни та мусульмани, які досягли екуменічного розуміння, виявили, що в результаті міжрелігійний діалог посилюється.

Однак, незважаючи на багато привабливих рис міжрелігійного діалогу, деякі люди в кожній громаді не тільки відмовляються брати участь у діалозі, а й дійсно заявляють, що є істинними віруючими на відміну від тих, хто веде діалог. Наприклад, здається, що євангелістські християнські церкви залучають дедалі більше звернених із традиційних церков. Існують єван-

гелістські церкви, які вважають традиційних християн-учасників діалогу невірними. Подібним чином, багато мусульман-салафітів називають себе «найправеднішими» і дивляться зверхньо на мусульман, які беруть участь у діалозі. Крім того, певні мусульманські групи відмовляються зустрічатися з немусульманами, хоча вони мешкають разом із немусульманами¹.

Не може бути мирного співіснування без внутрішнього діалогу серед послідовників однієї релігії, бо перший надає офіційну підтримку останньому. Працюючи разом, люди з обох груп можуть ініціювати освітні програми, щоб допомогти об'єднанням зрозуміти важливість цього діалогу. Коли люди розуміють, що участь у міжрелігійному діалозі не робить їх менш релігійними чи духовними і не вимагає від них відступу від основ своєї релігії, екстремісти мають менше можливостей для того, щоб збити їх зі шляху. Відомо кожному, що освіта розсіює нерозуміння. Можливо, деякі об'єднання справді візьмуть на себе провідну роль, закликаючи інших лідерів брати участь у внутрішньорелігійному діалозі, поважати інших та цінувати зусилля тих, хто працює задля встановлення гармонії та миру всередині громади та з іншими громадами.

Мирне співіснування є важливою мотивацією для багатьох мусульман, учасників міжрелігійного діалогу. Сьогодні існує ще більш фундаментальна мета: поглибити власне розуміння своєї релігії, а також релігії інших. Завдяки цьому розумінню можуть виник-

¹ Більше аргументів проти міжрелігійного діалогу дивіться перейшовши за посиланням <http://muttaqun.com/unityofreligions.html>. Нещодавно салафіт та імам громади зустрілися розглянути звинувачення першого про те, що діалог є вахдат аль-адян (створює уніфіковану релігію) і тому є кифром. У дружній формі салафіта допомогли зрозуміти справжні цілі сучасного міжрелігійного діалогу.

нути нові відносини, засновані не на примирливих чи оборонних позиціях, а на справжньому та автентичному людському бажанні справді пізнати одне одного.

Щоб міжрелігійний діалог був ефективним та корисним для мусульманських громад, імами та ісламські вчені повинні серйозно ставитися до нього, як і до внутрішнього мусульманського діалогу.

Багато хто радий спостерігати, зрікаючись таким чином від свого обов'язку і залишаючи це починання тим, хто не має істинного знання про іслам або не сповідує його. Ті імами, які серйозно ставляться до своїх обов'язків, повинні виконувати кілька обов'язків: по-перше, вони мають приєднатися до групи міжрелігійного діалогу, щоб правильно спрямовувати її у світлі ісламських розпоряджень.

Така участь має величезне значення, особливо в тому, що міжрелігійний діалог зосереджений на теологічних питаннях та проблемах релігії; по-друге, імами повинні брати участь у внутрішньому мусульманському діалозі, щоб усунути звичайні помилки, пов'язані з цим починанням; по-третє, мусульманські групи, які ведуть діалог між послідовниками різних напрямів ісламу, і міжрелігійні групи мають достукатися і задіяти імамів та членів громади, які засуджують таку діяльність, оскільки, зрештою, це принесе користь обох сторонам.

Сучасні ініціативи внутрішнього та міжрелігійного діалогу заохочують дух оновлення єдності громади. Як американський рух за громадянські права у 1960-х проклав шлях для більшої расової, етнічної та культурної гармонії, цей рух внутрішнього та міжрелігійного діалогу спонукає світ до внутрішньорелігійної та міжрелігійної поваги послідовників усіх релігій, дозволяючи таким чином людям разом жити у світі.

Будь-яку релігію, яка стає путівником для цієї нової ініціативи, чекає перспективне майбутнє, бо її поважатимуть і розумітимуть.

Цей посібник є нашим першим кроком, щоб наголосити на потребі у внутрішньому та міжрелігійному діалозі. Це має стимулювати участь імамів прокласти шлях до завоювання мусульманських сердець та отримання їхньої моральної та фінансової підтримки. У майбутньому буде ще більше книг та статей у цій галузі. Ми сподіваємося, що це видання надасть важливу настанову для зміцнення добрих відносин між послідовниками різних течій в ісламі та для міжрелігійних відносин, вільних від плутанини, зловживань та помилок. Якщо наша мета буде досягнута, групи, що беруть участь, зможуть взаємодіяти один з одним на чіткій і рівній основі. Доказом цієї взаємодії буде їхня здатність створювати та виконувати цікаві програми в рамках формального діалогу. Такі діалоги потрібні справжнім релігійним рухам, які працюють заради миру у світі. Успішний крок у цьому напрямку буде благословенням Господа.

ДОДАТОК І

Перша Олександрійська декларація 21 січня 2002 р.

В ім'я Господа Всемогутнього, Милостивого і Милосердного, ми, хто зібралися тут, релігійні лідери мусульманської, християнської та іудейської громад, молимося за істинний мир у Єрусалимі та на Святій Землі, і заявляємо про наш намір закінчити насильство і кровопролиття, які заперечують право на життя й дотепер.

Згідно з нашими релігійними традиціями, вбивство невинних в ім'я Господа забруднює Його Святе Ім'я і паплюжить релігії у світі. Насильство на Святій Землі є злом, із яким повинні боротися послідовники всіх добрих релігій. Ми прагнемо жити разом як сусіди, поважаючи цілісність історичної та релігійної спадщини один одного. Ми закликаємо всіх протистояти підбурювальній діяльності, ненависті та наклепу по відношенню до інших.

Свята Земля є святою для всіх трьох релігій. У зв'язку з цим послідовники божественних релігій повинні поважати її священність і не дозволяти паплюжити кровопролиттями. Священність і цілісність святих місць повинна бути збережена, свобода релігійного поклоніння теж має бути забезпечена.

Палестинці та ізраїльтяни повинні поважати цілі, встановлені Богом, за Милістю Якого вони живуть на одній землі, яка називається святою.

Ми закликаємо політичних лідерів усіх народів працювати над справедливим, безпечним та надійним рішенням у душі слів Всемогутнього та пророків.

Як перший крок сьогодні, ми закликаємо до релігійно санкціонованого припинення вогню, яке поважатиметься і спостерігатиметься з усіх боків, і до імплементації рекомендацій Мітчелла та Тенету, включно зі встановленням обмежень та поверненням до переговорів.

Ми прагнемо допомогти створити атмосферу, в якій сучасні та майбутні покоління співіснуюватимуть у взаємній повазі та довірі один до одного. Ми закликаємо всіх утриматися від підбурювальної діяльності й демонізації та виховувати наші майбутні покоління відповідно.

Як релігійні лідери ми зобов'язуємося продовжувати спільне починання заради справедливого світу, що веде до примирення в Єрусалимі та на Святій Землі, до спільного добра для всіх людей.

Ми анонсуємо створення постійного спільного комітету, щоб виконувати рекомендації цієї декларації, та взаємодіяти з нашими політичними лідерами відповідно.

Делегати:

- Його Світлість архієпископ Кентербері, лікар Джордж Карей;

- Його Преосвященство шейх Мухаммед Саїд Тантаві, Каїр, Єгипет;

- головний сефардський рабин Бакші-Дорон;

- заступник міністра закордонних справ Ізраїлю, рабин Міхаель Мельхіор;
- рабин Текоа, Менахем Фроман;
- директор міжнародних міжрелігійних програм, Американський іудейський комітет, рабин Давид Росен;
- рабин Маалота Дафна, Йітзак Ралбаг;
- Верховний суддя шаріатського суду, шейх Тайсір Тамімі;
- Міністр ПА, шейх Таль Ель-Сідер;
- муфтій збройних сил, шейх Абдельсалам Абу Шкедем;
- муфтій Віфлеєма, шейх Мохаммед Тавііль;
- Представник грецького патріарха, архієпископ Аристіхос;
- Латинський патріарх, Блаженніший Міхаель Сабба;
- Мелькітський архієпископ Бутрус Муалем;
- Представник вірменського патріарха, архієпископ Чинчинян;
- єпископ Єрусалима, Преподобний Ріа Абу Ель-Ассала.

ДОДАТОК II

Комісія з християнсько-мусульманських відносин Статут, ухвалений 1 вересня 2004 року

Далі наводиться статут комісії. Цей статут було переглянуто та змінено у 2003 році і прийнято одногосно 1 вересня 2004 року.*

Заява про наміри

Комісія з християнсько-мусульманських відносин мусульманської громади регіону Рочестер через Раду мечетей (Greater Rochester Council of Masjid (GRCM)) та Співтовариства церков (англ. Greater Rochester Community of Churches (GRCC)) має на меті поглиблення взаємного розуміння та визнання між християнською і мусульманською громадами. Наша мета – розширити взаємну повагу та посилити активну участь у межах усього регіону Рочестер. Ми розглядаємо один одного як людей, які дотримуються авраамічних релігійних традицій. Разом ми вирішуватимемо етичні, соціальні та моральні питання. Вищезгадана мета буде досягнута через:

1. Освіту.
2. Соціальні зв'язки.

3. Моніторинг та реагування на інформацію в медіа.

4. Підтримку.

Наша місія – збільшити розуміння, покращити діалог та розсіяти страхи. Комісія посилюватиме взаємодію, захищатиме громадянські та людські права, і змінюватиме думку, що склалася про наші релігійні громади.

1. Участь

Кожна громада матиме щонайменше шість і максимум дев'ять членів. Комісія заохочує спонсорів відстоювати різноманітність та гендерне представництво.

2. Посади

Комісія обирає Голову та Заступника з числа мусульман та християн, які по чергово змінюватимуться. Комісія обирає секретаря/скарбника, який даватиме слово / отримуватиме, записуватиме і розподілятиме кошти. Займатимуть посаду два роки, починаючи з 1 січня. Час перебування на посаді може бути продовженим, якщо виконавець та члени комісії ухвалять таке рішення.

3. Звітність

Комісія надсилатиме річний звіт до GRСM та GRCC у грудні.

4. Фінанси.

GRCM та GRCC, організатори-спонсори надаватимуть мінімальний бюджет. Додаткове фінансування для заходів є обов'язком комісії.

5. Внесення поправок

Внесення поправок до цього статуту здійснюється більшістю голосів членів комісії після двох успішних зустрічей. Як мінімум чотири члени кожної громади повинні підтримати зміну, що розглядається.

6. Почесне довічне членство

Комісія може гарантувати, визнаючи тривалу приблизну службу християнсько-мусульманських відносин, довічне почесне членство.

Комісія зустрічається раз на місяць. Розглядає протоколи, обговорює важливі події місяця та планує майбутню діяльність.

Нижче я перераховую деякі спільні семінари, організовані комісією для просвітлення суспільства та побудови мирних відносин.

ДОДАТОК III

Комісія юдейсько-мусульманського порозуміння (англ. Commission For Jewish Muslim Understanding (CJMU))

Коли імам Рочестера, який переїхав із Пакистану в 1994 році, повернувся влітку 1997 року, рабин Міллер помер, і юдейсько-мусульманські стосунки були на низькому рівні. Завдяки рабину Алану Катцу з храму Сінай та Ізабеллу Голдману з Федерації юдейської громади (JCC), незабаром була заснована юдейсько-мусульманська контактна група. Вона почала зустрічатися в будинках та місцях поклоніння. Також проводяться деякі публічні програми на різні теми, цікаві всім. Контактна група перетворилася на комісію у 2002 році. Далі наводиться статут комісії.

Заява щодо намірів

Комісія з юдейсько-мусульманського розуміння має на меті створення атмосфери взаємного розуміння та визнання між юдейською та мусульманською громадами з метою поглиблення взаємної поваги та посилення активної співпраці в межах великого рочестерського регіону.

Через освітні та соціальні можливості й діяльність із встановлення соціальної справедливості, комісія заохочує розуміння та діалог між її членами, синагогами, мечетями і в межах громади загалом. Одна з головних цілей юдейсько-мусульманської комісії по-

лягає в тому, щоб розглядати освітні, соціальні, релігійні та моральні проблеми громади загалом. Комісія бере на себе обов'язок робити певні кроки, досягаючи своєї мети за допомогою таких методів, як:

- посилення взаємодії між іудейською та мусульманською громадами;
- захист цивільних та людських прав обох громад за допомогою пропагандистської діяльності, освіти, діалогу та суспільних відносин;
- врегулювання медіа щодо їхньої ролі в наданні точних та справедливих повідомлень у питаннях, що становлять інтерес для іудеїв та мусульман і їх ролі в посиленні розуміння один одного;
- створення освітніх програм, що становить загальний інтерес;
- Підтримка зв'язків з іншими міжрелігійними та громадськими групами у цьому регіоні.

Підписано юдейськими членами та мусульманськими членами.

ДОДАТОК IV

Угода про взаєморозуміння та співробітництво

Далі наводиться офіційний документ угоди між римською католицькою єпархією Рочестера та Радою мечетей Рочестера. Стверджуючи нашу віру в єдиного Бога і визнаючи нашу спільну історію та спільні авраамічні традиції, ми молимося і закликаємо до милосердного Бога, щоб Він вселив нам повагу, взаємне розуміння і любов, спрямував нас до слідування нашим спільним цінностям заради блага всіх у нашому суспільстві його межами.

Стаття I

Дотримуючись духу й законів наших релігійних традицій, принципів універсальної Декларації прав людини та Білля про права, втіленого в нашій американській Конституції, ми заявляємо про наш намір дотримуватися прав кожної людини на свободу слова, релігії та свідомості.

Стаття II

Ми разом декларуємо наш намір постійно ставити під сумнів усі форми релігійної [нетолерантності], етнічної нетолерантності та фанатизму через активне просування взаємного розуміння та поваги до людського життя та гідності.

А) Відповідати відкрито на акти релігійної, расової, етнічної чи іншого типу нетолерантності.

Б) Інвестувати час, працю й таланти в ознайомлення наших громад зі згубними явищами такої нетолерантності.

В) Інформувати та просвічувати один одного в питаннях суспільного значення.

Стаття III

Ми маємо намір поглиблювати зрілі відносини взаємної поваги та співпраці між нашими двома громадами, просуваючи глибокі знання та повагу до історії один одного, традицій та почуттів.

Щоб досягти цього, наші товариства серйозно заохочують відкриття навіть кращих шляхів посилення та просування:

А. Всеосяжний діалог, який веде до доброї волі та взаємного розуміння.

Б. Розвиток і розповсюдження відповідної інформації, що включає релігійні потреби дітей та дорослих. Спільний досвід навчання заохочується особливим чином.

В. Необхідність поглиблювати усвідомлення та чутливість до питань особливого значення для кожного суспільства.

Стаття IV

Щодо роботи з населенням: якщо вона можлива, ми активно підтримуємо співпрацю у сфері розвитку взаємовигідних служб, поважаючи цілісність та незалежність організацій один одного.

А. Підтримуючи, по можливості, зусилля у громадах одне одного, а також у суспільстві, щоб забезпечити базові потреби всіх.

Б. Якщо можливо, усвідомлюючи, сприймаючи та відчуваючи глобальні потреби кожної традиції.

Стаття V

Об'єднаний комітет буде сформований єпархією та радою, щоб досягти повної та сумлінної імплементації цієї угоди.

Підписано: _____ 5 травня,

2003 _____

Підписано представниками

ДОДАТОК V

Католицько-мусульманський діалог Північної Вірджинії

Заява про наміри

Беручи до уваги той факт, що католики та мусульмани – дві з головних релігій світу, що живуть як сусіди у всіх частинах світу;

Беручи до уваги той факт, що католики та мусульмани вірять у Всемогутнього Бога;

Беручи до уваги той факт, що католики та мусульмани вірять у Писання, які вирішують проблеми добробуту нужденних та бідних, які страждають та постраждали від лих;

Беручи до уваги той факт, що католики та мусульмани вірять у сімейні цінності і стверджують, що їхні Писання обстоюють людську гідність, щедрість, співчуття, милосердя та прощення;

Беручи до уваги той факт, що вчення католицької церкви та мусульманські традиції закликають католиків та мусульман відповідно взаємодіяти та будувати найкращі відносини між двома громадами;

Беручи до уваги той факт, що світова спільнота закликає співпрацю, поглиблення відносин і повагу до релігійних переконань один одного, ми, католики та мусульмани, які живуть у Північній Вірджинії, зобов'язуємося вести діалог:

1. Розуміти та будувати найкращі відносини.
2. Цінувати та визнавати наші релігії як добрих сусідів у взаємній повазі один до одного.

3. Разом вирішувати релігійні, етнічні, соціальні та моральні питання, із якими стикається людство.

Наша місія полягає в тому, щоб збільшувати розуміння, покращувати діалог, розсіювати страхи та просувати віру. Діалог повинен поглиблювати взаємодію, захищати релігійні, громадянські та людські права та піддавати сумнівам суспільні помилки наших релігійних спільнот.

Ця місія буде здійснюватися через:

1. Просвітницькі семінари та конференції.
2. Програми соціальної взаємодії.
3. Моніторинг, аналіз та відповідь на інформацію в медіа для просування суспільного розуміння.
4. Підтримку.

Статут

1. Членство

Щоб досягти нашої мети, ми вирішили сформувати групу діалогу, де кожна громада матиме 5-7 членів. Ми заохочуємо спонсорів боротися за різноманітність та гендерну представленість. Католики будуть представлені через єпархію Арлінгтона, а мусульмани – через Координаційну раду мусульманської організації у Вашингтоні (англ. Coordinating Council of Muslim Organization).

2. Посади

Католицько-мусульманський діалог обиратиме Голову та Заступника, одного з числа християн, а іншого – з числа мусульман. Він обиратиме секретаря/скарбника, який записуватиме, даватиме слово / отримуватиме, записуватиме і розподілятиме кошти. За-

йматимуть посаду два роки, починаючи з 1 січня. Час перебування на посаді. Вони займатимуть ці посади протягом двох років, починаючи з 1 вересня. Вони можуть бути переобрані.

3. Звітність

Католицько-мусульманський діалог надсилає річний звіт щороку у вересні, громадам, що беруть участь, щоб отримати підтримку і оновити учасників з кожної громади.

4. Фінанси

Католицька єпархія Арлінгтона та Координаційна рада мусульманської організації у Вашингтоні разом наповнюють бюджет для програм.

5. Внесення поправок

Внесення поправок до цього статуту здійснюється більшістю голосів членів комісії після двох успішних зустрічей. Як мінімум чотири члени кожної громади повинні підтримати зміну, що розглядається.

6. Зустрічі

Католицько-мусульманський діалог відбувається щомісяця та обговорює важливі події, що відбулися за цей період та будує плани для майбутніх проектів. Католицько-мусульманський діалог може призначати підкомітети для організації публічних зустрічей, семінарів, особливих подій та екскурсій у церкві та мечеті, щоб зменшити прірву та створити атмосферу розуміння між представниками двох релігій у Північній Вірджинії та за її межами.

Цей документ засвідчено та підписано 30 серпня 2006 року.

Підписи:

Архієпископ Пауль С. Ловерде

Доктор Джамал Барзінджі

Отець Дон Руней

Імам Джохані Абдул-Малік

Отець Джон Дж. Долан, OSFS

Імам Мухаммед Магід

Отець Боб Менард, OFM

Імам Аболфазл Нахідіан

Давид Нателла

імам Файзул Хан

Клерін Є. Енцісо

Доктор Хішам Аль-Таліб

Єлизабет Трояні

Доктор Ікбал Юнус

Свідки:

Преподобний Канон Франціс Тісо, USCCB

Доктор Мухаммад Шафік, Виконавчий директор,
CISD та імам Ісламського центру Рочестера

ДОДАТОК VI

Обітниця поминання і прагнення миру

Рочестерський міжрелігійний форум прийняв цю обітницю миру 21 квітня 2002 року, щоби поважати один одного і жити мирно. Обітниця стверджує:

- Ми, віруючі люди, щиро молимося за мир у нашому світі і в нашій громаді в цей час зростання кризи. У той час, як дехто відчуває себе беззахисним і нездатним змінити хід світових подій, ми не віримо, що ми духовно і політично безсилі. Усі наші традиції закликають нас цінувати кожне людське життя та відстоювати справедливість та права людини. Ми вважаємо, що кожен із нас відіграє важливу роль у підтримці миру в цій громаді – нашій громаді – і потенційно у всьому світі за межами Рочестера.

- Ми – визначна громада, яка є моделлю для міжрелігійної співпраці. Ми черпаємо силу нашого досвіду спільного проживання. Ми вважаємо, що можемо продовжувати виконувати Волю Бога, проводячи роботу один із одним щодо наших відмінностей, і відмовляємося боротися проти один одного.

- Ми зобов'язуємося пам'ятати, що ми не можемо очікувати одногосності у складних і болючих питаннях, які в цей момент розділяють нас – не в межах груп, не між групами, не навіть у наших серцях і думках, що страждають.

- Ми зобов'язуємося пам'ятати про обіцянки щодо відносин, які можуть витримати горе та потрясіння. Ми пам'ятаємо, що коли ми залишаємось поряд один із одним у скрутну хвилину, ми зобов'язуємось

залишатися вірними нашим друзям, коли світ буде розділяти нас один від одного.

- Ми зобов'язуємося пам'ятати, що кожна дія має силу зцілити і об'єднати нас або принести біль і ще більше поділити нас. Коли ми говоримо та діємо публічно, незважаючи на наші почуття люті чи терор та сором, ми пам'ятатимемо, що ми можемо вибрати наші відповіді та не використовувати слова, які можуть бути болісно сприйняті.

- Ми зобов'язуємося пам'ятати, що ми можемо бути нездатними змінити думки людей, але ми можемо посприяти політиці відкритості, у якій ми здатні досліджувати, делікатно та з розумінням, історію, погляди та страхи інших.

- Ми зобов'язуємось пам'ятати й молитися за загоєння наших ран. Усі наші серця розбиваються, і ми пам'ятаємо, що Господь цим не задоволений.

- Ми зобов'язуємося пам'ятати, що ми є дітьми Господа. Як такі ми зобов'язуємося запропонувати один одному надію і бачення справедливого світу.

- Ми зобов'язуємось пам'ятати, що надія потребує виконання дій. Ми зобов'язуємось бути сміливими при встановленні контактів і при здійсненні чогось щодня для відкритого спілкування, усунення розбіжностей, пропозиції співчуття та прискорення одужання.

ДОДАТОК VII

Деякі зразкові програми з міжрелігійного діалогу

Спонсорується Комісією з християнсько-мусульманських відносин (КХМВ, англ. Commission on Christian Muslim Relations (CCMR)).

Комісія з християнсько-мусульманських відносин Рочестера, Нью-Йорк, спонсорувала багато освітніх програм для підвищення розуміння ісламу суспільством та побудови мостів для християнсько-мусульманських відносин. Деякі програми представлені як моделі для наслідування.

Іслам 101:

Комісія з християнсько-мусульманських відносин і мусульмансько-католицький альянс представляють курс із ісламу, що складається з чотирьох занять:

- *Послання і Посланник:* на цьому занятті Ви дізнаєтеся про послання Корану і Пророка Мухаммада як Посланника і живий приклад Корану.

- *Мусульманське життя по годинах:* ця сесія відповість на наступні питання: як мусульмани, що дотримуються віри, насправді проводять свій день? Як їхні переконання впливають на те, як вони проживають своє життя? Буде відео, у центрі уваги якого є мусульманська молодь.

- *Джихад:* особистий та публічний: новинні медіа перетворили джихад на страшне слово, практично синонімом тероризму. Насправді, концепція джихаду, що

означає боротьбу, має глибоко духовний і політичний вимір не лише в ісламі, а й у християнстві. Це заняття розглядає цей вимір, порівнюючи обидві релігії.

- *Жінка в Корані*: багато вчених жінок-мусульманок повинні звернутися до слів Корану, щоб відкрити чітке твердження про рівність чоловіків і жінок. Цей урок буде зосереджений на рівності жінок в ісламі, у релігійному, соціальному та сімейному житті.

- *Додатковий урок*: жорстокість та тероризм. Практика жорстокості та тероризму як засіб вирішення проблем викликає тривогу у світі. Які перспективи двох релігій щодо вирішення проблеми жорстокості та тероризму?

Більш просунутий урок ісламу:

Засідання I: письмовий та живий вступ: різноманітність стилів читання Корану в CD-супроводі «Підхід до Корану, ранні одкровення» Міхаеля Селлса. (10 хвилин)

Письмовий Коран (20 хв)

Мова: диво, добірка слів робить мову Корану унікальною за його стилем (на відміну від мови хадісів).

Зміст: як він був посланий, писання, як він був зібраний у книгу та її зберігання.

Структура: сури, мекканські сури (більше орієнтовані духовність і переконання) і мединські сури (зосереджені на повсякденні).

Засідання I:

А. Хадіси та сунна. Живий Коран (20 хв)

Б. Хадіси: коментарі до Корану пророка Мухаммада, записані як глибоке пояснення смислів Корану.

В. Сунна: неописана форма життя Пророка, те, що він говорив, робила та схвалювала.

Г. Питання та відповідь (30 хв).

Д. Відкрите обговорення (30 хв.).

Засідання II:

Шаріат (ісламське право): його застосування у наш час

А. Вступ (10 хв)

Б. Шаріат. Божественне право (20 хв)

Витоки шаріату в Корані та Сунні.

Шаріат та страта.

Шаріат та права людини.

В. Фетва: її застосування та значення в шаріаті.
(20 хвилин)

Г. Питання та відповідь (30 хв)

Д. Відкрита дискусія (30 хв)

Засідання III:

Семінар з науки та релігії (Творіння)

Інші засідання семінару:

Назва: іслам в Америці: різноманітні форми

Зміст: медіа часто представляють іслам як монолітний, однаковий у кожній країні та за всіх часів. Наша програма сьогодні спробує розвіяти цей міф,

описуючи дві з множинних форм ісламу тут у США: образ мусульманської іммігрантської громади та образ нашої афроамериканської мусульманської громади, яка формувалася в нашій країні. Які надії та страхи цих громад? Чи схожі ці надії та страхи на надії та страхи мусульман в інших частинах світу?

Назва: екстремізм та фундаменталізм в ісламі та християнстві

Зміст: як так сталося, що іслам і християнство, релігії, що підтримують мир і процвітання людства, у багатьох випадках викривлені фундаменталізмом і екстремізмом і навіть піддаються маніпуляціям для виправдання жорстокості? Сьогоднішнє засідання спрямоване на розгляд цього суперечливого питання спокійним, усвідомленим та поважним чином.

Назва: зустріч християнина з ісламом: особиста подорож

Зміст: що трапляється, коли християнин, який дотримується припису Ісуса «любити свого ближнього», намагається подивитися на світ – і свою християнську віру – так, як це роблять мусульмани, через погляди Корану і Сунни? Які ризики від такої подорожі? Які великі здобутки? Доповідач представить деякі орієнтири своєї особистої подорожі. (Зауважте: після виступу буде можливість купити підписаний екземпляр його нещодавно виданої книги на цю тему під назвою «Зустріч з ісламом: керівництво для християн»). Семінар профінансовано Мусульмансько-християнським альянсом.

Деякі приклади:

Уривки життя: це була успішна серія заходів з великою кількістю відвідувачів, що проводилася мусульманською та католицькою громадами.

«Початок і кінець у розумінні мусульман та католиків»

А. Зачаття та дитинство: ставлення ісламу та католиків-християн до життя в утробі, абортів, дітей та їх виховання, ролі свідомості.

Б. Молодь та дорослішання: ставлення ісламу та католицизму до освіти молоді; балансу дисципліни та дозволеності; обрядів ініціації; статевого дозрівання та гендерних питань; вирішення конфліктів із навколишньою культурою; релігійної освіти та формування свідомості.

В. Шлюб: ставлення ісламу та християнства до мети та значення шлюбу; зв'язки між обрядами та їх значенням; зв'язку шлюбу та великої громади; розлучення.

Г. Старіння та смерть: ставлення ісламу й католицизму до процесів старіння; хвороб, втрати; непрацездатності, питання кінця життя; обрядів поховання; жалоби.

Д. Після смерті: переконання ісламу та католицизму про наступне життя; як ці вірування впливають на сьогоднішня.

Семінари, профінансовані Комісією іудейсько-мусульманського розуміння (Commission on Jewish Muslim Understanding (CJMU))

Деякі серії програми:

Юдаїзм та іслам 101, чотири серії:

Молитви: іудеї моляться тричі на день, а мусульмани п'ять. Які ці молитви та які наші очікування від них? Що говорить наша релігія про роль і значення молитви? Засідання розпочинається з екскурсії ісламським центром та можливості спостерігати за мусульманською щоденною молитвою. (Цю програму несподівано відвідали сотні людей. Програму перенесли на територію поклоніння мечеті, яка була повністю заповнена іудеями та мусульманами).

Їжа та піст: мусульмани тримають піст під час рамадана, іудеї – в Йом-Кіпур, а також у деякі інші дні посту. Навіщо ми це робимо і як це на нас впливає? Обидві релігії також занепокоєні тим, що людина їсть, і як ця їжа приготована – чи вона є кошерною чи халляльною. Про що це говорить, яке наше ставлення до їжі у плані її вживання? Починається з екскурсії синагогою, а потім – «дегустація» юдейської та мусульманської кухні.

Пророки та пророча місія: Федерація іудейської громади. Обидві наші релігії визнають існування пророків і шанують їх належним чином. Чому в наш час не з'явилися пророки? Юдеї проживають п'ятниці в очікуванні, оскільки вони готуються до шабату на світанку. Мусульмани також по-особливому ставляться до п'ятниці, продовжуючи молитви, хоча вони не поділяють концепцію шабату. Але ми всі дякуємо Господу цієї п'ятниці, з'ясуємо чому.

Три засідання з мусульмансько-іудейських відносин:

Подорож до Америки: історичний погляд на секулярну історію наших культур. Як ми заснували наші громади в Америці.

Подолання викликів та труднощів, ісламський центр: це засідання охопить забобони, расизм та дискримінацію, а також інші пов'язані з ними питання мусульман та іудеїв. Різноманітність американських євреїв та мусульман.

Іншими темами можуть бути правильне й хибне розуміння жінок в іудаїзмі та ісламі: семінар проводився в храмі Сінай і в ньому брали участь багато членів мусульманської та іудейської громад. Він був досить вдалим. Крім того, проводилося кілька юдейсько-мусульманських пікніків та заходів, юдейсько-мусульманська зустріч молоді: перегляд документального фільму «Обіцянки».

ДОДАТОК VIII

Навчання мусульманських лідерів: чутливість до християнських пере- конань

Сура 49:13: «О люди! Воістину, ми сотворили вас із чоловіка й жінки і зробили вас народами та племенами, щоб ви пізнавали один одного».

Дата: Неділя, 6 червня 18:30 - 20:30

6:30 - 7:00 – вечеря

7:00 - 8:00 – панельна презентація та тематичні дискусії

8:00-8:20 – відкритий форум: підбиття підсумків/зворотний зв'язок: можливість майбутніх засідань, теми

Вступ: Джордж Дардес (6-7 хв)

Виступаючі: преподобний Денис Ярбро, екуменічний та міжрелігійний службовець, єпископальна єпархія Рочестера; преподобний Петер Карман, пастор, баптистська церква на Лейк-Авеню, та отець Джо Марко, римо-католицька єпархія Рочестера.

Теми

1. Творіння
2. Первородний злочин
3. Трійця

4. Ісус Христос – Хто він?

5. Що об'єднує християн?

Будь ласка, зверніть увагу, що панельна презентація та тематичні дискусії відбуватимуться у наступному форматі: кожен виступаючий отримає 2 хвилини на тему №1, потім у нас буде 6 хвилин для обговорення теми №1. Потім ми переходимо до теми №2. Так само робимо з усіма питаннями.

ДОДАТОК ІХ

Оцінка вашого міжрелігійного досвіду/програми

Незважаючи на величезну кількість досліджень та форм оцінки, розроблених в академічній та прикладній областях, існує дуже мало моделей оцінки, розроблених суто для міжрелігійного діалогу. Також через те, що більшість програм, описаних у цьому посібнику, розроблені для суспільства і мають стандартний дизайн чи формат, важко запропонувати узагальнену форму чи дослідження з метою оцінки міжрелігійної програми чи діяльності.

Тому ми відібрали відкритий перелік можливих питань, які організатори можуть використати для формування своїх письмових чи усних оцінок. Далі наводяться деякі з цих питань, які ви можете побачити в різних контекстах:

Вплив на особисті стосунки та прагнення:

- Які найважливіші речі про расу та етнічні стосунки ви дізналися у групах з діалогу?
- Як узагалі участь у міжрелігійній діяльності вплинула на ваші погляди на інші релігійні групи?
- Чи виникло у вас позитивне сприйняття іншої релігійної групи через вашу участь у цій міжрелігійній програмі? Опишіть це.
- Що ви дізналися про себе нового завдяки вашій участі у цій програмі?

- Чи змінилися якісь ваші звички завдяки цій участі у програмі?

- Чи зав'язалися у вас якісь стосунки з представниками інших релігій чи членами вашої групи завдяки цій діяльності чи програмі?

- Як програма вплинула на вашу поведінку? Поділіться історією/прикладом.

- Як програма вплинула на вашу громаду?

Структура/процес програми:

- Як організатори можуть покращити програму?

- Які аспекти (види діяльності) програми вам сподобалися? Чому?

- Як лідери групи чи модератори виконували свою роботу?

- Чи існує баланс між організаторами, представниками різних релігій? Так / ні.

- Чи є у вас пропозиції?

ДОДАТОК Х

Вирази, які підтримують міжрелігійний діалог

«Конфлікт культур, чи ще гірше – релігій, може розділити людей навіть більше, ніж вони розділені зараз; міжрелігійний діалог спрямований на досягнення кращого розуміння релігії інших та поглиблення знань інших про свою релігію, а також на посилення взаємних зв'язків особистої поваги... Він не прагне перетворити своїх учасників на менш переконаних у власних досконалих релігійних поглядах, а ще більше відкрити очі та серця для волі Бога».

Єпископ Індонезії Ланджело

21 квітня 2006 р.

«Повага, з якою іслам говорить про іудаїзм і християнство, їх засновників і Писання, є не лицемірством, а визнанням релігійної істини. Іслам розглядає їх у світі не як «інші погляди», які потрібно терпіти, бо як постійну даність де-юре, як істинно встановлені релігії Господа. Більше того, їх законний статус є не соціально-політичним, не культурним, а релігійним».

Доктор Ісмаїл Р. аль-Фарукі «Іслам та інші релігії»

Зміст

Передмова	3
Передмова до другого видання.....	5
Вступ.....	9
Розділ перший. Внутрішньорелігійний та міжрелігійний діалог	22
Розділ другий. Настанови для внутрішньо релігійного та міжрелігійного діалогу	56
Розділ третій. Коранічне бачення міжрелігійного діалогу	93
Розділ четвертий. Відносини з немусульманами в контексті сіри Пророка та мусульманської історії	138
Розділ п'ятий. Авраамічні релігії: тематичне дослідження досвіду Рочестера	167
Висновки.....	189
ДОДАТОК I.....	194
ДОДАТОК II	197
ДОДАТОК III.....	200
ДОДАТОК IV	202
ДОДАТОК V.....	205
ДОДАТОК VI	209
ДОДАТОК VII.....	211
ДОДАТОК VIII	218
ДОДАТОК IX.....	220
ДОДАТОК X	222

Наукове видання

Мухаммад Шафік, Мухаммад Абу Німер

Міжрелігійний діалог:
посібник для мусульман

Переклад з англійської: Анна Корженко
Редагування тексту: Петро Микитюк

Підписано до друку 18.01.2023 р.
Формат 84x108.16. Гарнітура «Georgia»
Друк офсет. Папір офсет.
Ум.-друк. арк. 50,4. Обл.-вид. арк. 24,86.
Тираж 500 прим.

ФОП Зеленський В.Л.
08131, Київська обл., Бучанський р-н,
с. Софіївська Борщагівка, вул. Лугова, 19.
Тел.: (050) 352-71-85
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Серія ДК №4878 від 06.04.2015 р.

Іслам визнає розмаїття релігій і просить мусульман поважати інші релігії. Першочергова роль міжрелігійного діалогу – усунути непорозуміння і прийняти відмінності з метою створення атмосфери мирного співжиття та гармонійних соціальних відносин. І можливо, сьогодні він, як ніколи, потрібен, оскільки людство все частіше закликають проявляти толерантність у дуже мінливому світі, де життя і співпраця в різноманітності швидко стає нормою. Міжрелігійний діалог зовсім не простий, захисна реакція, незручний обмін і непереборне бажання уникнути компромісу глибоко вкорінених принципів є прикладами пасток, які можуть легко охолодити відданість і найкращі зусилля. Саме в цій сфері дана книга робить важливий внесок. Вона призначена для того, щоб направляти зацікавлених мусульман та/або тих, хто бере участь у побудові відносин з юдеями та християнами.

Книга «Міжрелігійний діалог: посібник для мусульман» містить:

- Посібник для підготовки лідерів і учасників до діалогів з немусульманами;
- Роз'яснення діалогу як форми спілкування, яка відрізняється від типового логічного чи теологічного обговорення, які використовувалися як між мусульманами, так і між мусульманами і немусульманами;
- Інструмент для навчання та роз'яснення термінології, щоб уникнути неправильних уявлень щодо міжконфесійних/міжрелігійних груп;
- Спосіб нагадування мусульманам про адаб (етикет), і етику розбіжностей на основі Корану і Сунни, щоб вони могли досягти найбільш ефективної форми спілкування.